ნანა ხაზარაძე ნინო მინდაძე

ღვთისმეტყველის სარეველის ძვეყანაში

თბილისი
2008

რედაქტორი **თამარ ხოხობაშვილი**

რეცენზენტები **დეკანოზი თეოდორე გიგნაძე**
ნანა ბახსოლიანი
ნინო ჩირგაძე

მთავარი რედაქტორი და გამომცემელი ზურაბ მუჯირი

კომპიუტერული უზრუნველყოფა ლიკა ოთინაშვილი

წინამდებარე წიგნის გამოცემაზე მზრუნველობისათვის
ავტორები ულრმეს მადლობას მოახსენებენ
საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებულ მორწმუნე
ქალთა საზოგადოებას

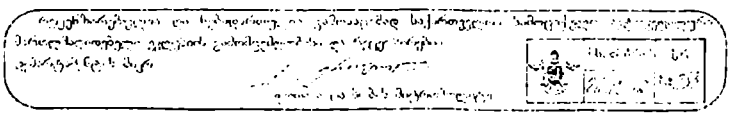

ეძღვნება უწმიდესისა და
უნეტარესის, სრულიად
საქართველოს კათოლიკოს-
პატრიარქის ილია II დაბადების
75 და აღსაყდრების 30 წლისთავს

რედაქტორისაგან

ცნობილი ქართველი ისტორიკოსების ნანა ხაზარაძისა და ნინო მინდაძის წინამდებარე ნაშრომი უწმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II დაბადების 75 და აღსაყდრების 30 წლისთავს ეძღვნება.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი ქალის ნამოღვაწარი, მისი ზნეობრივი იდეალები, სულიერი სამყარო საუკუნეთა მანძილზე ქართველი და უცხოელი, მათ შორის წმინდა მიწაზე მყოფი პილიგრიმების, საგანგებო აღნიშვნის ღირსი არაერთგზის გამხდარა, წარმოდგენილ კრებულს ჯერჯერობით ანალოგი არ მოეპოვება. კრებული პირველწყაროებზე დაფუძნებულ სამეცნიერო გამოკვლევას წარმოადგენს. ავტორები საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისათვის დამაშვრალ ქალთა გალერეას გვთავაზობენ, სადაც ნაცნობ სახეებთან ერთად, ის ქართველი ქალებიცაა გაცოცხლებული, რომელთა სახელები ჟამთა სვლისაგან დაზიანებული ეკლესია-მონასტრების კედლებმა, ეკლესიისათვის შეწირულმა მრავალრიცხოვანმა ნივთმა, ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებმაღა შემოგვინახა.

კრებული ოთხი ნარკვევისაგან შედგება. პირველი: „ღვთისმშობლის სარტყელი და საქართველო" (ნ. ხაზარაძე) საქართველოსთვის ამ უწმინდესი რელიკვიის თავგადასავალზე მოგვითხრობს. ავტორი სათანადო არგუმენტების მოხმობით, კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საქართველო ის ქვეყანაა, სადაც ღვთისმშობლის სარტყელს საუკუნეების მანძილზე სათუთად ინახავდნენ და განსაკუთრებულ პატივს მიაგებდნენ. იქვე გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ წმ. მიწაზე მყოფი ლათინი პილიგრიმების მიერ ქართველებისათვის ჯერ კიდევ XV ს-ში შერქმეული სახელწოდება „სარტყლის ქრისტიანები" მაინცდამაინც ღვთისმშობლის სარტყელს უნდა უკავშირდებოდეს და არა წმ. გიორგის სარტყელს, როგორც ამას ლათინი პილიგრიმები ვარაუდობდნენ.

იმავე ავტორის მეორე ნარკვევი: „მართლმადიდებელი სამყარო და ქართველი ქალი" საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისადმი ქართვე-

ლი ქალის დამოკიდებულების ასახვის ცდაა. ეს ნარკვევი კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ საქართველოს ქალები საუკუნეთა მანძილზე ერთგულად ემსახურებოდნენ დედაეკლესიას და თავისი შესაძლებლობის ფარგლებში ცდილობდნენ განკითხვის დღეს ცოდვების მონანიებით შეხვედროდნენ. იქვე ისიცაა ნაჩვენები, რომ მართლმადიდებელი, სამოციქულო ეკლესიის ერთგული მსახურების მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია დღესაც ღირსეულად გრძელდება.

მესამე ნარკვევში: „ქალი და ძველი ქართული სამედიცინო კულტურა" (ნ. მინდაძე) ქართველი ქალი როგორც ქართული ხალხური, ისევე პროფესიული, საგვარეულო-საოჯახო მედიცინის ისტორიის კონტექსტშია წარმოჩენილი. ნარკვევში საინტერესოდაა მოთხრობილი მწიგნობარ ქართველ ქალთა დამსახურებაზე საქართველოს მოსახლეობაში სამედიცინო ცოდნის გავრცელებაში. არის ცდა დედამონაზვნებისა და დედათა მონასტრების საქველმოქმედო საქმიანობის, კერძოდ, სნეულთა მოვლისა და მათზე ზრუნვის ფაქტების რეკონსტრუქციისა. სპეციალურადაა განხილული საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ მშვენიერ მხარეში – ფშავში თამარ მეფის, როგორც მკურნალის თაყვანისცემის საკითხი. გამოთქმულია ვარაუდი ფშავში თამარ მეფის მიერ დედათა მონასტრის აგების შესახებ.

მეოთხე ნარკვევში: „წმ. ბარბარე ქართულ ტრადიციაში" (ნ. მინდაძე) შესწავლილია საქართველოში წმ. ბარბარეს თაყვანისცემის საკითხი. ავტორის თვალსაზრისით, ბავშვთა ინფექციურ დაავადებებთან წმ. ბარბარეს კავშირი, შესაძლოა, ამ წმინდანის ცხოვრების ამსახველი ტექსტის ერთერთი ფრაგმენტის საფუძველზე აიხსნას, ხოლო საქართველოში წმ. ბარბარეს ტაძრების აგების ფართოდ გავრცელებული ტრადიცია ამ ქვეყანაში ეპიდემიური დაავადებების (შავი ჭირი, ყვავილი) გავრცელებით.

ვიმედოვნებთ, რომ წიგნი მკითხველს ამაღლებული განწყობით აღავსებს.

თამარ ხოხობაშვილი

თბილისი, 2007 წლის

21 სექტემბერი – 17 დეკემბერი

მარიამ ღვთისმშობლის სარტყელი და საქართველო

წმინდა მიწაზე V-XIX სს-ში მყოფ უცხოელ პილიგრიმთა ჩანაწერებში გრიგოლ ფერაძემ, ჯერ კიდევ XX საუკუნის 20-იან წლებში, საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი, სხვა წერილობითი წყაროებისათვის უცნობი, არაერთი სახელწოდება დაადასტურა[1]. მათ შორის ყურადღებას XV ს-ის პილიგრიმულ ლიტერატურაში გრ. ფერაძის მიერ დამოწმებული ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინი „სარტყლის ქრისტიანები" იმსახურებს. 1480-1483 წლების ჩანაწერებში ფელიქს ფაბრი გვამცნობს: „ქართველები, რომელთაც აგრეთვე ნუბიელებს ეძახიან, ხოლო უფრო ხშირად იცნობენ, როგორც „სარტყლის ქრისტიანებს", წმინდა მიწაზე ძალზე დაშორებული მხარეებიდან მოდიან. ისინი მეომრები გახლავან, მაგრამ აქვთ ისეთივე შეცდომები, როგორც ბერძნებს"[2].

როგორც ჩანს, ამავე სახელწოდებით იცნობს ქართველებს ზებალდტ რიტერ უფროსიც, რომლის ჩანაწერი 1467 წლით თარიღდება. იგი დასძენს: „წმინდა საფლავის ტაძარში სხვადასხვა ჯურის ქრისტიანები არიან: კათოლიკები, ბერძნები, იოანეს და Jevduny-ს მიწის ქრისტიანები, სომხები, სარტყლის ქრისტიანები და კიდევ სამი ეროვნება, რომელთა სახელები დამავიწყდა"[3].

ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით გრ. ფერაძე შემდეგ საყურადღებო ინფორმაციასაც გვაწვდის: კონდერის ერთ-ერთ ნაშრომზე დაყრდნობით ქართველი ავტორი გვაუწყებს, რომ „ლათინები ქართველებს „სარტყლის ქრისტიანებს" უწოდებენ".

ტერმინის „სარტყლის ქრისტიანები" სემანტიკური კოდის ახსნის ადრეულ ცდას XV საუკუნისავე პილიგრიმულ ლიტერატურაში ვხვდებით. 1422 წლის ცნობით, რომელიც გრ. ფერაძეს ჰ. კანისიუსის ნაშრომის (Antiquae lectione, V, Ingoldstadt, 1604, გვ. 269) მიხედვით მოჰყავს: „სხვა სახელით მათ (ქართველებს) „სარტყლის ქრისტიანებს" უწოდებენ. ეს იმიტომ, რომ წმ. გიორგიმ თავისი სარტყლით შეკრა ვეშაპი და მისცა ქალწულს"[4].

მიუხედავად იმისა, რომ პილიგრიმულ ლიტერატურაში საუკუნეთა მანძილზე დაჟინებით მეორდება თვალსაზრისი წმ. გიორგის სახელიდან საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი სახელწოდებების (Georgia, Georgians) მომდინარეობის შესახებ[5]; ხოლო საქართველოში ამ წმინდანის კულტის ფართო გავრცელების შესახებ სხვადასხვა ხასიათის არაერთი საგულისხმო მონაცემი არსებობს[6], ტერმინის „სარტყლის ქრისტიანები" წმ. გიორგის სახელთან დაკავშირება უმართებულოდ მიმაჩნია.

ჩემი სკეფსისი შემდეგს ეფუძნება:

ყურადღებას, უპირველეს ყოვლისა, ის გარემოება იმსახურებს, რომ სადღეისოდ არსებული ყველა ვერსიის თანახმად, ჩვენთვის საინტერესო სასწაულის მოქმედების არეალი კაპადოკიის ქალაქი ლასიაა (ლასიაჲ) და არა საქართველო. ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ წმ. გიორგის მიერ ვეშაპის ძლევის სასწაულისადმი მიძღვნილ პროზაულ თუ პოეტური ხასიათის თხზულებებში, როგორც წესი, საუბარია არა წმინდა გიორგის, არამედ კაპადოკიის ერთ-ერთი მხარის მეფის ასულის სარტყელზე[6].

ასე, მაგალითად, „უწყებაჲ საკვირველებათათჳს წმინდისა და დიდებულისა ქრისტეს მოწამისა გიორგისა" თანახმად, რომელიც XI-XIV საუკუნეების ქართული ხელნაწერებითაა ჩვენამდე მოღწეული, ვკითხულობთ: „...ხოლო წმინდა (გიორგი ნ. ხ.) გაიქცა ვეშაპის შესახვედრად, გამოისახა მასზე ჯვრის სახე და თქვა: „უფალო ღმერთო, გადააქციე ეს მხეცი ჩემ მორჩილად". როგორც კი მან ეს თქვა, სულიწმინდის შეწევნითა და მისი ლოცვით დაეცა ბოროტი ვეშაპი წმინდანის ფეხებთან. წმინდა გიორგიმ უბრძანა ქალს: „მოიხსენი სარტყელი და აქ მომეცი". ისიც ასე მოიქცა, წმინდა გიორგიმ შეკრა ვეშაპი, მისცა ქალს და უთხრა: „წადი ქალაქისაკენ". ხალხმა რა იხილა ეს საკვირველი სასწაული, დაფრთხა და უნდოდა გაქცევა ვეშაპის შიშით, მაგრამ წმინდა გიორგიმ მათ უთხრა: „ნუ გეშინიათ, დადექით და იხილეთ ღმერთის ცხოველმყოფელობა"[7].

შინაარსობრივად ანალოგიურია ამ სასწაულისადმი მიძღვნილი უკლებლივ ყველა ტექსტი. საგულისხმოა ამ თვალსაზრისით წმინდა

გიორგის ცხოვრების ამსახველი ქართული პოეტური ძეგლებიც, სადაც, კერძოდ, ნათქვამია:

„რა ვეშაპი წარმოსული მან წმინდანმან ‘მორით ნახა,
სახელითა უფლისათა ზედა ჯვარი გამოსახა,
ვითარცა მთა უძრავი არს, ქალსა უკვირს: ღმერთი ახა,
და „მომეც შენი წელსარტყამი!” – წმინდამან ქალს შეუძახა”[8].

იგივეს გვამცნობს XVIII ს-ის პოეტური ხასიათის ხელნაწერიც, რომელიც დათუნა ქვარიანის ავტორობითაა ცნობილი:

„მის წინ დაეცა ვეშაპი უსულო, ვითა მკვდარია,
ქალს უთხრა: „შენი სარტყელი შეიხსენ, მომაბარია”.
მიართვა ქალმან სარტყელი, უმზერდა სრულად ჯარია,
ვეშაპს მოახა, ქალს მისცა, მიყვება ვითა ცხვარია”[9].

ზემოაღნიშნულს გარკვეულწილად ჩვენთვის საინტერესო სასწაულისადმი მიძღვნილი ხატების იკონოგრაფია და საეკლესიო კედლის მხატვრობის ნიმუშებიც ადასტურებს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში შემონახულ წმ. გიორგის სახელთან დაკავშირებულ რელიკვიათა შორის (რკინის მშვილდი, ისრები, საყვირი, რკინის ჯაჭვი და სხვ.) წმინდანის სარტყლის მოხსენიებას არ ვხვდებით[10].

ზემოაღნიშნულთან ერთად, ისიცაა ანგარიშგასაწევი, რომ მარიამ ღვთისმშობლის მიძინებისა და მისი სარტყლის გადაცემის უძველესი აპოკრიფული წყაროდან მომდინარე სიუჟეტი, როგორც წესი, თომა მოციქულს უკავშირდება და არა წმ. გიორგის[11].

ჯერ კიდევ 1998 წელს, ჩემ მიერ იმ დროისათვის მოძიებული მონაცემების საფუძველზე ვივარაუდე, რომ ქართველებისათვის უცხოელ პილიგრიმთა მიერ შერქმეული სახელწოდების – „სარტყლის ქრისტიანები” – სემანტიკური კოდი არა წმ. გიორგის, არამედ მარიამ ღვთისმშობლის სარტყელთანაა დასაკავშირებელი. ახლახან ჩვენი ვარაუდის დამადასტურებელი ფასდაუდებელი წყაროც გამოჩნდა. ესაა XV ს-ის ფრანგი მოგზაურის ჟილ ლე ბუვიეს თხზულებაში დაცული ცნობა, რომლის ქართული თარგმანი მ. იამანიძემ გამოაქვეყნა. ჩვენთვის

საინტერესო ნაწყვეტი ასე იკითხება: „ახლა მინდა გიამბოთ იმ ქვეყნებზე, რომლებიც შავი ზღვის მეორე მხარეს, მის გასწვრივ, სათათრეთისკენ მდებარეობს. პირველ რიგში შევჩერდები საქართველოზე, ხორბლის, ღვინის, სხვადასხვა ჯიშის ცხოველების, ფრინველების და ზეთისხილის ქვეყანაზე, სადაც ძალიან ცხელა. ქართველები სარტყლის ქრისტიანები არიან. სახელდობრ, ამ ქვეყანაში ინახება ღვთისმშობლის სარტყელი. ყოველ ქართველ მღვდელს აქვს სარტყელი, რომელიც ღვთისმშობლის სარტყელს არის შენახები. ამ სარტყელს მღვდელი ახალშობილს შემოაკრავს და ისე ნათლავს მამის, ძის და ღვთისმშობლის სახელით. ღვთისმშობლის სარტყლის გამო საქართველოს მცხოვრებლებს „სარტყლის ქრისტიანები" უწოდეს[12].

საქართველოში ღვთისმშობლის სარტყლის არსებობასთან დაკავშირებით XIX-XX სს-ის მონაცემებიცაა გასათვალისწინებელი.

ერთ-ერთ დოკუმენტურ ცნობას საქართველოში მარიამ ღვთისმშობლის სარტყლის არსებობის შესახებ სამეგრელოს დამოუკიდებელი სამთავროს უკანასკნელი მთავრის, გრიგოლ დადიანის ქვრივის, სამეგრელოს დროებითი მმართველის, გიორგი XII-ის ქალიშვილის ნინო ბაგრატიონ-დადიანის მიერ რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ისადმი გაგზავნილი, 1806 წლის 23 მარტით დათარიღებული წერილი წარმოადგენს. წერილი „არქეოგრაფიული კომისიის აქტებმა" შემოგვინახა. ამ დოკუმენტში ნინო დადიანი რუსეთთან ახლად შეერთებული სამეგრელოს სახელით ერთგულებას უცხადებს იმპერატორს და თან დასძენს: „Я, всеподданнейшая раба, с сиротами моими приношу яко лепту, достойную памяти. Ибо образ сей есть Влахернской Божьей матери, к котором прикован пояс самой пресвятой Богородицы Марии, коим была она опоясанена. Верьте истине сей, самодержавный покровитель и Государь наш, и потому наполнен он мощами и украшен каменьями и жемчугами, Он был препоручен от нас отцу нашему царю Георгию, рабу Вашему, но по кончине коего остался у брата моего царевича Давида, Не могли же мы его возвратить к себе потому, что враг дома Дадиан не пропускал в Грузию человека

нашего. Ныне образ тот находится в царствуюшем граде Вашем у помянутого брата моего, у кого по письму и просьбе моей взяв доверены от меня принесут в жертву ВИВ"[13].

ირკვევა, რომ ალექსანდრე I-ს მიუღია ნინო დადიანის ეს უძვირფასესი საჩუქარი, მაგრამ სამეგრელოს სამთავროსადმი ვითომდა კეთილგანწყობის ნიშნად უკანვე დაუბრუნებია. უფრო მეტიც: სამეგრელოში ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიის მშენებლობის დასაწყებად 2 ათასი ჩერვონეციც გაუგზავნია. აღნიშნულმა ინფორმაციამ რამდენიმე სხვა დოკუმენტის საშუალებითაც მოაღწია ჩვენამდე.

ალექსანდრე I-ის 1806 წლის 31 მაისით დათარიღებულ რესკრიპტში ვკითხულობთ: „უგანათლებულესო თავადინა ნინა გიორგის ასულო! მორთმეული ჩემდა სახელითა თქვენითა წარმოგზავნილთა თქვენ მიერ დეპუტატთაგან პოლკოვნიკის კნიაზ ნიკოლოზისა და პოლკოვნიკის კნიაზ ბეჟან დადიანოვებისა წმინდაი ხატი ვლაქერნის ღვთისმშობლისა უპატიოსნესითა სარტყელითა მისითა მივიღე მე კმაყოფილებითა"[14].

დაახლოებით ასეთივე ცნობებს გვაწვდიან ნინო დადიანის დეპუტაციის წევრი, დიდ ნიკოდ წოდებული, ნიკოლოზ დადიანი და ბარონი როზენი, იმ განსხვავებით, რომ ისინი მხოლოდ ვლაქერნის ხატს იხსენიებდნენ და არაფერს ამბობდნენ ჩვენთვის საინტერესო სარტყლის შესახებ, რაც კარგად ჩანს შემდეგიდან: ნიკო დადიანი გვამცნობს: „მივედით ქალაქს სანკტ-პეტერბურგს, შეგვიწყნარეს და მიგვიღეს სამაგალითოთა პატივითა, რომლისა აღწერა დიდსადამე გაგრძელდების და შემდგომად რამოდენისამე ხანისა ინება და ღირსი ვიქმენით ხილვად და თაყვანისცემად მისის იმპერატორობითის დიდებულების მოწყალისა და დიდისა ხელმწიფისა ალექსანდრეს პავლეს ძისა და ყოველთა მისისა ფამილიათა და შემდგომად ხილვისა წარუგზავნეთ იოანე დეკანოზის ხელით, რომელიცა გვქონდა ძღვნად წაღებული ჩვენის მთავარინის ნინა დედოფლისაგან ხატი ვლაქერან ღვთისმშობლისა და მიართვა რა, მიიღო შესაბამით პატივითა და დაასვენა თვისის სახლის ეკლესიასა შინა დიდის ცერემონიითა: ჩვენ ვიყავით სანკტ-პეტერბურგსა შინა გამოუთქმელითა ცხოვრებითა ერთსა წელ-

სა და შემდგომად გამოგვისტუმრეს დიდის პატივით ყოვლითურთ კმაყოფილნი, ყოველივე თხოვნა მთავრინისა ჩვენისა ინება მიცემა იმპერატორებითის დიდებულებამ და ბრძანა აღსრულება: წარმოეგზავნა წყალობად ესენი: შეამკო უძვირფასესად ხატი ვლაქერანისა ღვთისმშობლისა და წარეგზავნა კვალად სახლსა შინა დადიანისასა, რათა მუნ განისვენოს წმინდად ჩემი საფარველის დიდებისა და თქვენის ჩემ ერთგულებისა; მასთან წარმოატანა ყოვლითურთ დაუკლებელი ერთი ხელი შესამოსელი სამღვდელო და სამთავრო, შესაბამისი მისისა ბოძებისა: ბრძანა აშენება ეკლესიისა სახელისა ზედა ვლაქერან ღვთისმშობლისასა სამეგრელოსა შინა ხარჯითა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისათა და იქმნეს მუნ ქალაქი და ეწოდებოდეს სახელად ქალაქსა მას გრიგოლიოპოლი სახსოვრად განსვენებულისა გრიგოლი დადიანისა"[15].

გრაფ ნესელროდესადმი ბარონ როზენის მიერ მიწერილ მიმართვაში, რომელიც 1837 წლის 29 იანვრითაა დათარიღებული, ეკითხულობთ: „საგარეო საქმეთა სამინისტროს საქმეებიდან თქვენი ბრწყინვალება კეთილს ინებებთ და იხილავთ, რომ ნეტარხსენებულმა იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა, 1806 წელს, მაისის 31 სამეგრელოს ყოფილი დედოფლის, კნეინა ნინო გიორგის ასულის სახელობაზე დაწერილ რესკრიპტებთან ერთად გაუგზავნა საჩუქრად მთავრის ოჯახს და მთელს სამეგრელოს ხალხს წმინდა ხატი ვლახერნის ღვთისმშობლისა, თანაც უმაღლესად ბრძანა აღეშენებინათ ოდიშში (ქვემო სამეგრელოში) იმ ადგილას, სადაც დედოფალი ირჩევდა, ეკლესია ვლახერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე და ამისათვის პირველ ხანებში 2 ათასი ჩერვონეცი მიეცათ, ამავე დროს გამოითქვა მისი უმაღლესობის სურვილი, რომ ის ადგილი, საცა აშენდება ეს ეკლესია, გადაიქცეს სამეგრელოს მთავართა საცხოვრებელ ადგილად და შემდგომში, როცა მის გარშემო მცხოვრებნი გამრავლდებიან, აქაურობა იქცეს ქალაქად და იწოდებოდეს გრიგორიოპოლად, განსვენებულ უგანათლებულეს თავად გრიგოლ დადიანის, სამეგრელოს აწინდელ მთავრის მამის, მოსაგონებლად.

ერთი მხრით თავადი, გიორგის ასულის ნინოს წასვლამ რუსეთ-

ში, მეორე მხრით, მაშინდელმა ადგილობრივმა გარემოებამ ხელი შეუშალა მისს უგანათლებულესობას გაეკეთებინა რაიმე უმაღლესის ბრძანების ასასრულებლად; ხოლო სამეგრელოს მთავარმა ლევანმა ასეთი უმაღლესი ზრუნვა მის სამთავროსათვის განსაკუთრებულ წყალობად ჩასთვალა ხელმწიფის მხრივ და ზრუნვას არ აკლებდა გამოენახა საჭირო თანხა იმპერატორ ალექსანდრეს უმაღლესი ნების ზედმიწევნით ასასრულებლად; ეკლესიისათვის ადგილად აირჩია სოფ. ზუგდიდი და შეუდგა, შეძლებისა და კვალად, თავისი ხარჯით ქვითკირის ეკლესიის შენებას ვლახერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე. ეს ეკლესია სრულიად დამთავრდა 1830 წელს, და მთავარმა ეს ადგილი თავის მუდმივ საცხოვრებლად გაიხადა.

ეს ორი ათასი ჩერვონეცი კი, რომელიც უმაღლესად გადადებული იყო ამ ეკლესიის ასაშენებლად გასაწევ ხარჯებისათვის პირველ ხნობითად, 1808 წლიდან ჩემ წინამოადგილეთა დროს დანიშნულებისამებრ არ მოხმარებულა და ინახებოდა ჯერ მთავარმართებლის ხაზინაში, ხოლო შემდეგ საზოგადოებითის შეწევნის საბრძანებელში; მაგრამ რადგან ეს ფული, თავად დადიანის მიერ თავის ეკლესიის აშენების შემდეგ მისს საკუთრებას შეადგენდა, მე თანახმად მისი მოთხოვნისა 1833 წ. განკარგულება გავეცი ეს ფული უსარგებლოდ მას დაბრუნებოდა.

ამას წინათ სამეგრელოში ჩემის ყოფნის დროს მე ვნახე ზუგდიდში აშენებული ეკლესია, მომეწონა და მასალის ადგილობრივ ფასების კვალობაზე მისი აშენება 15 ათას მანეთზე მეტად უნდა დამჯდარიყო და ამიტომ სამეგრელოს მთავრის მიერ ამ ტაძრის აშენება ყოვლადვე ქების ღირსია.

ამჟამად თავადს დადიანს განზრახვა აქვს დიდის ზეიმით გადმოასვენოს წმინდა ხატი ვლახერნის ღვთისმშობლისა ზუგდიდში ახლად აშენებულ ტაძარში მარტვილის მონასტრიდან, სადაც ეს ხატი დროებით დასვენებული იყო. სურს აგრეთვე, ის ადგილი, სადაც აშენებულია ვლახერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე ეკლესია, იწოდებოდეს გრიგორიოპოლად, ამიტომ ითხოვს ვიშუამდგომლო — მისმა იმპერატორობითმა უმაღლესობამ უმაღლესად ნება დართოს

ამაზე.

ჩემის მხრით, ადგილობრივის პირობების მიხედვით, არამც თუ შესაძლებლად მიმაჩნია დაკმაყოფილებულ იქნეს სამეგრელოს მთავრის თხოვნა, პირიქით, მის განზრახვას აზრადა აქვს, ერთის მხრით, ასრულება ნეტარხსენებულის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის სურვილისა, ხოლო მეორე მხრით, სამეგრელოში კეთილწესიერების დამყარებისა, პატივი მაქვს ზემორე ხსენებული თქვენს ბრწყინვალებას ვაუწყო, თან დავურთო პირი 1806 წლის მაისის 31–ს უშუალოდ ბოძებულის რესკრიპტისა და უმორჩილესად გთხოვთ იშუამდგომლოთ, რათა თავად დადიანს მისმა იმპერატორობითმა უმაღლესობამ უმაღლესად ნება დართოს ზუგდიდი იწოდებოდეს გრიგორიოპოლად, სადაც მთავარს შეეძლოს, როცა სამეგრელო უფრო კეთილად მოეწყობა, ადგილობრივი პირობების შესაფერი საქალაქო მართვა-გამგეობა შემოიღოს თავის მიხედვისამებრ იმ უფლების ძალით, რაც მას უმაღლესად მინიჭებული აქვს"[16].

ვლაქერნის ხატის და ღვთისმშობლის სარტყლის ორგზის მოხსენიებას სამეგრელოს მთავრის, დავით დადიანის ქვრივის ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის წარწერაშიც ვხვდებით. სამახსოვრო წარწერა 1856 წლის 4 იანვრითაა დათარიღებული. იგი დადიანების საზაფხულო რეზიდენციაში, გორდშია შესრულებული. წარწერა ასე იკითხება: „დღეს მას ოდესცა კეთილდღეობით განიგებოდა დიდი სახელმწიფო ყოვლისა რუსეთისა თვითმპყრობელობითა მართლმორწმუნისა იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა მეშურნენი დიდებულებისა მისის სახელმწიფოსანი მეფენი დასავლეთისანი ქრისტეს ჯვარის მოსავად სახელის მდებელნი თავისა თვისისანი თანა შეიკრიბნენ მოწაფისა თანა ცრუ წინასწარმეტყველის მაჰმადისა ხონთქრისათა ოსმალთა კავშირთასა მამობისათა სავნებლად მართმადიდებლობასა და მაშინ ქვეყანაზეცა ჩვენსა განიცდებოდა პირად-პირადთა ზედა ამოსვლათაგან. ჰოი, ყოვლად უწმიდესო, დედაო ღვთისაო, მე მინდობილმან მფარველობისა შენისადმი სამეგრელოს მმართველთა მთავრინა ეკატერინა დადიანმან, ასულმან კახეთის თავადის ღენერალ ლეიტენანტის ალექსანდრე ჭავჭავაძისამან შენდობისა შ~დ ყ~დ პატიოსნისა ვლაქერნის

ხატისა შენისა, რომელ და შორის მისსა ნაწილისა წ ის სენის სარტყლისა ძველიდგანვე აქენდა ხალხსა დადიანთასა უღელვოდ ნავთსაყუდელად განსაცდელთა შინა, და რომლიცა ჩყვსა წელსა შინა, ოდესცა სამეგრელო იქმნა მიძღვნილი მენგრელიის მმართველი მთავრინა ნინასაგან, ასულისა საქართველოს მეფის გიორგი მეათცა-მეტისა, ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე პირველისადმი, გარნა მათმან დიდებულმან სათნო ჰყო სახელითა თვისითანვე წარმოაგზავნა მისივე ნინასადმი მისაქცევად სახლადვე დადიანთა და უმწყალესთასა რესკრიპტთა ლ ას მაისისა მასვე ჩყვს წელსა, რომელსა შინა თქმულ არიან ზემდგომნი ძვირფასნი სიტყვანი: „იყავნი იგი ორკერძოვეწინდად და მოწამედ სამარადისოისა ჩემდამო თქვენისა ერთგულებისა და ჩემისა განუშორებლისა თქვენდა მფარველობისა და მიერითგან განგრძობასა შინა დაცულ სახლი სამთავრო დადიანთა და სრულიადცა სამეგრელო უშფოთველად ამათმან მომხსენებელმან და ძალისაებრთა მადლობათა შემომწირველმან გულსმოდგინე მორთმევა შენდა კიდობნისა ამას, რომელ შორის ეგებოდეს რა ყ დ პატიოსანი ხატი შენი წმინდით სარტყლითურთ შენით იყავნ იგი განმაძლიერებლად მართლმადიდებლობასა, აღსამაღლებლად დიდის ჩვენის ხელმწიფისა სახლისა, წარსამართებლად ძისა ჩემისა ცხრაწლოვანისა მემკვიდრეობით სამეგრელოს მთავრის და რუსეთის ხელმწიფის გვარდიის პორუჩიკ ნიკოლოზ დავითის ძე დადიანისა და ყოვლისა სამეგრელოსა მთავრის სახლისა საოხად ღვთისადმი შესვენებულის მეუღლის ჩემის მენგრელიის მთავრის და რუსეთის გენერალ მაიორის და კავალერის დავით ლეონის ძე დადიანისა წელსა განხორციელებითგან სიტყვისა ღვთისა ჩყნვსა იანვრის დსა საზაფხულოსა სასახლესა შინა გორდს. სახატე ესე გაკეთებულია მოსკოვში 1857 წელს მისის იმპერატორობითის უდიდებულესობის სასახლის ფაბრიკაში საეკლესიო სამკაულის მკეთებლის ნიკოლოზ დანიელის ძე პოლტავცევის მიერ"[17].

სამეგრელოში ღვთისმშობლის სარტყლის რეალურად არსებობაზე ს. პეტერბურგში 1848 წ. გამოქვეყნებული ა. მურავიოვის თხზულება ასევე მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის. ავტორს XIX ს-ის 40-იან წლებში თავად უმოგზაურია სამეგრელოში. ამდე-

ნად, იგი წიგნში აღწერილი ამბების თვითმხილველია. ა. მურავიოვი იმეორებს ჩვენთვის უკვე ცნობილ ფაქტებს. ამასთანავე იგი ახალი, საყურადღებო დეტალებით ავსებს ჩვენს ცოდნას ღვთისმშობლის სარტყლის შესახებ. ავტორის მოწმობით, ალექსანდრე I-ს ნინო დადიანისათვის ღვთისმშობლის სარტყლის დაბრუნებისას, იგი ძვირფასი ქვებით მოურთავს. "Бывшая Правительница Мингрелии Нина, дочь царья Георгия (которая недавно скончалась в Петербурге) при вступлении своем в подданство России, послала сей дрогоценный пояс, как лучшее сокровище, в дар Императору Александру. Но благочестивый Монарх, возвративший Грузии крест равноапостольной Нины, не хотел удержать и сего священного залога Мингрелии. Он великолепно украсил сего дорогими камнями и отослал опять к Правительнице..."[18]. საკუთრივ სარტყელს, რომელიც მას ზუგდიდში, ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში, კანკელის წინ განლაგებულ საგანგებო სახატეში უნახავს, რუსი ავტორი ასე აღწერს: „Лик Богаматери весьма древний, написан на верхней части пояса, который походит на диаконский орар и сложен в виде эпитрахили. Нижная часть (пояса – Н. Х.) весьма ветха. Жемчуг, изумруды и яхонты украшают сии драгоценные остатки и разсыпаны по золотому полю, на котором они лежат. Это конечно же один из самых древних памятников, который остался нам от первых времен Христианства"[19].

ზემომოყვანილ ცნობებს კ. ბოროზდინიც ადასტურებს. იგი წერს: „რუსეთის ხელში პირველი დადიანი, როგორც ვთქვით, გრიგოლი იყო, მისი რეზიდენცია, ზუგდიდი, გააქალაქეს და სახელად უწოდეს გრიგორიოპოლი (გრიგორის ქალაქი)". ამასთანავე „იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა გრიგორიოპოლის (ზუგდიდს ნ. ხ.) ტაძარს შესწირა ის სასწაულმოქმედი ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც ღვთისმშობლის სარტყელი ერტყა და რომელიც იმპერატორს სამეგრელოს ხალხის მოციქულებმა მიართვეს ძღვნად; ეს ხატი, ძვირფასი თვალმარგალიტით მოოჭვილი და ოქროთი შეჭედილი, უნდა ყოფილიყო წინდა

იმპერატორის მზრუნველობისა იმ ხალხისათვის, რომელმაც მისი ქვეშევრდომობა მიიღო"[20].

ჩვენთვის საინტერესო შემდეგი ცნობა საქართველოში მცხოვრებ ფრანგ მოხელეს ჟ. მურიეს ეკუთვნის. ღვთისმშობლის სარტყელი ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატთან ერთად მას გორდში, დადიანების საზაფხულო რეზიდენციაში უნახავს XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში. ფრანგი ავტორის ცნობით, ეკატერინე დადიანის მიერ შეკვეთილ სახატეში დასვენებული ვლაქერნის ხატი დახვეწილი ფერწერის იშვიათ ნიმუშს წარმოადგენს. მისივე გადმოცემით, სახატეში, „ქვემოთ სიგრძეში ჩასმულია ოქროს დაფა, დამშვენებული 79 ლალით, 20 სადაფით, 9 ალმასით და 93 ზურმუხტით, რომელთა ქვეშ წმინდანთა ნაწილები და ღვთისმშობლის სარტყელი მოსჩანს, რომელზედაც გაშლილია 4 ფურცელი ქაღალდი წვრილი მარგალიტებით დამშვენებული, ძვირფასი ლალის როზეტები, ოპალის, ფირუზის, ამეთვისტოს ჯვრები, პატარა მედალიონები ანარეკლებით, პრიმიტიულად დამუშავებული რელიგიური სცენები, ბერძნული მონეტები და ა. შ."[21].

ღვთისმშობლის სარტყელთან დაკავშირებით საგულისხმო ინფორმაციას გვაწვდის ათონის მთაზე მდებარე წმ. პანტელეიმონის სახელობის მონასტრის მიერ 1903 წელს გამოქვეყნებული წიგნი, რომელიც მარიამ ღვთისმშობლის ცხოვრების აღწერისადმია მიძღვნილი. ამ თხზულების ავტორის მოწმობით, „ღვთისმშობლის სარტყლის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი ათონის მთაზე ინახება, ვართოპედის მონასტერში; იგი ცენტრალური ტაძრის საკურთხეველში მოვერცხლილ კიდობანშია მოთავსებული. მეორე ნაწილი – ტრირის მონასტერში, ხოლო მესამე საქართველოშია, ზუგდიდის ტაძარში"[22].

ე. თაყაიშვილი ნაწილობრივ ა. მურავიოვის ზემომოყვანილ ცნობებს იმეორებს. თან დასძენს: „ხატი და სარტყელი წინეთ ინახებოდა ამ ეკლესიაში (იგულისხმება ზუგდიდის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია –ნ. ხ.) განსაკუთრებულ სახატეში, კანკელის წინ, მაგრამ ეხლა თავად მენგრელსკის გაუტანია ეკლესიიდან, თავად მენგრელსკი იმ დროს ზუგდიდში არ ბრძანდებოდა"[23].

ღვთისმშობლის სარტყლის შემდგომი ბედის შესახებ ჯერ-ჯერ-

ობით მცირე რამ ვიცით. ზეპირი გადმოცემით, იგი დღესაც ზუგდიდში ინახება. რაც შეეხება ვლაქერნის ხატს, შემდეგი უნდა აღინიშნოს:

გ. ჟორდანიას ცნობით, რომელიც საარქივო მასალას ეფუძნება, 1914 წლის დეკემბერში, როდესაც სამეგრელო თურქების მოსალოდნელი სამხედრო ოპერაციის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, სამეგრელოს მთავრის მოურავის ეკატერინესეული ზუგდიდის სასახლის განძეულობის ნაწილი (ძირითადად, ოქრო-ვერცხლის ნაწარმი) 4 ყუთში ჩაუწყვია და ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატთან ერთად ჯერ სასახლის ქვემო სართულის საყინულეში მოუთავსებია, ხოლო მოგვიანებით – იმავე სართულის კუთხის განჯინაში, რომელიც საკმაოდ ღრმა და მაღალი ყოფილა. აღნიშნული განჯინა ორი ფენა აგურით ამოუქოლავთ, შეულესავთ და კედლისფრად შეუღებიათ, რათა სამალავის კვალისათვის უცხო პირს ვერ მიეგნო. 1919 წლის დეკემბერში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების განკარგულებით ე. თაყაიშვილს, ლ. ქიაჩელს და კიდევ ერთ პირს (ვინაობა უცნობია) დაევალათ სამეგრელოს მთავრის სასახლის განძეულობის დათვალიერება და ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშების თბილისში გადატანა. სამალავის გახსნის შემდეგ სახატეში მოთავსებული ვლაქერნის ხატი სხვა ძვირფასეულობასთან ერთად თბილისში გაიგზავნა. 1921-1945 წლებში ვლაქერნის ხატი საქართველოს სხვა განძეულობასთან ერთად საფრანგეთში იყო გახიზნული.[24] ამჟამად ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის განძთსაცავში ინახება"[25].

ღვთისმშობლის სარტყლის უფრო ადრეული ხანის ისტორიის შესახებ ინფორმაციას ზემოთ უკვე მოხსენიებული ა. მურავიოვი გვაწვდის. ამ საკითხებზე მისი მონათხრობი, მისსავე სიტყვებით, „მეტაფრასსა" და „თვენს" ეფუძნება. ა. მურავიოვის ვერსიით, კონსტანტინეპოლში თეოდორე მცირის მეფობისას (408-450 წ.წ.) ღვთისმშობლის სარტყელი იერუსალიმიდან კონსტანტინეპოლში გადაუსვენებიათ, ოქროს კიდობანში მოუთავსებიათ, რომელიც სამეფო ბეჭდით დაულუქავთ. კიდობანი ხალკოპრატიის ღვთისმშობლის ეკლესიაში გადაუტანიათ. 400 წლის შემდგომ, როდესაც იმპერატორ ლეონ

ბრძენის მეუღლე ფსიქიკურად დაავადებულა, მლოცველ ქალებს (რომელთაც ხილვა ჰქონიათ) კიდობანი გაუხსნიათ. კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ზოიასათვის ღვთისმშობლის სარტყლით პირჯვარი გადაუწერია. დედოფალი უმალვე განკურნებულა. ღვთისმშობლის სარტყელი კვლავ კიდობანში ჩაუსვენებიათ (ა. მურავიოვისავე ცნობით, ამ უდიდესი სასწაულის აღსანიშნავად ყოველი წლის 31 აგვისტოს ხალკოპრატიაში დიდი დღესასწაული იმართება). უფრო გვიან (ა. მურავიოვის არაზუსტი დათარიღებით, X ს-ში) იმავე სარტყლით ბაგრატ კურაპალატის მომავალი საცოლე, ბიზანტიის კეისრის რომანოზის ქალიშვილი განკურნებულა. ბაგრატ კურაპალატის მომავალ ცოლს სასწაულმოქმედი სარტყლის ნახევარი, სხვა ძვირფას სიწმინდეებთან ერთად საქართველოში, თავის ახალ სამეფოში ჩაუტანია და ზღვის მახლობლად, სამურზაყანოში, ბედიის მონასტერში დაუსვენებია. შემდგომში ღვთისმშობლის სარტყელი ჯერ მარტვილში გადაუტანიათ, ხოლო ბოლოს – ზუგდიდში, ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში[26].

ა. მურავიოვის ზემომოყვანილ ვერსიას კონსტანტინეპოლიდან საქართველოში ღვთისმშობლის სარტყლის ჩამოსვენების შესახებ ჟ. მურიე ვლაქერნის ხატზეც ავრცელებს. იგი წერს: „ამჟამად აქვეა (გორდში – ნ. ხ.) ვლაქერნის ქალწული ღვთისმშობლის საოცარი ოქროს ხატი. იგი ჩამოტანილია X საუკუნეში ბიზანტიის იმპერატორრის ასულის და საქართველოს მეფის ბაგრატ IV-ის მეუღლე ელენეს მიერ. თავიდან ის დასვენებული იყო ბედიაში, შემდეგ მარტვილში"[27].

მართალია, ჟ. მურიე, ისევე როგორც ა. მურავიოვი, არაზუსტად მიუთითებს როგორც დედოფლის მამის სახელს (რომანოზს), ასევე საქართველოში მისი ჩასვლის თარიღს (X საუკუნეს), მაგრამ რუსი ავტორისაგან განსხვავებით მას აქვს ინფორმაცია, რომ ქართველთა დედოფალს ელენე ერქვა და იგი არა ბაგრატ III-ის (975-1014 წ.წ.), არამედ ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წ.წ.) თანამეცხედრე იყო.

ათონის მთაზე, წმ. პანტელეიმონის სახელობის მონასტერში დაწერილ ღვთისმშობლის ცხოვრების ტექსტში კვლავ მეორდება ცნობა

იმის თაობაზე, რომ ღვთისმშობლის სარტყელი საქართველოში ბიზანტიიდან რომანოზ არგიროსის ქალიშვილმა ჩაიტანა, რომელიც სრულიად საქართველოსა და აფხაზთა მეფის ბაგრატ კურაპალატის მეუღლე იყო[28].

ე. თაყაიშვილი, სავსებით სამართლიანად ასწორებს უცხოელ ავტორთა ზემომითითებულ ვერსიებს და ამბობს: „ეს სარტყელი, როგორც გადმოცემით ვიცით, ბაგრატ IV-ის ცოლმა ელენემ მოიტანა საბერძნეთიდან, XI ს-ში[29].

პირდაპირი მითითება, რომელიც დაადასტურებდა ან უარყოფდა ელენე დედოფლის მიერ საქართველოში ჩვენთვის საინტერესო სარტყლის ან მისი ნახევრის ჩამოტანას, ქართულ და ბერძნულ წერილობით წყაროებში, ჯერჯერობით ვერ მოვიძიეთ და წერილობითი ძეგლების ზოგიერთი მონაცემი, ჩვენი აზრით, საგულისხმო უნდა იყოს.

კერძოდ, დიდ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ ბაგრატ IV ბიზანტიის სამეფო კართან დინასტიური ქორწინებით იყო დაკავშირებული. აკი, „მატიანე ქართლისაჲ" გვამცნობს კიდეც, რომ: „შემდგომად ამისსა, წელსა მესამესა, წარვიდა დედოფალი მარიამ, დედა ბაგრატისი, აფხაზთა მეფისა, საბერძნეთისად ძიებად მშვიდობისა და ერთობისა, და კუალად ძიებად პატივისა კურაპალატობისა ძისათჳს თჳსისა, ვითარცა არს ჩვეულება და წესი, სახლისა მათისა და მოყვანებისა ძის ცოლისა"[30].

დაახლოებით იგივეს იმეორებს სუმბატ დავითის ძეც, იმ განსხვავებით, რომ იგი გვამცნობს ბაგრატის დედის წარმომავლობას („რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკუნიანთა") და „ბერძენთა მეფის" სახელს რომანოზს („...და წარვიდა კონსტანტინეპოლად წინაშე რომანოზ მეფესა")[31].

გიორგი კედრენე (XI-ს.) და იოანე ზონარა (XI ს-ის დასასრული და XII ს-ის პირველი ნახევარი) ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით საკუთარ ვერსიებს გვთავაზობენ. გიორგი კედრენეს ცნობით, როდესაც აფხაზეთის მთავარი გიორგი გარდაიცვალა, მისმა „მეუღლემ მეფესთან ელჩები გაგზავნა საჩუქრებით. თხოვდა საზავო

ხელშეკრულებას და თავისი ვაჟისათვის, ბაგრატისათვის, საცოლეს. მეფემ მისი თხოვნა შეიწყნარა, ზავი განუმტკიცა და თავისი ძმისწული – ელენე, თავისი ძმის ბასილის ქალიშვილი, აფხაზეთში გაგზავნა სარძლოდ, ხოლო სასიძო ბაგრატი კურაპალატის წოდებაში აღაზევა"[32].

იოანე ზონარა იმავე საკითხზე ასე მსჯელობს: „ვინაიდან მაშინ აბაზგის მთავარი გიორგი მომკვდარიყო, მისი მეუღლე ეძიებდა ზავსა და საცოლეს თავისი ვაჟისათვის, მეფემ ზავი განუახლა და თავისი ძმის ბასილის ქალიშვილი – ელენე აბაზგიაში გაგზავნა დედოფლად და მისი საქმრო ბაგრატი კურაპალატობის პატივში აიყვანა"[33].

ამრიგად, განსხვავებების მიუხედავად, ქართული და ბერძნული საისტორიო პირველწყაროები ერთხმად მიუთითებენ, რომ ბაგრატ IV-ეს ბერძენი მეუღლე ჰყავდა, რომელიც ბიზანტიის კეისრის რომანოზ III-ის (1028-1034 წ.წ.) ძმის, ბასილის, ასული იყო და ელენე ერქვა. მაგრამ არც „მატიანე ქართლისაჲს" ავტორი, არც სუმბატ დავითის ძე და არც ბერძნული წერილობითი წყაროები არაფერს გვეუბნებიან ელენეს მიერ საქართველოში ჩატანილ სიწმინდეთა, ან მზითვის შესახებ. ამ ხარვეზს გარკვეულწილად ვახუშტი ბატონიშვილი ავსებს, იგი გვამცნობს: „ხოლო კეისარმან აღუსრულა (ბაგრატის დედას ნ. ხ.) სათხოველი, მისცა ელენე ასული თჳსი ცოლად ბაგრატს, სამსჭუალი უფლისა და ხატი ოქონისა და საუნჯე მრავალი მზითვად. მთარგმნელნი ამ ჟამთა იყვნენ: ბერი გრძელი, ახალი აბრამ, არსენი, ანტონი მნათე, ბასილი ბაგრატისძე. ეფთვიმესაც და მთაწმინდელსაც მოესწრნენ"[34].

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ღვთისმშობლის სარტყლის გამოჩენის თავდაპირველი ისტორია ჯერ კიდევ დამატებით კვლევა-ძიებას მოითხოვს, ჩვენს მიერ მოძიებული, ზემომოყვანილი ცნობები საკმაო საფუძველს გვაძლევს იმისათვის, რომ იგი საქართველოში არსებულ წმინდათაწმინდა რელიკვიად მივიჩნიოთ.

ამასთანავე, თუ ყოველივე ზემოაღნიშნულს შევაჯამებთ, ჩვენი აზრით, იმ მართებულ დასკვნამდე მივალთ, რომ XV ს-ის პილიგრიმულ ლიტერატურაში და ჟაკ ლე ბუვიეს ჩანაწერებში დამოწმებული ქართველების აღმნიშვნელი სახელწოდების „სარტყლის ქრის-

ტიანები" სემანტიკური კოდი სწორედ საქართველოში არსებულ ღვთისმშობლის სარტყელთან უნდა იყოს დაკავშირებული და არა წმინდა გიორგის მიერ ვეშაპის ძლევის სასწაულში მოხსენიებულ ქალწულის სარტყელთან, როგორც ამას XV ს-ში მოღვაწე ლათინი პილიგრიმი ვარაუდობდა.

წყაროები, ლიტერატურა და შენიშვნები

1. ფერაძე გრ., უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ, თბილისი 1995.

2. იქვე, გვ. 45.

3. იქვე, გვ. 44.

4. იქვე, გვ. 72, შენ. 200; შდრ. იქვე, გვ. 4748.

5. იქვე, გვ. 72, შენ. 200. იქვე, გვ. 30.

6. ნინიძე დ., წმინდა გიორგის კულტის ისტორიიდან საქართველოში, „მნათობი" №11-12, 1991. 81, 104, 143...

7. წმინდა გიორგი ძველ ქართულ მწერლობაში, შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ე. გაბიძაშვილმა, თბილისი, 1991, გვ. 81.

8. იქვე, გვ. 304. ციტატა მოყვანილია სვიმეონ დეკანოზის თხზულებიდან: „ქებაჲ სადგერის წმიდა გიორგისი", რომელიც XVI ს-ის ხელნაწერითაა ჩვენამდე მოღწეული.

9. იქვე, გვ. 343.

10. ნინიძე დ., დასახ. ნაშრ., გვ. 163-176.

11. უფრო დაწვრილებით იხ. Tichendorf C., Apocalypses, apocryphae, Lipsiae, 1866; Морфирьев И., Апокрифические сказанія о новозаветных лицах событиях, СПб, 1890. საქართველოში ღვთისმშობლის მიძინების სიუჟეტისადმი მიძღვნილი XIV ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღებული ფრესკა ლიხნის ტაძარშია დაცული. Шервашидзе Л., Средневековая монументальная живопись в Абхазии, Тбилиси, 1980, .111-115.

12. ხაზარაძე ნ., ქართველების აღმნიშვნელი ერთი სახელწოდების სემანტიკური კოდისათვის, ქუთაისური საუბრები – V, სიმპოზიუმის მასალები, ქუთაისი, 1998, გვ. 8485. აღნიშნული სტატიის ვრცელი ვარიანტები იხ. ქართველური მემკვიდრეობა III, 1999, გვ. 254-260.; ანალები, №1, 1999, გვ. 613.

13. Акты археографической комиссии, т.II, с. 504.

14. კალანდია გ., წმინდა ნაწილები და რელიკვიები საქართველოში (სამეგრელო), „არტანუჯი", I, 1994, გვ. 17. (ი. მეუნარგიას

ინფორმაციის თანახმად, ნინო დადიანის მიერ პეტერბურგში წარგზავნილთა შორის კარის დეკანოზი იოანე იოსელიანიც ყოფილა (იხ. ი. მეუნარგია, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, თბილისი, 1939, გვ. 50).

15. მეუნარგია ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 50-51.

16. Акты археографической комиссии, т III, 1881, с. 439. რუსული ტექსტის ქართული თარგმანი ი. მეუნარგიას ეკუთვნის (ი. მეუნარგია დასახ. ნაშრ., გვ. 4648). ცნობილია, რომ სამეგრელოს მთავრის თხოვნა და ბარონ როზენის შუამდგომლობა ზუგდიდისათვის გრიგორიოპოლისის სახელის მინიჭების შესახებ არ დაკმაყოფილდა (Акты археографической комиссии, т III, с.440).

17. მეუნარგია ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 52-53.

18. Муравьев А., Грузия и Армения, ч. III, СПб. 1848,с. 281.

19. Муравьев А., указ. соч. с.282.

20. ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი, 1854-1861, მოგონებანი, თარგმნილი თ. სახოკიას მიერ, სახელმწიფო გამომცემლობა, 1934, გვ. 3. მოყვანილ ცნობაში კ. ბოროზდინი უზუსტობას უშვებს, როდესაც ზუგდიდს გრიგორიოპოლისად მოიხსენიებს. როგორც აღინიშნა, სამეგრელოს მხარისა და ბარონ როზენის ინიციატივა, შეეცვალათ ზუგდიდისათვის სახელი, უშედეგოდ დასრულდა.

21. მურიე ე., სამეგრელო, (ძველი კოლხეთი), ხელნაწერი, გვ. 311-312. ხელნაწერის მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებთ თ. ჯაგოდნიშვილს.

22. ცხოვრება ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისა, ქუთაისი, 1996, გვ. 37.

23. თაყაიშვილი ე., არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი მეორე, ტფილისი, 1914, გვ. 198-199.

24. ჟორდანია გ., დაბრუნებული საუნჯე, თბილისი, 1989, გვ. 32-35.

25. ამირანაშვილი შ., საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება, თბილისი, 1978, გვ. 52.

26. Муравьев А., указ. соч. с.280-281. საეკლესიო გადმოცემის თანახმად, V საუკუნითვე თარიღდება იერუსალიმიდან კონსტანტიტო-

პოლში ჰალვიუსისა და კანდიდიუსის მიერ ღვთისმშობლის კვართის ჩატანა და ლეონ I დიდის (457-474 წ.წ.) მიერ აგებულ ვლაქერნას ღვთისმშობლის ტაძარში მისი დასვენება. (იხ. Энциклопедический словарь издатели Ф. А Брокгауз и И. А. Ефрон, С. Петербург, 1899, с. 692-693). ყოვლად წმიდის სარტყლის დადებასთან დაკავშირებით იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, VI, (S კოლექცია), შეადგეინეს თ. ბრეგაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ლ. ქუთათელაძემ, მ. შანიძემ და ც. ჭანკიევმა, ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბილისი, 1969, გვ. 281-291, 220 და ა. შ. ა. მურავიოვი, ისევე როგორც სხვა უცხოელი ავტორები, ცდება როდესაც ბაგრატის მეუღლეს რომანოზ კეისრის შვილად აცხადებს. სინამდვილეში ბაგრატ IV-ის თანამეცხედრე, ელენე, რომანოზ კეისრის ძმის, ბასილის ასული იყო. არაზუსტია ა. მურავიოვის მიერ შემოთავაზებული თარიღიც: უნდა იყოს არა X ს., არამედ XI საუკუნე.

27. მურიე ჟ., დასახ. ნაშრ., გვ. 110 და შმდ.

28. ცხოვრება ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისა, გვ. 37-38.

29. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 197.

30. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955, გვ. 294.

31. იქვე, გვ. 386.

32. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, V, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1963, გვ.55.

33. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, VI, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1966, გვ. 235.

34. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973, გვ. 144.

მართლმადიდებელი სამყარო
და ქართველი ქალი

ღვთისმშობლის წილხვედრი* ქვეყნის – საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიაში ქალს სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ამ თვალსაზრისით, უპირველეს ყოვლისა, ის გარემოება იმსახურებს ყურადღებას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად მხოლოდ მას შემდეგ გამოცხადდა, როდესაც ქართლსა და მის მთიანეთში ქრისტიანული მოძღვრება ქალმა, ქართული წერილობითი და ზეპირი ტრადიციით კაპადოკიელმა ნინომ[1], ძველი სომხური ნომენკლატურით ნუნემ[2], ხოლო ბიზანტიური წერილობითი წყაროების[3] თანახმად, ტყვე-ქალმა იქადაგა. ნიშანდობლივია, რომ ქართველთა განმანათლებლის ცხოვრების აღწერა ასევე ქალებმა – სალომე უჯარმელმა და პეროუავრი სივნიელმა შემოგვინახეს[4]. მცხეთაში მისულმა წმ. ნინომ არმაზის კერპის შესახებ პირველი ინფორმაცია ქალისაგან მიიღო („და ჰკითხა წმიდამან ნინო დედაკაცსა ვისმე ჰურიასა, ვითარმედ: „რა არს ესე?" ხოლო მან რქუა: „ღმერთი ღმერთთა არმაზ მიუწესს, რომელ არა არს მისსა გარეშე სხუა კერპი"[5]). არმაზის მსხვრევის შემდეგ, ბრინჯის ხის ქვეშ, ნიშს შეფარებული წმინდა ნინო სეფექალმა შროშანამ შეამჩნია („მაშინ მოვიდა სეფექალი ერთი, სახელით შროშანა და იხილა იგი (წმ. ნინო – ნ. ხ.) ხესა მას ქუეშე..."[6]), „სამოთხესა მას მეფისასა" კარზე წმ. ნინოს ქალი შეეგება („შევიდა წმიდა ნინო, და ჯდა მას შინა დედაკაცი, რომლისა სახელი ანასტო. და ვითარცა დედაკაცმან იხილა მან, აღდგა, მოეხჯა და შეიტკბო ვითარცა მეცნიერმან, დაჰბანნა კელნი და სცხო ზეთი, მოართვა პური და ღუნო, და დაყო მის თანა წმიდამან ნინო ცხრა თუე"7); მისი პირველი მოწაფეები და მიმდევრები ქალები იყვნენ („და მის თანა ქადაგებდეს მოწაფენი

---

* *ახალი თვალსაზრისი ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყნის შესახებ იხ. ბუბულაშვილი ე. საქართველო – ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყანა, საიუბილეო კრებული მიძღვნილი თ. გამსახურდიას დაბადების 70 წლისთავისადმი, თბილისი, 2007, გვ. 216-219.*

მისნი, რომელნი პირველ ფარულად დაემოწაფნეს, შჯდნი დედანი"...[8] ან „...წარვიდა მეფე სახიდ თჳსად, შეწუხებული დიდად, ხოლო წმიდა ნინო და ათორმეტნი მოწაფენი მისნი დედანი დაადგრეს სუეტსა მას თანა"...[9]) და ა. შ. კურნების ნიჭით დაჯილდოებულ წმ. ნინოსთან სნეული ბავშვები, როგორც წესი, დედებს მიჰყავდათ[10]. ალბათ შემთხვევითობით ვერც იმას ავხსნით, რომ პირველი ქრისტიანი ქართველი მეფის, მირიანის ცხოვრება, მაინცდამაინც ქალმა – აბიათარის ასულმა და წმ. ნინოს მოწაფემ, სიდონიამ აღწერეს[11], სამეფო წყვილიდან ქრისტეს სჯული პირველმა დედოფალმა ნანამ აღიარა („...და მოიღო ჯუარი იგი. რომელი აქუნდა, შეახო თავსა, ფერეთა და მჴართა ჯუარის სახედ, და მეყსეულად განიკურნა, და აღდგა განცოცხლებული და ჰრწმენა ქრისტე და თქუა: „არა არს სხუა ღმერთი, თჳნიერ ქრისტესა, რომელსა ქადაგებს ტყუე ესე დედაკაცი"[12]).

ისიცაა ნიშანდობლივი, რომ იერუსალიმიდან მცხეთაში უფლის კვართის მიტანის ამბის აღწერისას, მთავარ მოქმედ პირებად, ელიოზთან ერთად, მისი დედა და და გვევლინებიან. ქართული წერილობითი წყაროების თანახმად, იერუსალიმში გამგზავრებას ელიოზს დედა ურჩევდა, ხოლო უფლის კვართით ხელდამშვენებულ, მცხეთაში დაბრუნებულ ელიოზს მაინცდამაინც და მიეგება, რომელიც „შესუარული ცრემლითა: მოეხჳა ყელსა ძმასა თჳსსა და მოუღო სამოსელი იგი იესოსი, შეიტკბო მკერდსა თჳსსა და მსწრაფლ სულნი წარკდეს, სამითა ამით ტკივილითა: ქრისტეს სიკუდილისათჳს, და დედისათჳს, და ძმისათჳს, რომელ ეზიარა სისხლსა უფლისასა". უფრო მეტიც, ელიოზმა „არა ინება გამოღება კელთაგან მის მკუდარისათა, რომელსაიგი მაგრად და სურვილით შემოემკერდა. და ელიოზ დამარხა დაჲ თჳსი, და კელთა აქუნდა სამოსელი იგი უფლისა და არს ადგილი იგი, რომელი უფალმან უწყის"[13].

„უბისს აჰაგე საყდარი, უფყალოს ფყალი ვადინე"

ქართველი ქალები ქრისტიანული სარწმუნოებისა და საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ერთგულების ნიშნად საეკლესიო დიდ

აღმშენებლობით მოღვაწეობას ეწეოდნენ. დღეს ამის დამადასტურებელი არაერთი მონაცემი არსებობს.

ერთ-ერთი ადრეული ცნობა ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენელ ქალთა აღმშენებლობით საქმიანობაზე ლაშა გიორგის დროინდელმა მემატიანემ შემოგვინახა, რომლის თანახმადაც, საქართველოში დაბრუნებულ შარვანშაჰის აღსართანის ქვრივს, დავით აღმაშენებლის ქალიშვილს, თამარს* 1152 წელს თიღვის ეკლესია აღუშენებია, მონაზვნად აღკვეცილა და იქვე აღსრულებულა[14]. ამ ინფორმაციას ვახუშტი ბატონიშვილიც იმეორებს[15]. თიღვის ეკლესიამ ქრისტესადმი მიძღვნილი თამარის ვედრების შემცველი ხუთსტრიქონიანი იამბიკონი შემოგვინახა[16].

მეფე თამარის ღვაწლზე საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წინაშე ბევრი დაწერილა და კვლავაც ბევრი დაიწერება. ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე მომენტს გავიხსენებთ. უდავოა, რომ ქართველთა სულიერ ცხოვრებაში მეფე თამარს სრულიად გამორჩეული ადგილი ეკუთვნოდა. მის სიცოცხლეშივე არა მხოლოდ „მზეთამზედ", „დედოფალთა დედოფლად", „შარავანდედთა შორის უმეტეს ამობრწყინებულად", „ყოველთა კელმწიფეთა გურგჳნად", „სამგზის სანატრელად" აცხადებდნენ, არამედ „ღმერთქმნილად", „მესიისთაყვანისმცემლად" და „მესიის მსახურად". უფრო მეტიც, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის" ავტორის თვალსაზრისით: „თუ მაშინ ნაბუქოდონოსორ სამთა ყრმათა თანა ოთხებად იხილა ერთი სამებისაგანი, აქა კულა სამებისა თანა იხილვების ოთხებად თამარ, მისწორებული და აღმატებული"[17].

თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი ბრძანებდა: „ხოლო სჯულთა მიმართ საღმრთოთა ვინ იყო ესრეთ მოშურნე, გინა სიმდაბლით თავისა მომდრეკელ, რამეთუ თეოდოსი დიდსაცა აღემატებოდა. ლოცვანი და ღამისთევანი, რომელნი პალატსა შინა ამისსა აღესრულებოდეს,

---

* *თამარს მის დასთან – კატასთან ერთად, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი იმ ორ მნათობს ადარებს, რომელთაგან „ერთი აღმოსავლეთს, ხოლო მეორე დასავლეთს – ციესროეან პყოფდენ სფეროსა, მამისაგან მიმღებელნი მზეცმრთა შარავანდედთანი" (იხ. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 334).*

საეჭუელ მიჩნს მეუდაბნოეთაგანცა; ხოლო მარხვისათჳს რაღა ვოქუა, რამეთუ წესი იყო მონაზონთა და მაშხილებელ უდებთა ერი პალატისა"[18]. ქრისტიანი, ღვთისმოსავი მეფე თამარის პორტრეტისათვის შემდეგი სიტყვებიცაა საგულისხმო: „ეკლესიათა და მონაზონთა მოყუარე, გლახაკთა და მოჩივართა განმკითხველ... რაჟამს მოიცლის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღის სასთუელი, გინა საკერავი, და ნაშრომსა მას თჳსთა კელთასა ხუცესთა და გლახაკთა განუყოფენ თჳსითა კელითა"[19].

მეფე თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსის ცნობით, მეფე თამარმა, ისევე როგორც მისმა დიდმა წინაპარმა დავით აღმაშენებლმა, ქვეყნის მართვა-გამგეობა მართლმადიდებლობის განმტკიცების მიზნით ჩატარებული ღონისძიებით დაიწყო: იერუსალიმიდან ცნობილ საეკლესიო მოღვაწეს ნიკოლოზ გულაბერიძეს მოუხმო, „შემოკრიბნა ყოველნი სამეფოსა თჳსისა მღდელთმოძღუარნი, მონაზონნი და მეუდაბნოენი, კაცნი მეცნიერნი სჯულისა საღმრთოსანი და მოსწრაფე იყო, რათა მართლმადიდებლობასა ზედა შემოთესილნი თესლნი ბოროტნი აღმოფხურნეს სამეფოსაგან თჳსისა. რომელი – ესე ადრე განემარჯუა სასოებისა კეთილისა მქონებელსა"[20]. იმავე ავტორის მოწმობით, ამ თავყრილობაზე მეფე თამარს შესანიშნავი სიტყვა წარმოუთქვამს: „წმინდა მამებისათვის დაცვად სჯულთა საღმრთოთა შეუგინებლად" მოუწოდებია[21].

სავსებით კანონზომიერია, რომ ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების შედეგების მშენებლობა მაინცდამაინც დავით აღმაშენებლის, გიორგი III-სა და მეფე თამარის ზეობის წლებზე მოდის. ჩვენი ისტორიის ამ მონაკვეთს განეკუთვნება გელათის, იკორთის, ბეთანიის, ქვათახევის, ფიტარეთის, წუღრუღაშენის, ერთაწმიდის, ტიმოთესუბნის, ყინწვისის ეკლესია-მონასტრების, ვანის ქვაბების და ვარძიის ხუროთმოძღვრული კომპლექსების აგება. ამავე ეპოქით თარიღდება ხელოვნების ისეთი ცნობილი და უმნიშვნელოვანესი ძეგლები, როგორიცაა: ხახულის კარედი, ბექა და ბეშქენ ოპიზარების მიერ შექმნილი წყაროსთავის სახარების ყდა, ანჩისხატის მოჭედილობა, ბერთას სახარების ყდა, ვარძიის, ბეთანიის, ყინწვისის, ბერთუბნის, ახტალის

ფრესკები და მონუმენტური მხატვრობის ნიმუშები[22]. შემთხვევითი როდია, რომ მეფე თამარის „ქებას" ჩახრუხაძე შემდეგი სიტყვებით ამთავრებს:

„მტკიცედ აქვს სჯული, ჩანს მართლმსაჯული,
მას რომ უხმობენ ღმრთის სახიერსა.
ძრწის ჰავარი, სტურფობს ჯავარი
შვიდსა და წრფელსა და ლმობიერსა"[23].

მეფე თამარისადმი ასეთივე ამაღლებულ დამოკიდებულებას ქართულ ხალხურ პოეზიაშიც ვხვდებით, სადაც იგი ხშირად სწორედ საქართველოს ეკლესიის სამსახურისთვისაა ხოტბაშესხმული. ხალხურ ლექსებში მრავლადაა დამოწმებული ასეთი სტრიქონები:

„სივანს ციხე ამიგია, ახალციხეს ყველაწმინდა..." ან „უბისს ავაგე საყდარი, უწყალოს წყალი ვადინე"... ან „ვარძია ვნახე ლამაზი, თამარის გამოჭრილია, სხვა მონასტრებიც ააგო გაკუთხული და თლილია... ან „ხახმატს ავაგი საყდარი, ვერცხლის თასები შავაღი"[24] და სხვა.

საუკუნეთა მანძილზე ზრუნვა ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაზე ქართველი ქალის წმიდათაწმიდა მოვალეობას წარმოადგენდა. ცნობილია, თუ რა ღვაწლი დასდეს ალავერდის ტაძარს „წმინდათა ეკლესიათა შემწე" კახეთის მეფე ალექსანდრე I-მა (1476-1511 წ.წ.), მისმა დედამ – დედოფალმა ნესტან-დარეჯანმა და მეუღლემ – ანა დედოფალმა. ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების" მესამე ტექსტის მოწმობით: „ამან ალექსანდრე და დედამან მათმან ბაგრატიონმან დედოფალმან ნესტან-დარეჯან დაქცეული და დაძველებული აღუშენა ალავერდსა სამკრეანი და გუმბათნი, და დაახატვინა და შეამკო ჯუარითა და ხატითა, წიგნითა და ეკლესიის შესამკობლითა"[25]. „ქართლის ცხოვრების" ანასეული ნუსხის გადამწერის ანდერძ-მინაწერში კი, ვკითხულობთ: „ადიდენ ღმერთმან... დედოფალთა-დედოფალი ნესტან-დარეჯან, და ძე მათი მეფე ალექსანდრე და დედოფალი ანა. ესენი იყვნეს... მაშენებელნი ეკლესიათანი, რამეთუ ალავერდი წარტყუენელ იყო წარმართთაგან... აღაშენეს ცაჲ და გუმბათი და სამკრონი"[26]. იმავე დედოფალმა ნე-

სტანდარეჯანმა კახეთის სხვა „საეპისკოპოზო" ეკლესიებიც „შეამკუნა და შესწირნა ყოველნიეე საეკლესიო სამკაულნი"[27].

ბერი ეგნატაშვილისავე ცნობით, კახეთში ეკლესიების მშენებლობისათვის გურიელის ასული, კახთა „მპყრობელის" ლევანის (1520-1574 წ.წ.) მეუღლე თინათინიც დამაშვრალა. მას შუამთის მონასტერი აუგია*, „ყოველივე სამონასტრო წესითა და სამკაულითა შეუმკია"[28]. ქართველი ისტორიკოსის თანახმად, თინათინ დედოფლისათვის ღვაწლი დაუფასებიათ და ანდერძიც შეუსრულებიათ: იგი მისსავე აშენებულ ტაძარში დაუკრძალავთ („...მიიცვალა გურიელის ასული თინათინ, და დაუტევა ანდერძი, რათა არა დამარხონ გუამი მისი ქმრისა თჳსისა ლევანის თანა, არამედ დაემარხოს იგი შუამთას თჳსსა აღშენებულსა მონასტერსა. და ყვეს ეგრეთ, და ამისთჳს არა დაემარხა ქმრისა თჳსისა, თანა, რამეთუ ლევან იყო სიძვისა და მრუშების მოყვარე"[29]).

დღესაც მისაბაძ მაგალითად რჩება მანუჩარ დადიანის ასულის, ლევან დადიანის დის, ჯერ სიმონ გურიელის, ხოლო შემდგომ ორი გამაჰმადიანებული ქართველი მეფის როსტომისა და ვახტანგ V-ის მეუღლის, მარიამ დედოფლის საეკლესიო მოღვაწეობაც[30]. ეჭვს არ ბადებს, რომ ქართულ საქმეს გამაჰმადიანებული ქართველი მეფეების ნაცვლად (ზოგჯერ მათი მხარდაჭერითაც), ძალზე რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში, სპარსეთის მძიმე წნეხის პირობებში, სწორედ მათი „სასელოვანი თანამეცხედრე" მარიამ დედოფალი ახორციელებდა[31].

ჩვენთვის საინტერესო ასპექტით მარიამ დედოფლის პიროვნების წარმოსაჩენად ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების" პირველი ტექსტის შემდეგი სიტყვებიც იკმარებდა: „...და დედოფალმან მარიამ შეამკო ეკლესიანი შესამოსლითა ხატითა, ჯუარითა და წირვის იარაღითა, ნაკერითა მარგალიტითა და თუალითა. და ედვა ამა

---

* *ბერი ეგნატაშვილის მიერ მოყვანილი გადმოცემით, თინათინ დედოფალს ჯერ კიდევ ყრმობის წლებში ხილვა ჰქონია, რომელიც უწინასწარმეტყველებდა „ეონმე მთავარზე" გათხოვების შემდეგ, თუთრი შინდის ხის ადგილას ღვთისმშობლის სახელზე მონასტრის აგებას, რაც აღსრულებულა კიდეც (იხ. ქართლის ცხოვრება. II, გვ. 353, 492).*

დედოფალსა პატივი დიდი ყაენისაგან და ყოველთა საქართველოსა კაცთაგან და ქალთაგან, მთავართა და დიდებულთაგან, იყო ყოვლითურთ შემკული კეთილითა, რომლისა მსგავსი თამარ მეფისა შემდგომად არღარავინ...” (ყოფილა – ნ. ხ.)[32].

XXს-ის 80-იან წლებში გ. ჟორჟოლიანმა ქართულ, ქართულ-სპარსულ ისტორიულ დოკუმენტებში, ასვე ქართულ წერილობით წყაროებში მნიშვნელოვანი ცნობები მოიძია საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისა და ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის დამოკიდებულების პირუთვნელი სურათის აღსადგენად. ასე მაგალითად, ერთ-ერთი ქართულ-სპარსული ისტორიული დოკუმენტის ჩვენებით, 1650 წელს როსტომ მეფისა და მარიამ დედოფლის თაოსნობით ელისე თბილელს სიონის ეკლესიის „გუმბათი და სამხროები” განუახლებია და „ყოვლისა საეკლესიო სამკაულითა” გაუმართავს. იმავე წელს, მეფე-დედოფალს მცხეთის სვეტიცხოვლის ჩამოქცეული გუმბათი „შეუმკიათ”, აღუდგენიათ „დაქცეული წმიდა მონასტერი ალავერდისა”, ქრისტეფორე კათოლიკოსის მონაწილეობით თბილისში „თემურლენგისაგან შემუსრული” კვირაცხოვლის საყდარი განუახლებიათ, ერთაწმინდაში წმ. ესტატეს ტაძარი არა მხოლოდ შეუკეთებიათ, არამედ დანგრეული შენობის აღდგენაზე უზრუნიათ, თემმის პირას კი, „საყდარნი და მონასტერნი აღუშენებიათ”[33].

ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად, მარიამ დედოფლის სახელს „შემუსვრილი” ბოლნისის ტაძრის განახლება-აღდგენა უკავშირდება: „ამას ზედა არს მცირე ქალაქი ბოლნისი. მას ზემორ ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ბოლნისისა, რომელი აღაშენა კ~თ მეფემან ფარსმან, და გორგასალ დასუა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა პ~თ დედოფალმან მარიამ”[34]. იგივე ავტორი მარიამ დედოფლის აღმშენებლობითი მოღვაწეობის შესახებ კიდევ ორ ცნობას გვაწვდის. კალაზე საუბრისას ისტორიკოსი აღნიშნავს: „არს კუალად დაბალს ციხესა შინა ეკლესია გუმბათიანი და აწ ცარიელი, და სხუანი გუმბათიანნი არიან. უგუმბათო აღაშენა კარის საყდრად პ~თ დედოფალმან მარიამ”[35], ხოლო გორისა და „ლიახვისა ზეითისა” აღწერისას დასძენს: „აღაშენა ეკლესია ესე (იგულისხმება რუისის

ტაძარი – ნ. ხ.) ო~ვ მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად კუალად განაახლა და შეამკო პ~თ დედოფალმან მარიამ"[36].

საეკლესიო აღმშენებლობას მარიამ დედოფალი ვახტანგ V-ზე დაქორწინების შემდეგაც აქტიურად განაგრძობდა. შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველოს საეკლესიო ცხოვრების აღმავლობას ბერი ეგნატაშვილი მაინცდამაინც ვახტანგ V-ის, მისი ვაჟების და, განსაკუთრებით, მარიამ დედოფლის სახელს მიაწერს. ბერი ეგნატაშვილის თანახმად, ვახტანგ V-ის მეფობის დროს „წმიდანი ეკლესიანი ზეშთა აღმატებულიყო შესაწირავითა აგარაკთა და ყოველთა სამკაულთა მიერ განაშენებული"... „ყოველნივე წესნი ეკლესიათანა განმრავლებული", ეკლესიები მარიამ დედოფლის მიერ შემკული „შესამოსელითა ხატითა, ჯუარითა და წირვის იარაღითა, ნაკერითა მარგალიტითა და თუალითა". შემდეგიცაა საგულისხმო: მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ V-ის პირველი თანამეცხედრის, როდამის პიროვნებას ქართველი ავტორები მაღალ შეფასებას აძლევდნენ („ქალი ფრიად პატიოსანი და შემკული ყოვლითავე საქმითა კეთილითა, სრული სწავლითა საღმოთთა და საეროთა"...), მარიამ დედოფლისაგან განსხვავებით, მას მხოლოდ ერთი ეკლესიის მშენებლობას მიაწერენ[37].

ირკვევა, რომ ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული ეკლესია-მონასტრების აგებისათვის, ჯვარხატებითა და საეკლესიო დანიშნულების ნივთებით მათი აღჭურვისთვის არაერთი ქართველი სხვა მანდილოსანიც იღვწოდა. XI ს-ის მოღვაწემ, სუმბატ დავითის ძემ, „ცხოვრებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატონიანთა" ავტორმა, სიონის ტაძრის მშენებლობასთან დაკავშირებული ერთი, ძალზე საინტერესო ცნობა შემოგვინახა, რომლის თანახმადაც: „და იყო მას ჟამსა (VI ს. – ნ. ხ.) მცხეთას კათალიკოსი სამოელ. და ამისზე ტფილისისა მკუდრითა ეკლესიისა გებად იწყეს, რომლისა ნახევარსა ყოველი ერი აშენებდა, და ნახევარსა ერთი ვინმე დედაკაცი"[38]. სხვა ინფორმაციით, „ერთი ვინმე დედაკაცი" ქვრივი იყო (ამანვე გუარამ კურაპალატმან განაახლა საფუძველი ტფილისისა სიონისა, რომელი შემდგომად ამისა გუარამისა განასრულეს აღშენება ტფილისის სიონისა: „არს კალას ეკლესია გუმბათიანი, დიდი, დიდად შუენიერი, სიონი წოდებული,

ღვთისმშობლისა, რომლისა საფუძველი ლ~თ მეფემან გურამ: შემდგომად შეასრულა ქურივმან ვინმე და მოქალაქეთა"...[39]).

განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი ცნობებიცაა საინტერესო: მცხეთის ჯვრის მონასტრის სამშენებლო წარწერა (596-605 წ.წ.) გვამცნობს, რომ „დედათა სამყოფელის" მშენებლობის ქტიტორი „თემესტია მკევალი ქრისტჱსი" ყოფილა[40], ხოლო 777 წლით დათარიღებული წარწერიდან ირკვევა, რომ სამშვილდის სიონი დედოფალმა დებორამ ააშენა[41]. ქორეთის ღმრთაების ეკლესიის ბალავარის მშენებლობა (Xს.) მარიამ დედოფალს უკისრია[42]. ღუმურიშის ეკლესიის აღმშენებლის სახელს კირქვის ფილაზე გამოსახულ ორნამენტირებულ ჯვარზე ამოკვეთილი XI ს-ის შემდეგი წარწერა გვამცნობს: „[ქ. ღმერთო შეიწყალე ორთავე ცხორებასა შინა ამის ტაძრი]სა მ(ა)შ(ე)ნ(ე)ბ(ე)ლი დ(ეო)ფ(ა)ლთა დ(ეო)ფ(ა)ლ[ი] ს(ა)გდ(უ)ხტ, ნ(ია)ნ(ია)ს ას(უ)ლი, ა(მე)ნ"[43]). ხეოთის ეკლესიაში აღმოჩენილი, ვ. სილოგავას მიერ X-XI სს-დმი მიკუთვნებული წარწერიდან კი ვგებულობთ, რომ ამ ეკლესიის აგების პატივი ულუმპია ხანძთელს ჰქონია („ქ(რის)ტე, ად(ი)დე ულ(უმ)პ(ია)ჲ ხ(ან)ცთ(ელ)ჲ მ(ა)თ ა(ღა)შ(ე)ნ(ე)ს"[44]). ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების" მეორე ტექსტის თანახმად, საქართველოს მეფის ალექსანდრე I-ის (1412-1443 წ.წ.) „აღმზრდელმან მრავლის ჭირნახულობითა, ბებია მისმან ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლე – ყოფილმან რუსა, ამან იწყო მრავლის ღუაწლითა და გულისმოდგინებით აღშენებად სუეტთა საყდრისათა და ვერღარა სრულ ჰყო აღშენება მისი, ეგრეთ მიიცვალა ამიერ სოფლით"[45]. ღვთისმშობლის სახელზე აგებული ვალეს ეკლესიის სამ სვეტად შესრულებული 45 სტრიქონიანი წარწერა გვამცნობს, რომ იგი მეორედ „აღუშენებია" ათაბაგ ქაიხოსრო II-ის (†1570) მეუღლეს, ქართლის მეფის კონსტანტინე IIის (14841505 წ.წ.) შვილიშვილს და ქართლის მეფის, ბაგრატის (1487-1540 წ.წ.) ასულს, ათაბაგ-ამირსპასალარის რძალს – დედისიმედს[46].

როგორც დავინახეთ, ეკლესია-მონასტრების აღმშენებელთა და განმაახლებელთა როლში ქართველი ქალები ხშირად თანამეცხედრეებთან და შვილებთან ერთად ჩანან. ამ თვალსაზრისით კი, შემდეგია საინ-

ტერესო: V-VI სს-ში ჯვრის აღმართვის კტიტორად მეუღლის თათ-ვარაზის გვერდით ჩვენთვის უცნობი მარიამი ფიგურირებს[47]. ცნობილია, რომ ბაგრატის ტაძრის ერთ-ერთ წარწერაში (1001-1008 წ.წ.) მის აღმშენებლად ბაგრატ III-სთან (978-1014 წ.წ.) ერთად მისი დედა გურანდუხტი გვეკლინება[48]. პატარა ონის წმ. გიორგის ეკლესიის კარიბჭესა და წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ფასადზე დამოწმებული XI ს-ის წარწერებიდან ვგებულობთ, რომ ამ ტაძრების აღმშენებლობაში მონაწილეობა კახა ერისთავთან ერთად, მის მეუღლეს – დალიდა დედოფალსაც მიუღია[49]. თლუღის წმ. გიორგის სახელობის, დღეს უკვე არარსებული, ეკლესიის აგებისა და მისი კედლების მოხატვის ინიციატორები XVII ს-ში მცხოვრები მერაბ წულუკიძე და მისი მეუღლე ანიკა ყოფილან. გ. ბოჭორიძის ცნობით, ეკლესიის კედლის ფრესკებზე ამ წყვილს ხელთ ეკლესიის მოდელის გამოსახულება ეპყრა[50]. გეგუთის წმ. ელიას სახელობის ეკლესიის წარწერა კი გვამცნობს, რომ იგი ბაკურ (ბაკა) იაშვილმა და მისმა თანამეცხედრე აბაშიძის ქალმა, მარეხმა „აღაშენეს"[51] და ა. შ.

ქართველი მოღვაწე ქალების ზრუნვა ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე საქართველოს მხარეებით არ შემოიფარგლებოდა. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის" ავტორის მონათხრობით, მეფე თამარმა „არა ოდენ საქართველოსა მონასტერნი ააშენნა, არამედ პალესტინეს იერუსალემს ააშენა პირველად მონასტერი; და კუალად კუპრეს ღალია შეამკო და უყიდნა შესავალნი და აღაშენა მონასტერი და შეამკო ყოვლითა წესითა პატიოსნისა მონასტრისათა. და კუალად კონსტანტინეპოლს აღაშენა მეტოქი მათი. და გრძელ სადმე არს ყოვლისა მოთხრობილობა, რომელ საბერძნეთს და ყოველსა ელადას – შინანი მონასტერნი უხუად წყალობამიფენილ ყვნა და საქართველოსა მცირითგან მონასტრით საყდარ-ეკლესიანი არა დაუტევა, რომელ არა წყალობითა აღავსო"[52].

საქართველოს ფარგლებს გარეთ, კერძოდ, წმინდა მიწაზე განლაგებულ ეკლესია-მონასტრებს არც მარიამ დედოფალი აკლებდა ყურადღებას. ირკვევა, რომ მარიამ დედოფალი და როსტომ მეფე ქართული სულიერი კულტურის ამ კერებს დიდ მატერიალურ დახ-

მარებას უწევდნენ. ასე მაგალითად, 1650 წლით დათარიღებული დოკუმენტის თანახმად, მარიამ დედოფლის თხოვნისა და როსტომ მეფის ბრძანების შედეგად, სოფელი დირბი გაუთარხნებიათ და მისთვის „საირუსალიმოდ" 6000 თეთრის გაღება დაუკისრებიათ[53], ხოლო ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, მარიამ დედოფალს იერუსალიმში თავისი გარდაცვლილი შვილის, ოტია ბატონიშვილის ქონების ნაწილი გაუგზავნია[54].

„შეწირედ შესაწირავი უფლისა"

ეზრა 0,1₆

უფლისათვის შესაწირავის მირთმევის, შერთუმის, აღრთუმის, შეწყნარების, მსხეერპლების, ზორვის, ძღვნის, განწესების თემა ძველი და ახალი აღთქმის არაერთ წიგნში გვხვდება (მსაჯულთა 2_5, მეფეთა 2_{15}, II ნეშტთა 34_{14}, I ეზრა 1_6, ფსალმუნნი 6_{10}, 28_1, რიცხვთა 18_{10}, ლევიტელთა 2_1, 2_8, 19_8, 19_{21}, მათე 5_{23-24}...).

სადღეისოდ ცნობილი საისტორიო თხზულებები, საქართველოს სხვადასხვა მხარეში დამოწმებული ეპიგრაფიკული ძეგლები, სულთა მატიანეები, დოკუმენტური მასალები ერთმნიშვნელოვნად გვიჩვენებს, რომ ქართველი ქალი, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე ერთგულად ემსახურებოდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას, საეკლესიო აღმშენებლობით საქმიანობასთან ერთად პირნათლად მისდევდა უფლისათვის შესაწირის მირთმევის ძველ და ახალ აღთქმისეულ ტრადიციას.

ცნობილია, რომ XI ს-ის I მეოთხედში ერისთავთერისთავის მირვანის დედას, ლაკლაკთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენელს, ეპარქიას ე. წ. ლაკლაკისძეთა ღვთისმშობლის ხატი დაუმზადებია[55]. 2007 წელს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისათვის დამაშვრალი XI საუკუნეში მცხოვრები კიდევ ერთი ქალბატონის სახელი გახდა ცნობილი. როგორც ეს ვ. სილოგავას მიერ ჩატარებული სკრუპულოზური კვლევა-ძიების შედეგად გაირკვა, ესაა ქობულდუხტი, რომელსაც XI ს-ში ვინმე გიორგი ოქრომჭედლისათვის ეკლესი-

ისათვის შესაწირი, ჯვარცმის ამსახველი, წმინდანების გამოსახულებების მედალიონებით დამშვენებული, მოოქროვილი ვერცხლის საწინამძღვრე ჯვრის დამზადება დაუკვეთია. ქობულდუხტის საქტიტორო წარწერა ასე იკითხება: „ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე, შ(ეიწყალ)ე ქ(ო)ბ(უ)ლ-დ(უ)ხტ". ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით მარგთა მოსახსენებელი წარწერაცაა საყურადღებო: „ჯ(უარ)ო ქ(რისტ)ესს)ო, მე(ო)ხ ეყ(ავ) დღეს მ(ა)ს გ(ა)ნკ(ი)თხვ(ისა)სა, ვინცა ამ(ა)ს ეკლ(ესია)ს(ა) მ(ა)რგი იყოს"[56].

მეფე თამარმა არა მხოლოდ დაასრულა ვარძიის კომპლექსის მშენებლობა და „შეამკო იგი ყოვლითურთ", არამედ „შესწირნა მრავალნი და დიდროანი სოფლები, და შეჰკაზმნა ტრაპეზისა შემოსავალნი დიდნი, რომელი ყოვლისაგანაცა მოთხრობა ძნელ არს"[57]. ასევე მოქცეულა კახთა მეფის ალექსანდრე I-ის დედა ნესტან-დარეჯანიც, რომელსაც ალაევრდის ტაძარიც აღუდგენია და შეუმკია და კახეთის საეპისკოპოსო ეკლესიებიც, შეუწირავს რა მათთვის „ყოველნივე, საეკლესიო სამკაულნი"[58]. ბაგრატ V-ის (1360-1393 წ.წ.) მეუღლეს ანა დედოფალს არა მხოლოდ აუშენებია ეკლესია, არამედ შესაწირავზეც უზრუნია. წარწერა ასე იკითხება: „ქ. მე, დედოფალთადედოფ(ა)ლმ(ა)ნ ანა აღვ(ა)შენე წ(მინდა)ჲ მ(ო)ნასტერი ესე მ(ა)ცხ(ოვ)რისა; გა(უ)ჩინე აღ(ა)პი გამოცხადობისა დღ(ე)სა: ერთი ცხ(ვა)რი შეუხებელი, ერთი კაბიწი პური, ექვსი კოკა ღვინო; ამის მეტი არა ეთხუებოდეს, არა სალაშქრო, არამედ არა ამა მონასტერისა, გლეხთა, ვინცა ესე შემ[დგომად ჩემისა შეცვალოს...]"[59]. ტყვირის ეკლესიისათვის XVI-XVII სს-ში პეპუნა ჭილაძის მეუღლეს, გურიელის ასულ თამარის მიერ მიძღვნილი ოქროთი დაფარული 12 ფირუზითა და 7 ლალით შემკული მაცხოვრის ვერცხლის ხატის წარწერიდან კი ვგებულობთ, რომ მას (როგორც ჩანს, მეუღლესთან ერთად, ამ ეკლესიის ეკვდერის მშენებლობის ქტიტორს) ტაძრისათვის „ლიპარიშაჲ: გრიგოლიას: და მისის: ძმის: ხუცის: ბეგარა: შეუწირავს: ზროხა: ერთი: ცხვარი: პური: ღომი: ღვინო: და ყველი: მოიტანდნენ: ხორციელისა: შაბათსა: და აღაპსა: უზმნ(ი)დენ"... [60].

განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით გ. ჟორჟოლიანმა

საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალურ არქივში, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში და ქართულ-სპარსულ საისტორიო დოკუმენტებში არაერთი საყურადღებო მონაცემი გამოავლინა. გაირკვა, რომ 1634 წ. მარიამ დედოფალს და როსტომ მეფეს თბილელი მთავარეპისკოპოსი ყმებითურთ სადედოფლო და სამეფო გადასახადებისგან გაუთარხნებიათ. 1645 წელს იმავე სამეფო წყვილს ოტია ბატონიშვილის სულის მოსახსენიებლად სოფელი დარბაზი სვეტიცხოვლის ეკლესიისათვის შეუწირავთ, ხოლო ამ სოფელში მცხოვრები გლეხები სახელმწიფო გამოსაღებისგან („სათათრო საურისა და ლაშქარ-ნადირობის" გარდა) გაუთავისუფლებიათ. მატერიალური დახმარება სვეტიცხოვლის ეკლესიისათვის ამ აქტით არ ამოწურულა. მარიამს ოტია ბატონიშვილის ქონების ნაწილი, „საყდართა და მონასტერთა" სახით, ასევე სვეტიცხოვლისათვის შეუწირავს. 1647 წელს მისთვისვე უბოძებია არაგვის პირას მდებარე სოფელი ღურაო. ასევე გულუხვი ყოფილა მეფე-დედოფალი სიონის ტაძრის მიმართაც. 1635 წლის ერთი დოკუმენტის მოწმობით, მათ წინარეხის საყდრის ყმებისათვის სამეფო ვალდებულება „გუთნის ჯვნა და თივა" „ამოუკვეთიათ" და სიონისათვის შეუწირავთ. 1650 წელს მარიამ დედოფალსა და როსტომ მეფეს „უამთა ვითარებისაგან" მოშლილი და დაქცეული სიონის ტაძარი არა მხოლოდ „მეორედ აღუშენებიათ", არამედ მისთვის შესაწირად იქვე მდებარე ქარვასლის შემოსავლიდან ასი მარჩილის გადახდა დაუდგენიათ. სიონის ეკლესიისათვის გადაუცია მარიამ დედოფალს იმერეთში თეიმურაზის გახიზვნის შემდეგ „ნასისხლად დადებული" სოფელი კისისხევიც, რომელიც მეფეს „სახასოდ დაუჭერია". 1664 წლის საბუთის მიხედვით, მეფე-დედოფალს შუამთის „მსახლობელთა ბაჟი და დამღა" ხახულის ღვთისმშობლის ეკლესიისათვის შეუწირავთ[61] და ა. შ.

საქართველოს ეკლესია-მონასტრებისათვის ქართველი მანდილოსნების მიერ გაღებულ შეწირულობათა სრული ნუსხის წარმოდგენა, მათი სიმრავლისა და მრავალფეროვნების მიზეზით, ამჯერად თითქმის შეუძლებელია. ქართველი ქალები ეკლესია-მონასტრებს ძვირფასი ჯვარხატების გარდა, გულუხვად სწირავდნენ ვერცხლის (ზოგჯერ ოქრო-

თი დაფერილ ან სულაც ოქროს) ზიარებისათვის განკუთვნილ ჭურ-ჭელს (ფეშხუმებს, ბარძიმებს, საზედაშე სასმისებს), ჯვარ-სასანთლეებს, საცეცხლურებს, ხის, ვერცხლისა და ოქროს ნივთებს და, რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, საკუთარი ხელით შექმნილ, ოქრომკედით, აბრეშუმის ძაფით, თვალმარგალიტით დამშვენებულ, ხშირად ძვირფასი ქსოვილიდან (ფარჩიდან) დამზადებულ სახატე ფარდებს, საბუხრეებს, დაფარნებს, პერექელებს, ოლარებს, ომფორებს, ენქერებს, სარტყლებს და ა. შ.

ჩამოთვლილი ნივთები, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, შემწირველების სახელებსაც გვამცნობენ. როგორც წესი, ქართველი ქალები, ისევე როგორც ეკლესია-მონასტრების აღმშენებელთა ავტორები, მაცხოვარს, ღვთისმშობელს, წმ. გიორგის და სხვა წმინდანებს ჩადენილი ცოდვების მიტევებას, შეწყალებას, ქმარ-შვილის დღეგრძელობას შესთხოვდნენ. ასე მაგალითად, ბარის მაცხოვრის ეკლესიის სიძველეთა შორის ტილოზე დახატულ, ფიცარზე გადაკრულ, ვერცხლით შეჭედილ XVI ს-ით დათარიღებულ ღვთისმშობლის ხატს შემდეგი ასომთავრული წარწერა ახლავს: „უფალო იესუ ქრისტე, ღმერთო ჩვენო, შეეწიე, შეიწყალე და აცხოვნე სული ბატონისა ანა ჩხეტიძის ქალისა, რომელმან შეამკო ხატი ესე ყოვლადწმიდისა"[62], სხიერის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიისათვის XVIII ს-ში შეწირულ, ფიცარზე ნახატ წმ. მარინეს ხატის ასევე ასომთავრულ წარწერაში ნათქვამია: „წმიდაო მარინა, შეიწყალე მამკობელი შენი ხუაშაქი აქა და საუკუნესა წინაშე ღრმთისა, ამინ"[63], ხოლო კვერეთის ეკლესიისათვის შეწირული ვერცხლის ბარძიმის წარწერა ასე იკითხება: „ქ. ღ(ვ)თისმშობელს კვერეთისას შემოგწირე მეფის სძალმან წერეთლის ასულმან ქეთეონ ცოდვათა ჩემთა აღსახორცელად მისხალი რზ (107 – ნ. ხ.) წელსა ჩღჟე" (ე. ი. 1795 წ.)[64]და ა. შ.

ქართველ ქალთა სახელები ხელსაქმის ნიმუშებზედაცაა მრავალგზის დამოწმებული. XVIII ს-ში ერთი მცირე ზომის სირმით ნაკერი დაფარნა ღვთისმშობლის, ქერუბიმებისა და ანგელოზების გამოსახულებებით დამშვენებული, კაცია II დადიანის დედას მარტვილის ეკლესიისათვის შეუწირავს („ქ. დაფარნა ცანი შვენიერებამან მისმან

შენ მარტვილისაო ღმრთისმშობელო, შემოგწირე მე ჩიჯავაძის ასულ-მან ანახანუმ მეუღლისა ჩემმისა ლიპარტიანის ძის მანუჩარის და ჩემდა საოხად, ძეთა ჩემთა კაციას და დავითის წარსამართებლად")[65]. ცაიშის ეკლესიისათვის XVII ს-ში სირმით ნაკერი ენქერი მიქელაძის ასულს სევდიას (გიორგი I ლიპარტიანის პირველ მეუღლეს) დაუმზადებია („ქ. უმაღლესო ცათაო და უწმიდესო ქერაბინთაო, ცაიშისა ღმრთისმშობელო, მარადის ქალწულო მარიამ, შემოგწირე ენქერი ესე მე მიქელაძის ასულმან ბატონმან სევდიამ ძისა ჩემისა დადიანი კაციას სულის სახსრად და საოკად. დაამკვიდრე მართალთა თანა!"), ხოლო ქართლის მეფის თეიმურაზ II-ის ასულს ელისაბედს 1765-1770 წლებში ცაგერის ღვთისმშობლის ეკლესიისათვის მაღალ მხატვრულ დონეზე შესრულებული მიტრა გადაუცია („შევამკე მიტრა ესე და შემოგწირე შენ ცაგერისა ღმრთისმშობელს მე ქართველთ მეფის ასულმან ელისაბედ სულისა ჩემისა საოხად")[66].

1773 წელს ქსნის ერისთავის იესე ყულარ აღასის პირველ ცოლს, ქსნის ერისთავის დავით III-ის (1753-1756 წ.წ.) დედას ქეთევანს თბილისის სიონის ტაძრისათვის საკუთარი ხელით ნაქარგი ტრაპეზზე გადასაფარებელი შეუწირავს („შენ ძირით იესუსით აღყვავებულსა მაგას ქალწულსა დედასა მხსნელისასა ტფილისს სიონთა ღთისმშობელსა გიძღვნი მეცა ქვრივთა მწულილსა დედა ქსნის ერისთავის დავითისა ქეთევან ფარდასა ამას საოხად სულისა მისისა და ძეთა მისთა აღსაზრდელად აგვისტოს იდ წელსა 1773"). აკაკი და თამარ პაპავებს, 1937 წელს პარიზში აღნიშნული რელიკვიის შემძენთ*, ე. თაყაიშვილი სწერდა: „სურათი, რომელიც მასზე ნაქარგით გამოყვანილია, წარმოადგენს ეგრეთ წოდებულ იესეს ნერგს (იესეევო დერევო), რომლიდგანაც მომდინარეობენ ძველი აღთქმის მეფენი და წინასწარმეტყველნი და მათ შორის ღვთისმშობელიც... ეს სურათი ეკლესიათა ფრესკებზე ზოგჯერ გვხვდება, მაგალითად, საფარის მონასტერში... მაგრამ ნაქარგი მატერიაზე მე არსად არ შემხვედრია,

---

* *აღნიშნული რელიკვია ამყამად თბილისში, შ. ამირანაშვილის სახელობის ჩელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში ინახება.*

თუმცა ბევრი ნაქარგი მინახავს და მათი სურათებიც ბევრი მაქვს. თქვენი გადასაფარებელი ამ მხრით პირველი მაგალითია. ამიტომაც ჩვენთვის ძვირფასია"[67].

ე. თაყაიშვილს სამეგრელოში მოგზაურობის დროს ცაიშის ეკლესიის სიძველეთა შორის ერთ ძალზე საინტერესო ომფორისათვის მიუკვლევია, რომელსაც, მრავალჯერ შეკეთებულს, ხანგრძლივი ისტორია ჰქონია. თავდაპირველად, 1312 წ. ომფორი თამარ ხერხეულიძეს ანჩისხატის საყდრისათვის შეუწირავს (წარწერის პირველი ნახევარი: „ანჩის ხატსა და საყდარსა მისსა მოვაკსენე და შევწირე წმიდაჲ ესე ოლარი. დაუდე ანჩელსა ეპისკოპოსსა მე თამარ ქერქემლისძისა ასულმან სალოცავად სულისა ჩემისათჳს და რაოდენიცა ეპისკოპოსნი იკმარებდეთ, ლოცვასა მომიკსენიებდეთ"; წარწერის მეორე ნახევარი: „ღმერთო აკმარე ესე ოლარი ანჩელს იოვანეს და შემდგომად ძმათა მისთა მღვდელთმოძღვართა სათნოდ შენდა მწყემსობასა შინა, ქორონიკონსა ფღბსა")[68], მოგვიანებით იგივე ოლარი (ომფორი) სამცხის ათაბაგის ყვარყვარე I (1334-1361 წ.წ.) ქალიშვილს, დედოფალთ-დედოფალ ნათელას განუახლებია („ქ. საშინელო ხატო ანჩისაო, შეიწირე მცირე ესე ომფორი დედოფალთ დედოფლისა ნათელასი, ასულისა დიდისა სულკურთხეულისა ამირსპასალარისა და სამცხის სპასალარისა ყუარყუარესი, აქა და საუკუნესა, ამინ, ანჩელისა თეოფანესათჳს შეკერული")[69], ბოლოს 1652 წ. „აგარიანთაგან ქელითა გაძარცული ომფორი" ცაიშში გასაყიდად მიუტანიათ, სადაც ცაიშის ეპისკოპოსს დავით ჯოლიას შეუძენია, ხოლო მის დას თამარს ხელახლა შეუკერია და თვალ-მარგალტით შეუმკია კიდეც (დავით ჯოლიას სიტყვებით: „...მერე აგარიანთაგან ქელითა გაძარცული ომფორი მოიტანეს გასასყიდლად და ვიყიდეთ. ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და შევაკერვინეთ დასა ჩემსა თამარს ქელაქლათ და შევამკევით თვლითა და მარგალიტითა ომფორი ეს, და ერთი ქელი შესამოსლის იარაღი გავაწყვეთ. შეიწირე მცირე ესე და კნინი შესაწირავი, რამეთუ მეოხ და მფარველ გვექმნეთ დღესა მას დიდსა განკითხვისასა, ქორონიკონსა: ტმ: ამინ")[70].

საქართველოს ეკლესიაზე ზრუნვაში წინაპრებს არც XIX ს-ში

მცხოვრები ქალები ჩამოუვარდებოდნენ. ასე მაგალითად, ცნობილია, თუ რა ღვაწლი დასდო ვლაქერნის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატისა და ღვთისმშობლის სარტყლის მოვლა-პატრონობას სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანის ქვრივმა ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანმა, რომელმაც ამ უძვირფასესი რელიკვიების დასაუნჯებლად მოსკოვში სპეციალური სახატე დაამზადებინა (1856-1857 წ.)[71]. მასვე, სხვა კეთილ საქმეებთან ერთად, 1847 წელს მარტვილის ეკლესიის კუთვნილი ომფორიც განუახლებია („მთავრინა ეკატერინამ განვაახლე ომფორი ესე მარტვილისა ეკლესიის წელსა ჩემს ჭყონდიდელის ძისა ანტონის დადიანისასა")[72]. საყურადღებოა ლეჩხუმის უდაბნოსათვის ქაიხოსრო მდივნის მეუღლის, როდამ დგებუაძის შემოწირულობის, მხატვრულად შესრულებული, ე. თაყაიშვილის მიერ XIX ს-ის დასაწყისით დათარიღებული, გუჯარიც, სადაც აღნიშნულია: „ქ. მე ფრიად ცოდვილმან დგებუაძის ქალს როდამს შემომიწირავს ლეჩხუმის უდაბნოს ჩემი სასოება და ღთის მშობლისათვის პატიოსანი ჯვარი ოქროთ მოჭედილი, მარგალიტით მორთული, ოცდარვა მარგალიტითა და ცხრა პატარა თვალითა მომირთმევია, ჩემის ქმრის გელოვანის ქაიხოსროსა და ცოდვილი ჩემი სულის საოხად შემომიწირავს. ვინც ეს ჯვარი ჩემი ხელმწიფის დადიანის ლეჩხუმის უდაბნოს გამოსწიროს, ჩვენი მოხსენება მოშალოს, ჩვენი ცოდვის მტვირთველიც იქმნების დღესა მას განკითხვისასა"[73]. 1852 წლის 24 მარტს მხედრული დამწერლობით შესრულებული წარწერიდან ვგებულობთ, რომ რუსუდან ანჩაბაძეს ხობის ეკლესიისათვის ვერცხლის სურა შეუწირავს („ჩყნბსა წელსა მარტის დღესა შემოგწირევ დამწულილი ესე ძღვნი ხობის ღთის მშობელო მე მხევალმან შენმან თავადის ანჩაბაძის ასულმან რუსუდანმან მიცვალებულის ჩემის მოსახსენიებლად და ცოდვილისა სულისა საოხად")[74]. იმავე, XIX ს-ის პირველ ნახევარში ცაიშის ეკლესიისათვის რუსუდან ლოლუას და მის მეუღლეს ვერცხლის სამწერობელი მიუძღვნიათ („ცაიშის ღთის მშობელო, შემოგწირე სერაფიმ ესე მონამან შენმან აზნაურმან მეუნარგიამ იესემ და მეცხედრემან ჩემმან ლოლუას ასულმან რუსუდანმან სულისა ჩვენისა სახსრად და საოხად")[75].

ხონის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში დასვენებული წმ. გიორგის დიდი ხატის ფარდა, წმინდანების სახეებით დამშვენებული, მარიამ წულუკიძეს 1844 წელს შეუწირავს („წ(მინდა)ო) დ(იდე)ბ(უ)ლო დიდო მ(ო)წ(ამე)ო და ძლევაშ(ემოსი)ლო და ს(ა)ს(წაულ)მოქმედო გიორგივ, შემოგწირე ფ(არდ)ა ესე წულუკიძის ასულმან და ქსნის ერისთავის სძალმან მარიამმან სულისა ჩე(მის)ა საოხათ და შვილთა ჩ(ემთ)ა სადღეგრძელოთ წ(ელს)ა ჩყმდ")[76]. იგივე ეკლესიისათვის 1853 წელს ოქრომკედით ნაკერი სარტყელი სალომე აბაშიძეს მიუძღვნია[77] და ა. შ.

არაერთი სიწმინდით გაუმდიდრებია საქართველოს სამოციქულო ეკლესია ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წ.წ.) პირველ მეუღლეს, რომანოზ კეისრის ძმის, ბასილის ასულს – ელენეს. ვახუშტი ბატონიშვილი სწორედ მის სახელს უკავშირებს ქრისტეს სამსჭუალის, ღვთისმშობლის ოქონის ხატისა და „საუნჯე მრავლის" კონსტანტინეპოლიდან საქართველოში ჩამოტანას[78]. სხვადასხვა ინფორმაციის (მეტაფრასი, თვენი, ჟ. მურიე, ე. თაყაიშვილი...) საფუძველზე ვარაუდობენ, რომ მასვე რგებია პატივი ბედიის მონასტერში ღვთისმშობლის სარტყლის დასვენებისა[79]. სავსებით ბუნებრივი ჩანს ხობის მონასტრის მდიდარ განძთსაცავში ოვსთა მეფის ხუდდანის ასულის, გიორგი III-ის (1156-1184 წ.წ.) თანამეცხედრის, მეფე თამარის დედის ბურდუხანის მიერ შეწირული წმინდა ნაწილებისა და ძელი ჭეშმარიტის ჯვრის შემცველი 52 უჯრიანი, ასომთავრული წარწერებით დამშვენებული, ვერცხლის ხატის არსებობის ფაქტიც. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის" ავტორი ბურდუხან დედოფალს ხომ „მზეთამზეთა"-ს უწოდებს[80], ხოლო მეფე თამარის ერთ-ერთი ისტორიკოსი აცხადებს, რომ იგი „ჰმატდა სიკეთესა დედათასა სხჳთა ყოვლითა, გარნა თამარის დედობითა, სძალი სხუა მისებრი მაშინ არა ეხილვა ქართლისა თემსა"[81] (ბურდუხან დედოფლის წარწერა ასე იკითხება: „ქ. ელვა ნიავებრ მსწრაფლ შეწევნად მვედრთა, თქუენ მოწამენო, მღუდელთ მოძღუარნო, მამანო უმწვერვალესნო თავნო ღმერთის მეტყუელთანო, იოსეთ დაცვად მტერისა საბრკეთაგან მოსავი თქუენი ბორდოხან დედოფალი")[82].

„დავწერე წიგნი საერო, ეს სამლთო უკეთესია. . . და დამწერს შენდობა მიბრძანეთ, თქვენც შეგეწევათ მესია".

ქართველი ქალის დამოკიდებულებაზე ქრისტიანული რელიგიისადმი ერთ-ერთ ადრეულ ცნობა ქართველების განმანათლებლის „წმ. ნინოს ცხოვრების" ვრცელ რედაქციაში ვხვდებით. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამ წერილობითი ძეგლის მოწმობით, წმ. ნინოს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი ეპიზოდები, რომლებიც ამ ისტორიულ წყაროში თვით წმ. ნინოს მონათხრობის სახითაა წარმოდგენილი, წმინდანისავე თხოვნით, მაინცდამაინც მანდილოსნებს – სალომე უჯარმელს, ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის მირიანის რძალსა და ვინმე პეროჟავრ სივნიელს ჩაუწერიათ.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით არანაკლებ ნიშანდობლივია „შუშანიკის წამებაში" დაცული ცნობებიც. იაკობ ცურტაველის თანახმად, როდესაც ქვემო ქართლის პიტიახშის ვარსქენის უზნეო საქციელით აღშფოთებულმა მისმა ქრისტიანმა მეუღლემ შუშანიკმა პროტესტის ნიშნად სასახლე მიატოვა და ტაძარს მიაშურა, „თანა წარიტანა ევანგელე თვისი და წმინდანი იგი წიგნი მოწამეთანი", რომელთაც სხვა საეკლესიო წიგნებთან ერთად შემდგომი ექვსი წლის პატიმრობის მანძილზე კითხულობდა („რამეთუ ექვსი წელი ციხესა მას შინა აღასრულა და წესიერებითა საღმრთოთა მარხვითა, მარადის მღვიძარებითა ზედგომთა, თაყვანისცემითა უწყინოდ და კითხვითა წიგნთა მოუწყინებლად" და ქვემოთ: „ხოლო წმინდამან შუშანიკ... დიდითა გულმოდგინებითა ხელთა აღიხვნა დავითნი და მცირეთა დღეთა შემდგომად ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი დაისწავლნა, რომელთა იგი დღედაღამე ზესკნელსასა მის მეუფისა მიმართ სათნოსა, მათ გალობასა შესწირვიდა ცრემლით")[83].

საქართველოს ეკლესიაზე, მართლმადიდებლობაზე ქართველი ქალბატონების დამოკიდებულება სხვა მონაცემებითაც მოწმდება. ირკვევა, რომ ისინი დიდ ყურადღებას უთმობდნენ საეკლესიო-სასულიერო შინაარსის ხელნაწერების უცხოეთიდან დახსნას, განახლებას, გადაწ-

ერას, აკინძვას, ყდაში ჩასმას, გალამაზებას, მათთვის საიმედო თავშესაფარის მოძებნას.

ასე მაგალითად, XVI ს-ის ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში ვკითხულობთ: „დავიხსენ მე, ამილახორის ასულმა ქეთევან ყოფილმან თუთასმა, პატიოსნისა ალისა მთავარმოწამისა საყდრისა პატიოსანი წიგნი ურჯულოთა კელიდგან და შევსწირე სადედეს ალისა მთავარ მოწამისა..."[84].

XVI ს-ის მარხვანმა XVII-XVIII საუკუნეების ხელით დაწერილი ერთიდაიმავე პირის მიერ შესრულებული მინაწერები შემოგვინახა: „ესე პატიოსანი მარხვანი ნამეტნავით დაშლილი იყო. მე, ცოდვით განფრიადებულმან მარიამ გავაკეთებინე, ცოდვათა ჩემთა მისატევებლად..." „ჩუნ ციციშვილის ასულმან მარიამ კელვყავით წიგნისა ამის კეთებად, რომელი უკმარქმნილიყო და შევაკაზმინეთ ჩვენდა წარსამართებლად[85]. X ს-ის ზატიკზე XV ს-ში შესრულებულ ასეთ მინაწერს ვხვდებით: „წმიდაო თევდორე, მოგიძღვენი წმიდა წიგნი მხევალმა და მსასოებელმა შენმა მე, ამილახვარის ასულმა და ერისთავის სძალმა მარიამ, ვიპოვე ზატიკი ესე ჟამთა ვითარებისაგან დაკარგული და შენი შენდავე შემოგწირე..."[86], XII-XIII საუკუნეების საეკლესიო ერთი კრებულის ანდერძმინაწერში ნათქვამია: „ამისა შემკაზმავსა დიასამიძის ასულსა გულქანს ცოდვანი მისნი შეუნდვენ ღმერთმან"[87]. ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში XVII ს-ის მოღვაწე ქალბატონი დარეჯან მაჩაბელი აცხადებს: „მე ცოდვილმან და ყოვლად უღირსმან მაჩაბელის ასულმან დარეჯან გავაკეთე. ურჯულოთაგან დაბნეული იყო ეს წმიდა მარხვანი..."[88] და ა. შ.

პაწაწინა ულამაზეს ყდაში ჩასმული, წმიდა ნაწილებისათვის განკუთვნილი უჯრედებით შემკული, ოქროთი და ფერადებით შესრულებული მახარობელთა მინიატურების შემცველი, 1504 წლით დათარიღებული ოთხთავი ყვარყვარე დიდისა და დედისიმედის ასულს დედოფალთ-დედოფალ თამარის დაკვეთით დაუმზადებიათ. ქართული ტექსტის გადამწერის ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში ვკითხულობთ: „რომლისა ბრძანებითა აღწერა ესე წიგნი დიდისა, ღუთის მოყვარისა და მოწყალისა, პატრონისა დედოფალთა დედოფლისა თამარისნი მრავალცა

არიან წელნი სუფევისა მათისანი"[89]. XVI საუკუნეშივე ვინმე ქეთაონის დაკვეთით „მეწიეთის მარხვანი" გადაუწერიათ[90]. XVII საუკუნეში „მეტაფრასის" გადაწერაზე ლორთქიფანიძის ასულს გულქანს უზრუნვია. ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში იგი გვამცნობს: „აღვაწერიე ესე საუფლო წმიდა მეტაფრასი მე, ლორთქიფანიძის ასულმან გულქან, ჩემის ცოდვილის სულის საოხათ, ძისა ჩემისა ერისთავის შოშიტას სადღეგრძელოთ, ვინცა წაიკითხოთ, ღვთის მადლს, შენდობა მიბრძანეთ"[91]. XVI-XVII საუკუნის პირველი მარხვანის ნაწილი თეკლა ბოლქვაძის ქალს გადაუწერია. თავის ანდერძს იგი შემდეგი სიტყვებით ასრულებს: „...ვინაცა შენდობა მიბრძანოთ, თქვენცა შეგინდოს ღმერთმან. ამინ და კირიელესონ"[92] იოანე ოქროპირის „ყამის წირვა" (XVII) თანუას ჩიქვილაძის ასულს დაუმზადებია. უფლისათვის მას შემდეგი სიტყვებით მიუმართავს: „მოიხსენე, უფალო, თანუა ჩიქვილაძის ქალი დღეგრძელობით და ცხონებით სასუფეველსა შენსა, ამინ"[93]. XVI ს-ში მოღვაწე ქალბატონმა XIV-XV საუკუნეების კონდაკს ამგვარი მინაწერი დაურთო: „ეს ხელნაწერი გადაწერილია თოფურიას ქალის მიერ"[94], „ცოდვილსა" და „უღირს" მონაზონს, რუთს (XVIს.) რამდენიმე საეკლესიო ხელნაწერი (კურთხევანი, თვენი, ხობის გულანი...)[95] „გულმოდგინებითა" და ჭელის წყობითა" დაუმზადებია, ხოლო ლოცვანი „უცბად" გადაუწერია, რისთვისაც ღმერთისათვის შეწყალება უთხოვია...[96]. ქართულ საეკლესიო ხელნაწერებს ზრუნვას სხვა ქართველი მანდილოსნებიც არ აკლებდნენ. XVI-XVII საუკუნეების ხელნაწერებმა არაერთი ამაგდარი ქართველი ქალის სახელი შემოგვინახა. ესენია: ანა დედოფალი (XV-XVIსს.), პატრონი მზექალი (XVIს.), თინათინ დედოფალი (XVI ს.), ქეთევან ბენაშვილი (XVIს.), ქეთევან წამებული (XVIIს.), ლელა ჯიბრიაშვილი (XVI-XVII სს.), რებეკა მონაზონი (XVI-XVIIსს.)[97] და სხვები.

საქართველოს ეკლესიის დიდ მოამაგეს, მარიამ დედოფალს „ტყვეობიდან" რამდენიმე უძვირფასესი ხელნაწერი დაუხსნია. ესენია პარხალის მრავალთავი (№95), სვეტიცხოვლის ჟამნი (№84), ტბეთის ოთხთავი (№929). ასვე განუახლებია პარხალის მრავალთავი, ს. ჭალის გულანი (№936). მისი თაოსნობით შეუკერავთ მეტაფრასი

და სხვა. პარხალის მრავალთავის ანდერძ-მინაწერში ვკითხულობთ: „ჩვენ, ხელმწიფემან პატრონმა დადიანის ასულმა დედოფალთ-დედოფალმა მარიამ, ესე წიგნი ურუმის ქვეყნიდან გამოვიხსენ და გავაახლე დაშლილი და წამხდარი". XII ს-ით დათარიღებული ტბეთის სახარებაზე კი, მარიამ დედოფლის შემდეგ ანდერძ-მინაწერს ვადასტურებთ: „პირო ღვთისაო, სახარებაო, მომიხსენე დედოფალთ-დედოფალი დადიანის ასული მარიამ ამ სოფელს მადღეგრძელე, მეორედ მოსვლას გამომიხსენ, რამეთუ აგარიანთ ჯელიდამ გამოგიხსენ წამკდარი და ნაწერწაშლილი და ახლად დავაწერინე სადღეგრძელოდ". მარიამ დედოფლის ანალოგიური სხვა ანდერძ-მინაწერებიცაა ცნობილი. აქვე იმასაც დავძენთ, რომ პარხალის ოთხთავის ხელნაწერი მარიამისავე ბრძანებით, ტყავის ყდაში ჩაუსვამთ და უმაღლესი ხარისხის პერგამენტზე გადაუწერიათ, რომლის დასამზადებლად 329 ხბოს ტყავი გამოუყენებიათ. აღნიშნული ხელნაწერი კალიგრაფიული ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს[98].

სასულიერო ლიტერატურულ ძეგლებზე ზრუნვას ქართველი მანდილოსნები XVIII-XIX საუკუნეებშიც განაგრძობდნენ. 1705 წლით დათარიღებული ოთხთავის გადამწერი, ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილის ანდერძის თანახმად, მან სამუშაო „დიდებულისა მეფის ასულისა ელენეს ბრძანებით აღასრულა"[99]. ერთი წლით ადრე, 1704 წელს მასვე ერეკლე I-ის ასულის ელენე დედოფლის ინიციატივით დავითნიც განუახლებია[100]. ქეთევანს, დათუნა ქვარიანის „წმ. გიორგის წამების" (XVIIIს.) გალექსილი ტექსტის გადამწერს თავის ანდერძ-მინაწერი ლექსად გამოუთქვამს:

„ჰოი წმინდაო გიორგი, ტკბილად გიბრძანებს უფალი,
თავსა დაგადგა გვირგვინი, შემწედ გყავს შენი უფალი,
სამოთხე მოგცა სამყოფად, მუნ ედემის სატურფალი,
და შენ ქვეყანა შეიწყნარე მწერალი და ხელთუფალი"[101].

1761 წელს „თვენი" რაჭის ერისთავის ასულს, ოტია დადიანის მეუღლეს გულქან დედოფალს თვენის გადაწერაზე უზრუნია, ხოლო ხელნაწერი მარტვილის წმ. გიორგის ეკლესიისათვის შეუწირავს. საკმაოდ ვრცელ ანდერძში შემდეგ სიტყვებს ვადასტურებთ: „ხოლო

კ᾽დ სულთა ჩჯნთა სახსრად და საოხად და ცოდვათა აღსაჯორ-
ცელად შემოგწირეთ, ვითარცა უფალსა ძღვენი მცირენი ქვრივის
მწლილნი, მისებრ მიითვალ ჩჯ(ნი) ნაღვაწნაღვაწნი, წმინდაო გიორგი
მარტვილისაო, და მეოხ გვეყავენ წინაშე უფლისა დღესა მას გან-
კითხვისასა...”[102]. ერეკლე I-ის ასულს მარიამ-მაკრინას 1778-1779
წლებში კანონიკური კრებული შეუდგენია, რასაც ხელნაწერისათვის
დართული ანდერძიც გვამცნობს: „გევედრები ყოველთა, რომელთა
საკმრად რადმე მიჩნდესთ წიგნი ესე, რათა ლუცუა ჰყოთ ჩემ ცოდ-
ვილისა მეფის ერეკლეს ასულის ენკრატისის მაკრინასთჯს, რომელ-
მაც ფრიადი შრომა დავდევ ამას ზედა და გამოწულილვითა გამოვ-
იძიე და სადაც რამ ვპოვე, შევკრიბე და გავმართე...”[103]. 1779 წელს
კახეთისა და ქართლის დედოფალ დარეჯანს საკუთარი სახსრებით
ანტონ I-ის „თვენის” გადაწერა უბრძანებია. გადამწერი, სიონის დე-
კანოზი ნიკოლოზი წერს: „ადიდენ უფალმან მრჩობლითავ, ცხოვრება-
თა ქართლისა და კახეთის დედოფალი დარეჯან, რომლისა ბრძანები-
თა აღვწერე ოთხნი ესე თუმნი სრულიად შემკობილნი ტჯბიკონითურთ
ყოვლად უღირსმან სიონის დეკანოზმა ნიკოლაოს დასაბამითგან წელ-
თა კსპზ, ქრისტეს აქეთ 1779, ქორონიკონს უჲზ”[104]. „წმ. გიორგის
ცხოვრებისა” და „ვეფხისტყაოსნის” გალექსილი ვარიანტის გადამწ-
ერმა (1788წ.), ვინმე მანანამ, თავის წინამორბედის მსგავსად ანდერძი
გალექსილი ფორმით დაგვიტოვა:

„დავწერე წიგნი საერო, ეს სამლთო უკეთესია.
ზოგს ის უყვარს და ზოგს ესე — ამ სოფელს ესე წესია.
რომელს რომელი გენებოს, იკითხეთ ორივ ესია.
და დამწერს შენდობა მიბრძანეთ, თქვენც შეგეწევათ მესია.
. . .
ამის ნუგეშად მოვიღე წმიდისა გიორგის წამება;
სრულებით ლექსად ნათქვამი, როგორც ადიდა სამება...”[105].

1793 წლის „სადღესასწაულოს” ანდერძ-მინაწერი გვამცნობს:
„ქ. თორმეტსა თვეში რაც საუფლო დღე მოვა და აწ რაც სახარები-
ანი დღე არის, ამ სადღესასწაულოში დავაწერინე და ორად შევაკრე-
ვინე, და ამაში ფასად შემოეწია თხუთმეტ მარჩილსა და მოართვა

წ˜ასა მაცხოვარსა მღვიმისასა ჭიჭინაძის ქალმა ხვარაშან ყოფილ-მან, მონაზონმა ბარბარემ. ვინც წაიკითხოთ, შენდობას უბრძანებდეთ უ˜ნ"[106].

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, სასულიერო ლიტერატურის მოვლა-პატრონობას არც XIX საუკუნეში მოღვაწე ქართველი ქალები ივიწყებდნენ. 1810 წელს ანტონ კატიკორას „სამღვდელო ისტორია" რუსულიდან ქართულად არქიმანდრიტ გაიოზს შეუსრულებია, ხოლო მომგებელი (დამკვეთი) „საქართუმლოს მეფის სძალი, იმერთ სალთხუცის, ღენერალკავალერ(ი)ს წერეთლის ზურაბის ასული ქეთევანი" ყოფილა. გადამწერის ანდერძი გვამცნობს: „თქუმნო უგანათლესობაკ, საქართუმლოს სძალო, იმერს სალთხუცის ღენერალ კავალერის წერეთლის ზურაბის ასულო, ქეთევან ბრძანებული თქუნი"[107]. ქართულ საეკლესიო ხელნაწერთა გადაწერაზე სანკტ-პეტერბურგში მყოფი ქართველი მანდილოსნებიც ზრუნავდენენ. 1832 წლით დათარიღებული ერთ-ერთი ანდერძ-მინაწერის თანახმად იმერეთის დედოფალ ანას გიორგი ტერტერაშვილისათვის იერონიმე აღათანგელოზის წინასწართქმელის გადაწერა დაუკვეთია. („ბრძანებისაებრ მისის უმაღლესობის იმერეთის დედოფლის ანასი ს. ჰ. ბურღს სრულ იქმნა 1822წ. ნოემბრის 21. მწერალი გიორგი ტერტერაშვილი")[108]. 1835 წელს ელისაბედ თარხან-მოურავს კრებული გადაუწერია, რომელიც სხვა თხზულებებთან ერთად თეიმურაზ II-ის „ქება და წამება ქეთევან დედოფლისა შაჰბაზისაგან"-აც ყოფილა. („ წელსა ჩყლე, მარტის თვესა, გადამიწერია მე თარხან მოურავის ასულს ელისაბედს. დასრულდა და სრულ იქმნა ესე მშვენიერი წერილი, რომელიც არის ქეთევან დედოფლის ცხოვრება, წმინდის მარინას წამება, ალექსი კაცის ცხოვრება და მიჯნურიანი, იოსებისა და ზილიხანის ამბავი და სხვადასხვა კარგი ანბანთქება. ვისაც გსურდეთ ამ მშვენიერი წიგნის წაკითხვა [ა]ღმოიკითხოთ, თუ რაიმე შეცთომა ჰპოვოთ, ნუ დამზრახავთ, რადგან ქალის გადაწერილი გახლამსო და მეტი ვერ დავსდიე. ცოცხალი გახლდეთ, დღეგრძელობა მიბრძანეთ და მკვდარ ვიქმნე, აბრამის წიაღსა შინა განსვენება მიბრძანეთ")[109]. 1846-1848 წლებში სამ ქალბატონს: ელისაბედ ჩუბინაშვილს, სალომე და მანანა გვარამაძეებს

საეკლესიო კრებული გადაუწერიათ[110]. 1848 წლით დათარიღებულ ქართულ ხელნაწერს, რომელიც წმიდათა მოწამეთა ბიძინას, შალვას და ელიზბარის შესხმას ეძღვნება, შემდეგი ანდერძი ერთვის: „მე კნეინა ანასტასიამ, ასულმა გრიგოლ ჩოლოყოვისამან და მეუღლემან ბარათოვისამან, გადავწერე, თუმცა არა ვემზგავსები და არცა ვებაძები სიწმინდესა და სიქველესა მათსა". აქვე ტექსტის გადამწერი თავისი მისიის მოტივაციასაც გვთავაზობს: „...რადგან გვარად ჩოლოყაშვილი ბრძანებულა და ერისთავიდანაც მონაწილე ვარ, რადგანაც დედაჩემი თინათინ როსტომ ერისთავის ქალი იყო, ამისთანა სურვილითა გადავწერე. აი, ასეთნი კეთილნი გვამნი მოწამენი გამობრწყინებულან გვართა შინა ქართველთასა და ვადიდოთ სახელი ამათი ამიერიდგან უკუნისამდე, ამინ. სიჩქარითა გადავწერე და ვინცა იხილოთ და წარიკითხოთ, შენდობა მიბრძანეთ და მამიტევეთ, თუ რომ შეცდომა იხილოთ რაიმე..."[111]. ქართულმა საეკლესიო ხელნაწერებმა არაერთი სხვა დამკვეთისა და გადამწერი ქალბატონის სახელი და გვარი შემოგვინახა (კონია ერისთავი, ნინო ზედგენიძე, მანანა ჩოლოყაშვილი, ეფემია ავალიშვილი, მართა ეგნატაშვილი, ანა მაყაშვილი და სხვები[112]).

„ერთი დავითნი, ერთი ჟამნი, ერთი დაუჯდომელი საკითხავი წიგნი, მეორე წმიდანის სავედრებელი"...

მარიამ დედოფლის მზითვის წიგნიდან

ქართველი ქალი რომ სასულიერო ლიტერატურას განსაკუთრებით ეწაფებოდა, ამას XVII-XIX საუკუნეებით დათარიღებული „მზითვის წიგნებიც" ადასტურებს. ირკვევა, რომ ოჯახის მიერ გასათხოვარი ქალიშვილისათვის მზითვად გატანებული წიგნების უმრავლესობას სწორედ საეკლესიო შეადგენდა და არა საერო (ე. წ. „გარეშეს"). ასე, ქართლის მომავალი დედოფლის, მარიამ დადიანის „მზითვის წიგნში" თვალ-მარგალიტით შემკულ ძვირფას ხატებთან ერთად, მოხსენიებულია: „ერთი დავითნი, ერთი ჟამნი, ერთი დაუჯდომელი საკითხავი წიგნი, მეორე წმიდანის სავედრებელი", ხოლო „გარე-

შეს წიგნებიდან" „ერთი როსტომიანი და ერთი ვეფხისტყაოსანი"[113]. ვახტანგ V-ის ქალიშვილის „მზითვის წიგნში" (1667წ.) შემდეგი ლიტერატურის ჩამონათვალს ვხვდებით: „სახარება მოჭედილი და ოქროს მელნით დაწერილი ერთი, კიდევ სახარება პატარა, ჟამნი ერთი, დავითნი ერთი, დაუჯდომელი ერთი, ყოვლაწმინდის მიცვალების წიგნი ერთი". „გარეშეს წიგნებიდან": „ვეფხისტყაოსანი წიგნი ერთი, ბააზიანი წიგნი ერთი, დარეჯანიანი წიგნი ერთი"[114]. ასეთივე ინფორმაციის შემცველია ვახტანგ VI-ის ასულის ანუკა ბატონიშვილის (1712წ.), ქსნის ერისთავის ასულის ელენეს (1713წ.), ხვარამზე წულუკიძის (1772-1775 წ.წ.), აბაშიძის ქალის ანას (1800წ.), მანუჩარ თუმანიშვილის ასულის ბარბარეს (1808წ.), მაკრინეს (1814წ.), ვინმე რუსუდანის (1829წ.) და ქართველი სხვა ქალების „მზითვის წიგნები", სადაც არაერთი საეკლესიო ხელნაწერი თუ სტამბურად გამოცემული საეკლესიო წიგნია მოხსენიებული. მაგრამ მეფე ერეკლე II-ის ნახევარდის ელისაბედ ბატონიშვილის „მზითვის წიგნი" (1765წ.) მაინც გამორჩეულია, რაც კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილი ჩამონათვალიდან. მისთვის მზითვად მიუციათ: „სახარება პატარა, მოჭედილი ვერცხლითა და დაფერილი, სახარება რუსულის სტამბისა, სახარება ეტრატზე დაწერილი, მახარობელი დახატული, სამოციქულო სტამბისა, პარაკლიტონი სტამბისა, მარხვანი სტამბისა, ზატიკი სტამბისა, სადღესასწაული სტამბისა, დავითნი ორი, ჟამნი, კურთხევანი სტამბისა, დაუჯდომელი ჯუცური დახატული, დაბადება სტამბისა, ღვთისმეტყველება წმიდის იოანეს დამასკელისა სტამბისა, წიგნი ექვსთა დღეთა წმიდისა ვასილისა, წმიდის ნანას ცხოვრება"[115].

ქართველი ქალის სულიერ სამყაროზე საუბრისას ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ქეთევან დედოფალი, „რომელიც თავის ნატიფ სულს მარხვითა და ლოცვით იმტკიცებდა და სხეულს მომავალი წამებისათვის ამზადებდა", სულიერ საზრდოს სწორედ ძველი აღთქმის, ფსალმუნების, სახარების ტექსტებში და წმინდა მოციქულთა წერილებში ჰპოვებდა[116].

ქრისტიანობისადმი ქართველი ქალის განსაკუთრებულ დამოკიდებულებაზე, რასაკვირველია, ისიც უნდა მიუთითებდეს, რომ

საქართველოში მართლმადიდებლობისათვის მრავალ წამებულთა შორის განსაკუთრებული ადგილი მაინცდამაინც ქალს, ზემოთ უკვე მოხსენიებულ, ქეთევან დედოფალს ეკუთვნის, რომლის მოწამეობრივი აღსასრული საუკუნეთა შემდეგაც მამა-პაპათა რელიგიისადმი ერთგულების, სულიერი სიმტკიცისა და უმაღლესი ზნეობის მარადიულ მაგალითად რჩება. ანტონ I კათოლიკოსი მას ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს: „მრწამს მე, ვითარმედ არცა სიკვდილმან, არცა ცხოვრებამან, არცა ანგელოსთა, არცა მთავრობათა, არცა ძალთა, არცა ამან სოფელმან, არცა მან სოფელმან, არცა სიმაღლეთა, არცა სიღრმეთა, არცა სხვამან დაბადებულმან შემიძლოს ჩვენ განშორებად სიყვარულსა ღმრთისასა, რომელ არს ქრისტე იესუს მიერ, უფლის ჩვენისასა"[117].

ქართველმა ქალმა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიაში მართლაც რომ წარუშლელი კვალი დატოვა. ამაზე ვარძიის, ყინწვისის, ბეთანიის, ბერთუბნის, ახტალის, მცხეთის, ნიკორწმინდის, თბილისის, ხობის, წალენჯიხის, მარტვილის და სხვა ეკლესია-მონასტრების კედლებზე დღემდე შემორჩენილ ფრესკებზე აღბეჭდილი, მართლმადიდებლობისათვის დამაშვრალი ქართველი ქალების – მეფე თამარის, ქართლ-კახეთის დედოფლის მარიამის, სამეგრელოს დედოფლების – ნათელას, სევდიას, ნესტან-დარეჯანის, იმერეთის დედოფლის თამარის, რაჭის და სამცხე-ჯავახეთის წარჩინებული ქალბატონების სახეებიც მეტყველებენ[118].

ხაზგასმით აღსანიშნავი ისიცაა, რომ საქართველოს ეკლესიის მიერ სამშობლოს წინაშე დიდი ღვაწლისათვის წმინდანებად შერაცხულთა შორის სრულიად გამორჩეული ადგილი სწორედ ქალებს, პირველ ქრისტიან დედოფალს ნანას, მეფე თამარსა და ქეთევან წამებულს უკავიათ.

ამგვარად, შესაძლოა დავასკვნათ, რომ ქართველი ქალი საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას, ქრისტიანულ რელიგიას თავდაუზოგავად ემსახურებოდა. მას სრულად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ მართლმადიდებლობას ქართველი ერის გადარჩენის უდიდესი მისია დაეკისრა, ხოლო თავად ქართველ ქალს გადამრჩენის თანადგომა და ერთგული სამსახური.

რამდენიმე ეპიზოდი საპატრიარქოსთან არსებული მორწმუნე ქალთა საზოგადოების მოღვაწეობიდან

XX ს-ის დამდეგს რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლების მიერ საქართველოს ოკუპაციის პირობებში ჩვენი ქვეყნის მართლმადიდებელი ეკლესია მძიმე წნეხის ქვეშ აღმოჩნდა. ჯერ რუსეთში, 1918 წლის 23 იანისს, ხოლო შემდეგ – 1921 წლის 15 თებერვალს საქართველოში მიღებულმა დეკრეტებმა სახელმწიფოსაგან ეკლესიისა და ეკლესიისაგან საგანმანათლებლო სკოლების გამოყოფის შესახებ სავალალო შედეგები გამოიღო როგორც რუსეთში, ასევე საქართველოში. ანტირელიგიურ, ანტიქრისტიანულ პოლიტიკას მძიმე შედეგები მოჰყვა. შეტევა საქართველოს ეკლესიაზე ფორმით, გამოყენებული მეთოდებითა და ხერხებით შემზარავი იყო. საქართველოში, უძველეს სამოციქულო ქრისტიანულ ქვეყანაში, ინგრეოდა ქართველი კაცის ოფლითა და შრომით, უმძიმეს პირობებში შექმნილი სასულიერო არქიტექტურის ძეგლები, დამპყრობლების შემოსევების დროს თავგანწირვისა და სიცოცხლის ფასად გადარჩენილი უნიკალური სასულიერო ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურა, უძვირფასესი ჯვარ-ხატები და საეკლესიო ლიტურგიისათვის განკუთვნილი ნივთები. მაგრამ ყველაზე უფრო ტრაგიკული მაინც ის იყო, რომ ანტირელიგიური კამპანია ერის სულიერ სამყაროს ანადგურებდა. საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბებულ ზნეობრივ ღირებულებებს გაქრობა დაემუქრა. ქვეყანა ანტირელიგიურმა ფსიქოზმა მოიცვა: ეკლესიის ყოფილი ერთგული მრევლი თავის ხელით (ზოგჯერ ხალისითაც კი!) ანგრევდა იმ ტაძრებს, სადაც წინათ გულმხურვალედ ლოცულობდა, ამსხვრევდა საეკლესიო ზარებს, რომელთა ხმაზე მტრის გაუთავებელი შემოსევების დროს იარაღს უყოყმანოდ ისხამდა და სამშობლოს გადასარჩენად მიიწევდა, ზიანს აყენებდა იმ ჯვარ-ხატებს, რომელთაც ადრე მოწიწებითა და სასოებით ემთხვეოდა, სიხარულისა თუ მწუხარების ჟამს სანუკვარ ოცნებებს ანდობდა, სიკეთეს, გამრავლებას, წარმატებას შესთხოვდა. მაგრამ უკვე 1924 წელს ჯერ რუსეთის, ხოლო შემდეგ საქართველოს მაშინდელმა მესვეურებმა სცადეს ან-

ტირელიგიური კამპანიისათვის სხვა სახე მიეცათ, მაგრამ ბოროტების მანქანის შეჩერება საკმაოდ რთული აღმოჩნდა[119].

XX ს-ის 80-90-იანი წლების საქართველოში მნიშვნელოვანი გარდატეხა მოხდა: საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაში მისი მრევლის დაბრუნების შეუქცევადი პროცესი დაიწყო.

დღეს ქართველი ქალები აქტიურად არიან ჩართული ეკლესიის ყოველდღიურ ცხოვრებაში. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული მორწმუნე ქალთა საზოგადოების მოღვაწეობის შედეგები. აღნიშნული გაერთიანება უწმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია მეორის ლოცვა-კურთხევით 2000 წლის 22 მაისს წმ. ნიკოლოზის წმინდა ნაწილების აღმოყვანების დღეს მონაზონი ანასტასიას ძალისხმევით დაფუძნდა. თავდაპირველად საზოგადოებაში 18 მორწმუნე მანდილოსანი გაერთიანდა, ხოლო დღეისათვის საზოგადოების წევრთა რაოდენობამ 150-ს გადააჭარბა. მისი მოქმედების არეალი თანდათან გაფართოვდა, მოიცვა რა ქალაქები რუსთავი, ბათუმი, მცხეთა და ზუგდიდი. საზოგადოების ძირითადი მიზანია საქართველოში არსებული წმინდა საფლავების მოძიება-აღდგენა. ეკლესია-მონასტრებში არსებული სიწმინდეების რესტავრაცია, ეკლესია-მონასტრების აღდგენა-აღმშენებლობა. საზოგადოების წევრების შეწევნით შესრულდა ღვთისმშობლის კვართის ჩასაბრძანებელი ლუსკუმა, რომელიც ოქრო-ვერცხლით, მინანქრით და ძვირფასი თვლებითაა მორთული. ქალბატონებს არც ლუსკუმის გადასაფარებელი დავიწყნიათ. გადასაფარებელი ქართული ნაქარგობის ტრადიციულ სტილშია შესრულებული. ქართველ - მორწმუნე ქალთა საზოგადოების წევრთა შეწირულობითვე სვეტიცხოვლის ტაძარში, უფლის კვართთან მოოქროვილი კანდელი განთავსდა, სტეფანწმინდაში, გერგეთის სამების ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატისათვის ხის კიოტი დაშზადდა, აქვე ქვაჯვარიც აღიმართა და წყაროც განახლდა, ხოლო სტეფანწმინდის მონასტრისათვის ხის ანალოღია შეიქმნა. ქართველ მორწმუნე ქალთა მცდელობით ჩაქვში, სოფელ საჩინოს ეკლესიისათვის ჯვარცმა, საიდუმლო სერობის ხატი და ანალოღიის გადასაფარებელი მომზადდა, სხალთის

ეკლესიის აღსაკლის კარები შეიქმნა, ხოლო ორთაბათუმის წმ. პანტელეიმონის სახელობის ტაძრისათვის – ორი შანდალი. სოფელ ოლდაურისა და სოფელ ზვარეს წმ. გიორგის სახელობის ტაძრებისათვის, ასევე, ფერიის მთაზე მშენებარე სამების ეკლესიის, შუახევისა და ქედის ეკლესიებისათვის ჯვარცმის დასამზადებლად შეწირულობა იქნა გაღებული.

როგორც აღინიშნა, ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოება საქართველოში დაკრძალულ წმინდანთა საფლავების მოვლა-პატრონობაზე ზრუნავს. ამ თვალსაზრისით, ძალზე საყურადღებოა, რომ დავით გარეჯელის უხრწნელი ნეშტი სწორედ მაშინ იქნა განცხადებული, როდესაც ქართველმა ქალებმა ამ წმინდანის საუკუნო განსასვენებლის განახლება განიზრახეს. მორწმუნე ქალებმა ასევე განაახლეს ლუკიანეს, ანტონ მარტყოფელის, სტეფანე ხირსელის, იოანე ზედაზნელის საფლავები, დავით გარეჯში 6000 მოწამე ბერის ძვალშესადგამი (ცხაორი).

ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოებამ დიდი ღვაწლი გორგასლის, მთავარანგელოზის, აღდგომის, ხარების, ათკამეტ ასურელ მამათა, სამების, ივერიის ღვთისმშობლის, ნიკოლოზის აბალი ბაირაღების დამზადებასაც დასდო. ქართველმა მომლოცველებმა მთავარანგელოზის, აღდგომისა და ათკამეტ ძმათა ბაირაღებით იერუსალიმის სიწმინდეები და სინას მთა მოილოცეს.

ზემოაღნიშნულთან ერთად, ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოების ინიციატივით და მისივე ერთ-ერთი წევრის შეწევნით საჭამიასერის წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესია აშენდა, ამავე ეკლესიისათვის შეწირულ იქნა კაბადოკიიდან ჩამოტანილი სატრაპეზო ქვა და ანალოღია. მორწმუნე ქალთა საზოგადოებამ თავისი წვლილი შეიტანა ყანჩაეთის კაბენის ფრესკის გადარჩენაში. ქალებმა დახმარება გაუწიეს თბილისში, ფერისცვალების მამათა მონასტერთან და მახათას მთაზე მდებარე უპოვართა სახლებს.

ნიშანდობლივია, რომ საპატრიარქოსთან არსებულმა ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოებამ მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარა პაატა ბურჭულაძის ფონდთან „იავნანა". ქალები სისტემატურად ზრუნავენ

უპატრონო ბავშვებზე. არაერთი მათგანი მშობლიურ ოჯახებს დაუბრუნდა და მატერიალური დახმარებაც მიიღო. საზოგადოება ასევე თანამშრომლობს საპატრიარქოსთან არსებულ წმ. იოაკიმ და ანას სამშობიარო სახლთან. მისივე ხელშეწყობით აჭარაში 1000 ბავშვი მოინათლა.

წინა ეპოქების ქართველი ქალების კვალდაკვალ, ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოება საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებულ წმინდა ადგილებსაც არ აკლებს ყურადღებას. მისი ინიციატივით იერუსალიმში, ბეთლემის სამლოცველო სახლში „შენ ხარ ვენახის" ხატი ჩააბრძანეს, ხოლო ესპანეთში, წმ. ნინოს სახელობის ქართული სამლოცველო კანდელებით დაამშვენეს. ქართველ მორწმუნე ქალთა საზოგადოების მოღვაწეობის ამსახველი მაგალითების გამრავლება შესაძლებელია, მაგრამ მოყვანილიც საკმაოდ ნათლად მეტყველებს, რომ ქართველი ქალის სამყარო სულიერებით ივსება. იგი კვლავ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის განუყოფელი ნაწილი ხდება*.

წარმოდგენილ სტატიაში მოხმობილი მონაცემები ორი ასპექტითაა საინტერესო: უპირველეს ყოვლისა, ისინი საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიის თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი, რადგან საყურადღებო ინფორმაციას გვაწვდის განკითხვის დღის თემასთან და მასთან დაკავშირებული ესქატოლოგიური წარმოდგენების რეკონსტრუქციისათვის. ამასთანავე, წარმოაჩენს ქართველი ქალის სულიერი ღირებულებების მდგრადობას საუკუნეთა მანძილზე.

---

* ულრმეს მადლობას მოვახსენებ თამარ ხოხობაშვილს, რომელმაც ქართველ მოღვაწე ქალთა საზოგადოების წევრთა მოღვაწეობის ამსახველი მასალა მოგვაწოდა.

დამოწმებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955, გვ. 72 და შმდ.

2. მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბილისი, 1984, გვ. 170172, 177.

3.გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, თბილისი, 1961, გვ. 186-187; 201-202, 210, 230-231 და სხვა.

4. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 127.

5. იქვე, გვ. 89.

6. იქვე, გვ.93.

7. იქვე, გვ.93.

8. იქვე, გვ. 102.

9. იქვე, გვ. 112. იხ. აგრეთვე ჩხარტიშვილი მ., ისტორიული პორტრეტები, თბილისი, 1992, გვ. 1118.

10. ხაზარაძე ნ., მინდაძე ნ., გელასი კესარიელის ერთი ცნობის ინტერპრეტაციისათვის, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის XXVI, ეძღვნება ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის თ. ოჩიაურის დაბადებიდან 80 წლისთავს, თბილისი, 2004, გვ. 138 და შმდ.

11. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 128 და შმდ.

12. იქვე, გვ. 105.

13. იქვე, გვ. 99-100.

14. იქვე, გვ. 366.

15. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973, გვ. 165.

16. რჩეულიშვილი ლ., თიღვა (შარვანის დედოფლის თამარის აღმშენებლობა), თბილისი, 1960.

17. ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959, გვ. 25. იხ. აგრეთვე, სტეფნაძე ჯ., XI-XII საუკუნეების საქართველოს მეფეთა ტიტულების გაგებისათვის, კრებულში: ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბილისი, 1976.

18. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 147.

19. იქვე, გვ. 147.

20. იქვე, გვ. 117-118.

21. იქვე, გვ. 118.

22. მეტრეველი რ., დავით აღმაშენებელი, მეფე თამარი, თბილისი, 2002, გვ. 690 და შმდ.

23. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, თბილისი, 1978, გვ. 586.

24. უმიკაშვილი პ., ხალხური სიტყვიერება, ნაწ. I, ტფილისი, 1937, გვ. 88; მეტრეველი რ., დასახ. ნაშრ., გვ. 723 და შმდ.

25. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 487.

26. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ახალი (Q) კოლექცია, II, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძის, ნ. კასრაძის, ე. მეტრეველის, ლ. ქუთათელაძის და ქ. შარაშიძის მიერ, თბილისი, 1958, გვ. 227. შდრ. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 487, სქ. 1.

27. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 487.

28. იქვე, გვ. 491492.

29. იქვე, გვ. 492. შდრ. ქართლის ცხოვრება IV, გვ. 571-572.

30. Парсадан Горгиджанидзе, История Грузии, Перевод Р. К. Кикнадзе и В. С. Путуридзе, Исследование и указатели Р. К. Кикнадзе, Тбилиси, 1990, с. 8890; ქართლის ცხოვრება II, გვ. 440-441; შენგელია ნ., XV-XIV საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები, თბილისი, 1974, გვ. 94.

31. ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, IV, თბილისი, 1967, გვ. 398.

32. ქართლის ცხოვრება II, გვ. 441.

33. ჟორჟოლიანი გ., საქართველო XVII საუკუნის 30-50იან წლებში (ქართლ-კახეთი), თბილისი, 1987, გვ. 55.

34. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 311.

35. იქვე, გვ. 336.

36. იქვე, გვ. 373-374.

37. ქართლის ცხოვრება II, გვ. 435, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 336

38. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 374. შდრ. იქვე, გვ. 222.

39. იქვე, გვ. 222; სქ. 2, 4; ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 335. იხ. აგრეთვე, სილოგავა ვ., ხეოთის ახლადაღმოჩენილი წარწერები, კრებულში: მესხეთი (საისტორიო კრებული), I, ახალციხე, 1997, გვ. 13, სქ. 12, 13.

40. ქართული წარწერების კორპუსი, I, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბილისი, 1980, გვ. 165-166.

41. ალექსიძე ზ., ვინ არის „სრულიად აღმშენებელი" სამშვილდის სიონისა, მრავალთავი, XVI, თბილისი, 1991, გვ. 229 და შმდ.

42. ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I (IX-XIIIსს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, თბილისი, 1980, გვ.3738.

43. იქვე, გვ. 127.

44. სილოგავა ვ., ხეოთის ახლადაღმოჩენილი წარწერები, გვ. 19 და შმდ.

45. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 474.

46. ბოჭორიძე გ., მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბილისი, 1992, გვ. 156-158; სილოგავა ვ., ვალე, სამცხე-ჯავახეთის ძეგლები, 34 (სერიის ავტორი მ. ბერიძე), ახალციხე, 1997.

47. მუსხელიშვილი ლ., არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშავერას ხეობაში, 1941, გვ. 13.

48. ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, გვ. 5253.

49. იქვე, გვ. 104-107. შდრ. ბოჭორიძე გ., რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბილისი, 1994, გვ. 69.

50. ბოჭორიძე გ., დასახ. ნაშრ., გვ. 148-149.

51. ბოჭორიძე გ., იმერეთი, თბილისი, 1995, გვ. 75.

52. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 91.

53. ჟორჟოლიანი გ., დასახ. ნაშრ., გვ. 55-56.

54. საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი, 1925, გვ. 252.

55. სილოგავა ვ., ხეოთის ახლადაღმოჩენილი წარწერები, გვ. 14.

56. სილოგავა ვ., ქობულდუხტის საწინამძღვრე ჯვარი სახელმწიფო ერმიტაჟის კოლექციებიდან და მისი წარწერები, იხ. თამარ გამსახურდიას ხსოვნისადმი მიძღვნილ კრებულში: „შვენიერებით მოსილი სევდა", თბილისი, 2007, გვ. 242-269.

57. ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959, გვ.91.

58. იქვე, გვ. 487.

59. ბოჭორიძე გ., იმერეთი, თბილისი, 1995, გვ. 133-135.

60. თაყაიშვილი ე., არხეოლოგიური მოგზაურობანი, შენიშვნანი, წიგნი მეორე, ტფილისი, 1914, გვ. 10-11.

61. ჟორჟოლიანი გ., საქართველო XVII საუკუნის 30-50-იან წლებში (ქართლი, კახეთი), თბილისი, 1987, გვ. 56.

62. ბოჭორიძე გ., რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბილისი, 1994, გვ. 198.

63. იქვე, გვ. 237.

64. ბოჭორიძე გ., იმერეთი, გვ. 243.

65. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 73-74.

66. იქვე, გვ. 78, 186.

67. პაპავა თ., დიდი სახეები პატარა ჩარჩოში, თბილისი, 1990, გვ. 394395.

68. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 182-183.

69. იქვე, გვ. 183.

70. იქვე, გვ. 185.

71. უფრო დაწვრილებით იხ. ხაზარაძე ნ., საქართველოს ერთი რელიკვიის ისტორიისათვის (მარიამ ღვთისმშობლის სარტყელი და

საქართველო), ანალები, №1, თბილისი, 1999, გვ. 8 და შმდ.

72. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 77.

73. იქვე, გვ 63-64.

74. იქვე, გვ. 156.

75. იქვე, გვ. 179.

76. ბოჭორიძე გ., იმერეთი, გვ. 24-25.

77. იქვე, გვ. 25.

78. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973, გვ. 144.

79. უფრო დაწვრილებით იხ. ხაზარაძე ნ., დასახ. ნაშრომი, გვ 6 და შმდ.

80. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 4 და სქ. 2.

81. იქვე, გვ. 116 და სქ. 3.

82. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 148-149.

83. ხაზარაძე ნ., შტრიხები ქართველი ქალის პორტრეტისათვის, მეცნიერება და ტექნიკა, №45, თბილისი, 1997, გვ. 110.

84. შარაშიძე ქ., სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები XIII-XV სს., თბილისი, 1982, გვ. 41.

85. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბილისი, 1954, გვ. 499-500.

86. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა I_1 (A კოლექცია), თბილისი, 1973, გვ. 88.

87. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა I_2 (A კოლექცია), თბილისი, 1976, გვ. 130.

88. ქაფიაშვილი ი., ძველი ქართველი მწიგნობარი ქალები, თბილისი, 1994, გვ. 97.

89. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (Q) კოლექცია, ტ. II თბილისი, 1958, №920, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძისი, ე. მეტრეველის, ნ. კასრაძის, ლ. ქუთათელაძისა და ქ. შარაშიძის მიერ, ილ. აბულაძის რედაქციით.

90. იქვე, №642.

91. იქვე, №652.

92. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. II, თბილისი, 1961, №1249, შედგენილი და დასაბეჭდად დამზადებული ა. ბაქრაძის, თ. ბრეგაძის, ე. მეტრეველისა და მზ. შანიძის მიერ, ე. მეტრეველის რედაქციით.

93. იქვე, №614.

94. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბილისი, 1954, გვ. 369.

95. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 159; ქაფიაშვილი ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 77.

96. ქაფიაშვილი ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 78.

97. უფრო დაწვრილებით იხ. ქაფიაშვილი ი., დასახ. ნაშრ., იქვე იხ. მითითება სპეციალურ ლიტერატურაზე.

98. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 159, 189 და სხვა; ქაფიაშვილი ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 43, 73-74, 90 და ა. შ.

99. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (Q) კოლექცია, ტ.II, №919.

100. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია, ტ. I, №430.

101. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. II, №1285.

102. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია, ტ. I, №88.

103. იქვე, №427.

104. იქვე, №87.

105. იქვე, №296.

106. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია, ტ. II, №639.

107. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწ-

ერთა აღწერილობა, მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია, ტ. I, №259.

108. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. V, თბილისი, 1967, №4011.

109. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. IV, თბილისი, 1965, №2694.

110. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. VII, თბილისი, 1973, №5126.

111. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (S) კოლექცია, ტ. III, თბილისი, 1963, №2452.

112. ქაფიაშვილი ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 180.

113. იაშვილი მ., მასალები საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური ისტორიისათვის (მზითვის წიგნები), მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მ. იაშვილმა, თბილისი, 1974, გვ. 9. ქართველები –"სარტყლის ქრისტიანები", ჟურნ. ლიტერატურული ძიებანი, №26, 2005.

114. იქვე, გვ. 17.

115. იქვე, გვ. 47, 61, 77, 78, 96, 115, 132, 148, 162 და სხვა.

116. ტაბაღუა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში, II, 1986, გვ. 116; მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, III, 1999, გვ. 235.

117. მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 237.

118. თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., გვ. 120, 134 და სხვ.; ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1961, გვ. 359, 357, 396, 398, 394..., ბოჭორიძე გ., რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, გვ. 57 და სხვა.

119. უფრო დაწვრილებით იხ. თვალაძე ვ., კულტურულ და პოლიტსაგანმანათლებლო სტრუქტურები 1921-1925 წლების საქართველოში, თბილისი, გვ. 230-237.

ქალი და ძველი ქართული სამედიცინო კულტურა

„....არცა მამაკაცებაჲ, არცა დედაკაცებაჲ,
არამედ თქუენ ყოველნი ერთნ ხართ“...

„....არცა მამაკაცებაჲ, არცა დედაკაცებაჲ არამედ, თქუენ ყოველნი ერთნ ხართ“... პავლე მოციქულის ეს გამონათქვამი იყო ერთ-ერთი იმ *ათნ* სიტყვათაგან, რომელიც ანგელოზის მიერ წმინდა ნინოსთვის მირთმეულ იესოს *დაბეჭდულ წიგნში* ეწერა. *წიგნი დაბეჭდული* კი იყო ნებართვა, რომ საქართველოში ქრისტიანობა ქალს ექადაგა.[1]

ცნობილია, რომ სამეფო ოჯახიდან განმანათლებელმა და მოციქულთა სწორმა წმინდა ნინომ პირველად ქალი—დედოფალი ნანა გააქრისტიანა და ეს მნიშვნელოვანი ფაქტი მკურნალობასთან იყო დაკავშირებული.

ლეონტი მროველი გვაუწყებს: „მაშინ დედოფალი ნანა შეკარდა სენსა დიდსა და მწარესა, რომლისა კურნება ვერავინ შეუძლო. რამეთუ ყოველთა ქელოვანთა მკურნალთა წარმოაცალიერნეს წამალნი მათნი და ვერ შეუძლეს კურნება მისი, უღონო იქმნეს და სასოწარკუეთილ. ხოლო აუწყეს ვიეთმე დედოფალსა, ვითარმედ: „დედაკაცისა მის ჰრომისა ტყჳსა მიერ, რომელსა ჰქჳან ნინო, ლოცვითა მისითა მრავალნი სნეულნი განიკურნებიან“...

ვითარ მივიდეს საყოფელსა მას წმიდისა ნინოსსა, და დადვეს დედოფალი კილიკსა მისსა ზედა. იწყო წმიდამან ნინო ლოცვად და ვედრებად ღმრთისა მიმართ მყოვარჟამ, და მოიღო ჯუარი იგი, რომელი აქუნდა, შეახო თავსა, ფერჯთა და მკართა ჯუარის სახედ, და მეყსეულად განიკურნა, და აღდგა განცოცხლებული. და ჰრწმენა ქრისტე და თქუა: „არა არს სხუა ღმერთი, თჳნიერ ქრისტესა, რომელსა ქადაგებს ტყუე ესე დედაკაცი„. და მიერითგან შექმნა იგი მეგობრად თჳსად შინაურად, და მარადის ჰკითხავნ და გამოიწულილავნ სჯულსა ქრისტესა, და ასწავებნ წმიდა ნინო და აბიათარ, ახალი პავლე, და ასული მისი სიდონია. და იქმნა დედოფალი მორწმუნე და იცნა

ღმერთი ჭეშმარიტი“...[2]

ბიზანტიელი ავტორებიც დედოფალს მიიჩნევენ წმინდა ნინოს მიერ განკურნებულად.[3]

ამგვარად, ქართველთა გაქრისტიანებაში ქალმა - წმინდა ნინომ და მკურნალობის ხელოვნებამ განსაკუთრებული როლი შეასრულა.

სასწაულებრივი განკურნება რომ წმინდანთა ერთ-ერთ ფუნქციას წარმოადგენს, სახარებიდან კარგად არის ცნობილი. სწორედ მკურნალობის ნიჭით დაჯილდოვა იესომ თავისი მოწაფენი, როდესაც ისინი ქრისტიანობის საქადაგოდ *წარგზავნა*: „და მოუხმო თავის თორმეტ მოწაფეს, და მისცა მათ ხელმწიფება უწმინდურ სულთა განდევნისა და ყოველგვარი სენისა თუ ყოველგვარი უძლურების განკურნებისა„ [მათ.10:1] და უთხრა: „განკურნეთ სნეულნი, განწმინდეთ კეთროვანნი, აღადგინეთ მკვდარნი, განდევნეთ ეშმაკნი; უსასყიდლოდ მიგიღიათ და უსასყიდლოდვე გაეცით“ [მათ. 10:8].

ვახუშტი ბატონიშვილი გვაწვდის ერთ მეტად საყურადღებო ცნობას წმინდა ნინოს წყაროს შესახებ იქ, სადაც „დაასუენა წმიდამან ნინომ ჯუარი, სუეტისაგან გამოკუეთილი. შემდგომად გურამ კურადპალატმან, ლ˜თ მეფემან, იწყო ეკლესია, ვინაჲთგან აქამდე ჯუარი უეკლესიოდ ესუენა, და ძემან მისმან დიმიტრიმ შეასრულა... ამის დასავლით, მუნვე კლდესა შინა, დის წყარო წმიდის ნინოსაგან, სასმისად კეთილი და ჰკურნებს სენთა. და არს გარემონი მისნი მლაშე და მწარენი და იგი ფრიად ტკბილი“...[4]

ნიშანდობლივია, რომ *მკურნალი ქალის* კოლხეთის მეფის ასულის *მედეას* სახელს უკავშირებენ სიტყვა *მედიცინის* ეტიმოლოგიას. არგონავტების მითის მიხედვით, მედეა სამკურნალო მცენარეებს ბაღში აგროვებდა და მათგან ნაირგვარ წამალს ამზადებდა, ამ მცენარეთაგან ზოგიერთი: დაფნა, შინდი[5] ... ქართულ ხალხურ მედიცინაში დღესაც წარმატებით გამოიყენება.

ქართული მითოლოგიის მიხედვითაც, სამკურნალო მცენარეების შერჩევა, როგორც ჩანს, იცოდა ქალმა ამირანის მითის მთავარმა პერსონაჟმა — ყამარმა, რაზედაც მიგვითითებს მის მიერ *უკვდავების წამლის*, *უკვდავების ბალახის* მიკვლევის ეპიზოდი.

ამგვარად, სამკურნალო მცენარეებით მკურნალობას, მითოლოგია მედეასა და ყამარს ე.ი. ქალს უკავშირებს. სამკურნალო პრაქტიკის განაწილება მამაკაცსა და ქალს შორის უძველესი დროიდან დამახასიათებელია საერთოდ ხალხური და კერძოდ ქართული ტრადიციული მედიცინისთვის. საქართველოში მამაკაცები უმეტესწილად დასტაქრობაში იყვნენ დახელოვნებულნი, ქალები კი მეანობასა და თერაპიაში. ამ უკანასკნელთა საქმიანობას ძირითადად მცენარეებით და სხვა ბუნებრივი საშუალებებისგან დამზადებული მალამოებითა და წამლებით მკურნალობა წარმოადგენდა, რასაც უპირველეს ყოვლისა მოწმობს იოანე ბატონიშვილის შემდეგი სიტყვები: „მკურნალნი უფრორე იყვნენ მდედრთა ნათესავნი, და აქიმობდენ ბალახებითა და ხის ნაყოფებითა. ხშირად ავადმყოფს ჩააწვენდენ ზროსათა ტყაკში და ტლეებთა შინა, ხოლო დაჭრილთა ასმარებდენ ქონით ქმნილსა ბალახთა მოხარშულსა მალამოდ“...[6]

იგივეს, უფრო ადრე, ადასტურებს არქანჯელო ლამბერტი: „სამეგრელოში არიან ქალები, რომელნიც სიამოვნებით ეტანებიან ავადმყოფთა მოვლას. როგორც კი ვინმე ავად გახდება, რომელიმე ამ ქალთაგანი მაშინვე მივა და დაუწყებს მოვლას: საჭმლის წესრიგს დაუნიშნავს და გაუკეთებს რამდენიმე წამალს. წამლებად როგორც დასალევად, ისე გარედ დასადებად, ბლომად ხმარობენ ბალახებს“...[7]

საინტერესოა ჟან შარდენის ცნობაც თბილისელი ექიმბაში ქალის შესახებ: „...პატრმა რაფაელმა ორი საათი გამატარებინა ერთი ბებერი დედაკაცის სახლში, რომელიც ათასგვარი საიდუმლო საშუალებით აქიმობას ეწეოდა და ზოგი რამ, რომლის შესახებაც ქება გაუგონია, ჩემს უბის წიგნაკში ჩამაწერინა“[8] — წერს შარდენი და ჩამოთვლის მის მიერ ჩაწერილ სამკურნალო საშუალებებს, ძირითადად მცენარეებს, რომელთა შორისაა ქართულ ხალხურ მედიცინაში დღესაც კარგად ცნობილი — მრავალძარღვა, ტუხტი, ძაღლის ენა, ვარდკაჭაჭა.... ყოველივე ზემოთქმული მიგვითითებს, რომ მცენარეებით მკურნალობას საქართველოში უმეტესად ქალები მისდევდნენ და როგორც ჩანს, წარმატებითაც.

სამკურნალო მცენარეებით საქართველო ძველთაგანვე ცნობილი

ყოფილა, რასაც ადასტურებენ ანტიკური ხანის ავტორები.[9]

განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია, რომ პლინიუსი თავის *ბუნების ისტორიაში* აღნიშნავს კამის საუკეთესო წვენის შესახებ, რომლისგანაც იბერები თვალის წამალს ამზადებდნენ.[10] არ არის გამორიცხული, რომ ამ წამლის დამამზადებელი ქალი იყო.

ქალები საქართველოში არა მარტო მცენარეებით, არამედ სხვა ბუნებრივი საშუალებებით - ცხოველურით თუ მინერალურით, ეფექტურად მკურნალობდნენ სხვადასხვა შინაგან, ყელ-ყურ-ცხვირის, კანის თუ ნევროფსიქიკურ სნეულებებს. ამზადებდნენ ნაირგვარ წამლებს, მათ შორის საყმაწვილოსა და ბნედის (ეპილეფსიის) წამალს, რომელიც ავადმყოფის საკმაოდ ხანგრძლივ რემისიას განაპირობებდა. ასევე წარმატებით იყენებდნენ ჰაიმორიტისა და ფრონტიტის დროს ე.წ. *ჩაბერვის*, ხოლო *კუჭის დაწვის* შემთხვევაში *კოტოშის მოკიდების* მეთოდებს, უვლიდნენ ინფექციური სნეულებებით - *ბატონებით* დაავადებულ ბავშვებს და ეპიდემიების დროს მძიმე ავადმყოფებს. საქართველოს მოსახლეობა იმ მიზნით, რომ ეპიდემია არ გავრცელებულიყო სხვადასხვა საშუალებას მიმართავდა, ერთ-ერთი ავადმყოფის იზოლირება იყო. იზოლირებული ავადმყოფი ინტენსიურ მოვლას თუ არა, ელემენტარულ დახმარებას საჭიროებდა. ეს მძიმე ტვირთი ხანშიშესულ, მოხუც ქალებს აწვებოდა, რადგან ითვლებოდა, რომ მოხუცზე ავადმყოფობა ნაკლებად გადადიოდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ არც თუ იოლ საქმეს ქალები დაუზარებლად და პირნათლად ასრულებდნენ.

მკურნალმა ქალებმა კარგად იცოდნენ სამკურნალო მცენარეების თვისებები, მათი შერჩევა, შენახვა. სამკურნალო მცენარეებს ისინი უმეტესწილად (მაგრამ არა ყოველთვის) გაზაფხულის ბოლოსა და ზაფხულის დასაწყისში აგროვებდნენ, როდესაც მცენარე *წვენით ივსება*, წელიწადის ორი დღე კი *7 მაისი – ჯვარის გამოჩენების დღე* და *ამაღლება* მცენარეთა შეგროვებისათვის ყველაზე საუკეთესოდ ითვლებოდა. ერთ-ერთი მთხრობლის გადმოცემით, 7 მაისს, როდესაც ცაზე ჯვარი გამოჩნდებოდა, აუცილებლად წვიმა უნდა წამოსულიყო. წმინდა წვიმის წყალი მიწას ეპკურებოდა და მცენარეებს სამკურნა-

ლო თვისებებს უძლიერებდა. ასევე აძლიერებდა თურმე მცენარეთა სამკურნალო თვისებებს ამაღლების დღის მადლი.

ბოდიშს ვუხდი ყველა მთხრობელს, მკურნალობაში დახელოვნებულ მანდილოსანს, რომლებიც საოცარი გულისხმიერებით და სითბოთი გვხვდებოდნენ, გვესაუბრებოდნენ და გვიზიარებდნენ თავიანთ გამოცდილებას. ბოდიშს ვუხდი იმიტომ, რომ ამ მცირეზომიან ნაშრომში ვერ შევძელი მათი მოხსენიება. ამჯერად მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი სახელებით დავკმაყოფილდები.

აპოლონ წულაძის ცნობით, გურიაში „შინაურული ექიმობა იცოდნენ როგორც ქალებმა, ისე კაცებმა. ყველა სოფელს ჰყავდა თავისი ექიმი ქალი და კაცი. ქალები უმთავრესად კურნავდნენ შინაგანი სნეულობით დაავადებულებს, კაცები დასტაქრობდნენ.

ექიმბაში ქალები შელოცვითა და სხვადასხვა სამკურნალო ბალახით მკურნალობდნენ. ზოგიერთი მათგანი თავის სოფლის გარეშეც ცნობილი იყო და შორეული სოფლიდანაც მოჰყავდათ, ავადმყოფთან მიჰქონდათ შემზადებული წამალი. მაგალითად, ფოჩხისჯვარელი *გელის ქალი* (შარაბიძის ასული), ჭანჭათელი *მესენაკე*, მონოზანი დარეჯან ფირცხალაიშვილის ქალი (გოგუაძის ქვრივი), უნაგერაზე (სუფსა) ნინო ტაკიძისა და ბევრი სხვაც იყვნენ განთქმულნი. პირველმა ორმა იცოდა სხვადასხვა წამლისა და მაჯუნის შემზადება. ექიმობდნენ საყმაწვილოს, უყმურს და ქრონიკული ხველით დაავადებულთ.

ნინო ტაკიძისამ იცოდა დამწვრისა და დამდუღრულის წამალი, მისი მოურჩენელი არავინ იყო... ჭანჭათელმა ანუკი გოგუაძის ქალმა (წულაძის ქვრივმა) იცოდა თვალის ექიმობა...

ექიმი ქალები გასამრჯელოს იღებდნენ, მაგრამ მათ სასახელოდ უნდა ითქვას, ისიც, რომ ხარბი არ იყვნენ, გასამრჯელოს იღებდნენ განკურნების შემდეგ და ზოგჯერ *რაც შენი ნამუსი იყოს* ჯერდებოდნენ. ექიმმა ქალებმა იცოდნენ ყოველგვარი სამკურნალო ბალახების სახელი, გამოცნობა, ათვისება და მოხმარა. ზოგს კიდეც რგავდნენ ბოსტანში... ზოგ ავადმყოფს სხვადასხვა ბალახიდან ნახარშის აბაზანასაც უკეთებდნენ.... ექიმმა ქალებმა იცოდნენ აგრეთვე სხვადასხვა წამლის ლესვა“.[11]

აღსანიშნავია, რომ სოფლის მკურნალი ქალების დიდი ნაწილი, მკურნალობაში გასამრჯელოს რაიმე დადგენილი ნიხრის მიხედვით იშვიათად იღებდა. მათ *სამედიცინო განათლებასაც* არ ჰქონდა სისტემური ხასიათი. მათი ცოდნის წყარო ძირითადად ემპირიული დაკვირვება, სამკურნალო გამოცდილების ურთიერთგაზიარება იყო, ზოგჯერ კი სამკურნალო წიგნებიდან მიღებული ინფორმაცია. მკურნალი ქალები თავიანთ ცოდნას საიდუმლოდ ნაკლებად ინახავდნენ, სიამოვნებით აძლევდნენ რჩევას ავადმყოფსა თუ მის პატრონს, ხშირად წამლის მომზადებასაც ასწავლიდნენ მათ.

ასეთი მკურნალი საქართველოში ძალიან ბევრი იყო. ისინი ემსახურებოდნენ თავიანთი ოჯახის, უბნის თუ სოფლის მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვას.

ამავე დროს, საქართველოში საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა საოჯახო-საგვარეულო მედიცინა, რაც პროფესიული მედიცინის გარკვეულ სახედ უნდა ჩაითვალოს. საოჯახო-საგვარეულო მედიცინა ძირითადად ხალხური მედიცინის საფუძველზე ჩამოყალიბდა, მაგრამ, არც თუ იშვიათად, ამ სკოლის წარმომადგენლები ქართულ სამედიცინო წიგნებსა და ხელნაწერებს იყენებდნენ. მათი სამედიცინო ცოდნა გასაიდუმლოებული იყო და თაობიდან თაობას მემკვიდრეობით გადაეცემოდა. შრომის ანაზღაურება კი დადგენილი ნიხრით ხდებოდა. საოჯახო-საგვარეულო მედიცინა საქართველოში როგორც მამაკაცთა, ისე ქალთა ხაზით განვითარდა.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, საოჯახო-სამედიცინო სკოლის ღირსეული წარმომადგენელი ყოფილა სოფელ ნინოწმინდის მკვიდრი სოფიო როსტომაშვილი, რომელიც შემდეგ ავლაბარში გადმოსახლებულა და იქ გაუგრძელებია მკურნალობის პრაქტიკა. „ამ მანდილოსანს მკურნალობა თავის ბებიებისაგან შეუსწავლია, რომელთა ცხოვრების წელნი XVIIIს-ის დასაწყისს უნდა მიადგებოდეს“.[12]

საოჯახო-საგვარეულო მედიცინას საქართველოში ვიწრო სპეციალიზაცია ახასიათებდა. ცნობილნი იყვნენ ღვიძლის, კუჭის, კანის და სხვ. დაავადებათა მკურნალები, მაგ. „თვალის დაავადებათა კარგ მცოდნედ ლეჩხუმში ითვლებოდა ეკატერინე გელოვანი-ჩარკვიანისა...

მას სამკურნალოდ მიმართავდნენ როგორც მეზობელი, ასევე შორეული სოფლებიდან. ეკატერინეს მკურნალობა შეასწავლა დედამთილმა ედუსი ახვლედიანმა. მას კი თავის მხრივ — ამავე ოჯახის ნათესავმა მანდილოსანმა სოსა ბერიძემ".[13]

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ზოგჯერ რაიმე გარემოების გამო, ქალები ე.წ. *მამაკაცთა ხელობას* — დასტაქრობასაც ეუფლებოდნენ. ასეთ შემთხვევაში ოჯახი ცდილობდა სამკურნალო ცოდნა რძლებისათვის გადაეცა, საგვარეულო საიდუმლო სხვა გვარში რომ არ გადასულიყო. ამის დასტურად თურმანიძეთა საგვარეულოს მაგალითიც იკმარებდა: „თურმანიძეები საქართველოში ცნობილი არიან როგორც მკურნალ — დასტაქრები, რომელთაც აქვთ თავისი საგვარეულო მალამო და მკურნალობის თავისებური (ორიგინალური) მეთოდოლოგია"[14]... თურმანიძეების გვარში სამკურნალო ცოდნა ძირითადად მამაკაცთა ხაზით გადადიოდა, მაგრამ ეს წესი დარღვეულა და მათ თავისი რძლისთვის ოლინკა თურმანიძისათვის გაუნდვიათ ოჯახური საიდუმლო „...ოლინკა თურმანიძე თავისი უბადლო მკურნალობით განთქმული იყო მთელ ქუთაისში... გარეგნულად ამ პატარა, გამხდარ ქალს უაღრესად დიდი ენერგია ჰქონდა. მასთან სამკურნალოდ მოდიოდნენ არა მარტო ქუთაისლები, არამედ სოფლიდან ჩამოსულებიც, ამიტომ, როცა არ უნდა მისულიყავით მასთან, ყოველთვის უამრავი ავადმყოფი ელოდებოდა. იმ ავადმყოფებისათვის, რომელთაც ყოველდღიური დაკვირვება ესაჭიროებოდათ, სპეციალური საწოლები ჰქონდა გამოყოფილი".[15] ოლინკა თურმანიძე გასული საუკუნის დასწაყისში მოღვაწეობდა. ასეთ ფაქტებს შემდეგშიაც ჰქონია ადგილი. უფრო მოგვიანებით კი ამ ოჯახის სამკურნალო პრაქტიკის ერთ-ერთი გამგრძელებელი უკვე თურმანიძეების საგვარეულოს წარმომადგენელი ქეთევან თურმანიძე გახლდათ, რომელმაც უამრავი მადლიერი პაციენტი დატოვა.[16] ამჟამად თურმანიძეების მალამოთი და მეთოდებით მკურნალობას მამაკაცებთან ერთად, ქალებიც აგრძელებენ.

სამკურნალო საქმიანობას საქართველოში არისტოკრატი ქალებიც ეწეოდნენ, რაც, როგორც წესი, ქველმოქმედებას წარმოადგენდა. ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, „გურიაში მკურნალობას მისდევდნენ თავადის ქალები

ყოველგვარი ანგარების გარეშე, უფასოდ და უსასყიდლოდ“.[17] გურიაში ცნობილი იყო სოფელ ლიხაურის მკვიდრი ელისაბედ თაყაიშვილი, რომელსაც სამედიცინო ცოდნა შთამომავლობით ჰქონდა მიღებული. ასეთივე კეთილშობილურ საქმიანობას ეწეოდა კახეთში ბარბარე ჯორჯაძე, იმერეთში კი აკაკი წერეთლის და ანა და დედა ეკატერინე, რომლებიც საჩხერეში ცნობილი სახალხო მკურნალები ყოფილან[18] და მრავალი სხვა.

საჩხერის მოსახლეობას დღემდე შემოუნახავს აკაკი წერეთელის დისა და დედის ხსოვნა, რასაც ადასტურებს ამ უკანასკნელ ხანებში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა.

ქართველი ქალები არ შემოიფარგლებოდნენ მხოლოდ მკურნალობით, მათი მოღვაწეობა გაცილებით უფრო ფართო ასპარეზს მოიცავდა — ჯანმრთელობის დაცვასთან ერთად, მოსახლეობის სამედიცინო კულტურის ამაღლებაზე ზრუნვას. მათ ოჯახში აღზრდილი ახალგაზრდები, რომლებიც თავადაც იყვნენ დაინტერესებულნი მკურნალობით, მათი დახმარებით ეცნობოდნენ სამკურნალო ხელოვნებას და თავიანთ ოჯახებში თუ სოფლებში ეწეოდნენ სამედიცინო პრაქტიკას. ისინი ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ სამკურნალო ცოდნის საქართველოს მოსახლეობაში გასავრცელებლად და ხშირად გვევლინებიან სამკურნალო წიგნების – კარაბადინების გადამწერებად. მაგ., „XIX საუკუნის ერთ-ერთი კარაბადინი ვინმე *ქეთევან გუგულაშვილს* გადაუწერია. მისი ანდერძი გვამცნობს „...ნუ დამემდურებით, ამ ნაწერაზე... ძრიათ(!) დავწერე მე ქეთევან გუგულაშვილის ასულმა ქალმა. დავწერე – იანვრის... ცხონება”[19]...

საქართველოში კარაბადინის მზითვად გატანების ტრადიციაც ყოფილა დამკვიდრებული. XVI საუკუნის სამედიცინო წიგნის *იადიგარ დაუდის* ერთ-ერთი ვარიანტი ე.წ. ალადაშვილისეული ხელნაწერი XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში სვანეთის სოფელ მულახის მღვდლის პართენ მესხის კუთვნილება ყოფილა. პართენ მესხი შემდეგ თავის მუდმივ საცხოვრებელს რაჭის სოფელ კვირიკე წმინდას, ამჟამად კორტებს დაბრუნებია და ეს ხელნაწერი თავისი ქალიშვილისთვის ტერეზა მესხისთვის გაუტანებია მზითვად.

ტერეზა ხალხური მედიცინით ყოფილა დაინტერესებული და მრავალი დაავადების მკურნალობის საშუალება და მეთოდი რაჭის სოფელ სადმელში მცხოვრები სახალხო მკურნალის კერესელიძისაგან შეუსწავლია. შემდეგში მას „თავისი გამოცდილება ისე გაუმდიდრებია, რომ მთელ რაჭაში ცნობილი მკურნალი გამხდარა...

ტერეზა ფართოდ იყენებდა ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში, კერძოდ, *იადიგარ დაუდში*, აღწერილ არა მარტო მრავალ სამკურნალო საშუალებას, არამედ მრავალ სამკურნალო ხერხსაც".[20] ვფიქრობთ, ეს ფაქტი ნათლად აჩვენებს თუ როგორ სდებოდა თვითმყოფადი და წიგნიერი მედიცინის შერწყმა, წიგნიერი სამკურნალო საშუალებების გახალხურება.

ქართველ მანდილოსნებს თავადაც შეუდგენიათ სამკურნალო წიგნები – კარაბადინები. ასეთები ყოფილან: ჩვენ მიერ ზემოხსენებული ბარბარე ჯორჯაძე, აკაკი წერეთლის დედა – ეკატერინე და სხვ.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, „ბარბარე სავარსამიძე-ჯორჯაძის ასული (სავარსამიძის მეუღლე) ცხოვრობდა სოფელ კონდოლში, გაზრდილი ძველებურის ქართული წესით და მის სათნოებით. იცოდა კარგად ქართული წერა-კითხვა, უყვარდა ისტორიული წიგნების კითხვა და თავის დროს იგი იყო დიდად მომზადებული და გონიერი ქალი, აქვნდა ბევრი რამის შეგნება და ნამეტურ დიდის პატივისცემა. იპყრობდა საექიმო მეცნიერება, მის შესახებ იგი კითხულობდა *ქართულ ძველს კარაბადინებს*... ამ ქალმა ზოგი მკურნალობა ისე კარგად იცოდა, რომ თავის დროს ტოლი და ცალი არ ჰყვანდა... ასეთ სამკურნალო საქმეთა გამო მთელი ქვეყანა იცნობდა მას და ამიტომ პატივსაც აგებდნენ...

მას უყვარდა ქართული საექიმო წიგნების კითხვა, ხშირად გადაწერდა სხვადასხვა საექიმო წიგნს. ეს ქალი ისე ყოფილა დაწინაურებული, რომ თავისი საკუთარი კარაბადინიც კი ჰქონდა დაწერილი".[21]

აკაკი წერეთლის დედას ეკატერინეს, „XIX საუკუნის 20-იან წლებში, თავისი ყმაწვილქალობის ამ ეტაპზე შექმნილი ავბედობის გამო გურიაში დეიდასთან გადასახლებულს, პატრებისაგან მიუღია

სამედიცინო განათლება, ამის შემდგომ კი იგი საჩხერეში ცნობილია სახალხო მკურნალად, თავისი კარაბადინებითა და სამკურნალო მცენარეების პლანტაციით".[22]

ლეჩხუმში მცხოვრებ სასულიერო წოდების წარმომადგენლების ჩარკვიანის ოჯახის რძლებსაც — მწიგნობარ ქალებს თავად შეუდგენიათ კარაბადინი, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ავადმყოფობის დროს და საერთოდ მათ ოჯახში ბევრი საეკლესიო, საერო და სამედიცინო წიგნი და პერიოდული გამოცემა ყოფილა.[23]

საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული ე.წ. ავგაროზები, სხვადასხვა ზომის წიგნად აკინძული ან ქაღალდზე დაწერილი და გრაგნილად დახვეული სამკურნალო ლოცვები, უმეტესწილად ბასილი დიდის ან იოანე ოქროპირის. ლოცვებს თან ერთოდა ედესის მთავრის ავგაროზ I-სა და ქრისტეს ეპისტოლეების ტექსტები ან მათი ფრაგმენტები.

მეორე სახის ავგაროზი პატარა ქაღალდზე დაწერილი იგივე ტექსტებია. ამ ქაღალდს წვრილად დაკეცილს, ტყავის ან ხავერდის პატარა ნაჭერში გამოკრულს, ყელზე ჩამოკიდებულს ატარებდნენ და ახლაც ატარებენ სხვადასხვა სნეულებისაგან ან რაიმე უბედურებისაგან დასაცავად.

ავგაროზების შექმნა ედესის მთავარ ავგაროზს I-ის სახელს უკავშირდება. გადმოცემით, უკურნებელი სენით დაავადებულმა ავგაროზმა ქრისტეს წერილი გაუგზავნა და განკურნება შესთხოვა. ქრისტემ ავგაროზს წერილითვე უპასუხა. ავგაროზმა ქრისტეს ეპისტოლე უბეში ჩაიდო და სასწაულებრივ განიკურნა.[24]

ავგაროზების გადამწერებად არცთუ იშვიათად ქალები გვევლინებიან. XIX საუკუნეში რამდენიმე ავგაროზი გადაუწერია *ეკატერინე ამილახვარს*, რომელიც წმინდა მღვდელმთავრებს ასე მიმართავს: „წმინდანო მღვდელთ მთავარნო: ვასილი, გრიგოლი, იოანე ოქროპირო! წმინდანო მამანო: ანდრია, ეფთვიმე, საბა, ონოფრე! თქვენ მფარველ და მეოხ ექმენით მხევალსა შენსა (!) ეკატერინეს, ამილახვრის ქალს"...[25] ერთ-ერთი ავგაროზი კი *ვინმე სიდონიას* გადაუწერია. ამ ავგაროზის მინაწერი ასეთია: „წმიდისა ამის ეპისტოლის მადლო,

დაიცევ და აკურთხე მსასოებელი შენი მ,ევალი ღმრთის სიდონია, მხევალი თამარ დავითისა".[26] ავგაროზებს ძირითადად სასულიერო წოდების წარმომადგენლები ავრცელებდნენ. არ არის გამორიცხული, რომ ისინი ქართველ მანდილოსანთა ხელითაც ვრცელდებოდნენ. არც ის არის გამორიცხული, რომ ეს მანდილოსნები სნეულებს ავგაროზის ტექსტებს, სამკურნალო ლოცვებს უკითხავდნენ და მათ შვებას აძლევდნენ. შესაძლებელია დაინტერესებული მსმენელი ან ზოგჯერ ალბათ ავადმყოფი, ამ ლოცვებს იმახსოვრებდა, შემდეგ კი თავად იყენებდა სხვათა სამკურნალოდ.

ნიშანდობლივია, რომ ხალხური გადმოცემით, შელოცვა მხოლოდ მოსმენით — *ყურმოკვრით* უნდა დაემახსოვრებინათ. შესაძლებელია ამ გზითაც — *ზეპირი გადაცემით*, ვრცელდებოდა ხალხში სამკურნალო ლოცვები და შელოცვის სახეს იღებდა. ცნობილია, რომ ქართულ შელოცვათა საკმაოდ დიდი ნაწილი ქრისტიანული სამკურნალო ლოცვების სახეცვლილ ვარიანტს წარმოადგენს.

საქართველოში ქალების ქველმოქმედების — სნეულებზე და დავრდომილებზე უანგარო ზრუნვის ტრადიცია საკმაოდ ძველია. საკმარისია გავიხსენოთ პეტრე იბერის დედის ბაკურდუხტის საქმიანობა. პეტრე იბერის ცხოვრების ასურული რედაქციის მიხედვით, „წმიდა მამის (პეტრე იბერის ნ.მ.) დედამ ბაკურდუხტიამ მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ აღარ ისურვა მეორე ქმარი, დარჩა ქვრივად და მუდმივ მარხვასა და ლოცვას შეუდგა. ვინაიდან ის უკვე ვეღარ იტანდა ქალაქში ცხოვრებას, არამედ ამჯობინებდა თავის სოფლებში შესდგომოდა განდეგილურ ცხოვრებას. ის ყოველ სოფელში აგებდა უცხოთა თავშესაფარსა და სასნეულოს".[27] ამ ფაქტის შესახებ ივანე ჯავახიშვილი წერს: „ბუზმარის დაქვრივებული თანამეცხედრე დედოფალი ბაკურდუხტი მთელ თავის ქონებას და დროს ქველმოქმედებას ანდომებდა და უძლურთა და სნეულთათვის სასტუმრო-ფუნდუკები და სასნეულოები აუგია".[28]

როგორც ცნობილია, არც ქართველი მეფეები აკლებდნენ ყურადღებასა და ზრუნვას სნეულებსა და დავრდომილებს. ამ მხრივ განსაკუთრებულია თამარ მეფის ღვაწლი: „...აღავსებდა კელსა მოქენ-

ეთასა და წიაღებსა გლახაკთასა, განამდიდრებდა სამზრუნველოთა ეკლესიათა, ქურივთა და ობოლთა და დავრდომილთა, ზოგად ყოველთა ზედა"[29] — გვაუწყებს მემატიანე.

მხოლოდ თავის ხალხზე არ ზრუნავდა თამარი. არამედ „...უცხოსაცა ზედა და დავრდომილთა ლმობიერ იყო ტკივნეულობად და წყალობად"...[30]

მტერზე გამარჯვებული მეფეები ალბათ ყოველთვის გასცემდნენ ალაფიდან საბოძვარს, მაგრამ დავით აღმაშენებელი და თამარი ამ მხრივაც გამორჩეულები იყვნენ. მათ „...რომელთაც არც დრო და არც გარემოება პირადი, ფიზიკური შრომის წარმოებას ხელს არ უწყობდა, მაინც იმის ცდაში იყვნენ, რომ მათი ქველმოქმედების წყაროც *მამულით* ან *ყელოსანთაგან მორთმეული* ან სახელმწიფო საჭურჭლითგან კი არ ყოფილიყო წარმომდინარე, არამედ საკუთარი მარჯვენით შენაძენი *ყელთა თუსთა ნადირებულთაგან* და *ყელთასაქმარის* გაყიდვით ყოფილიყო მოპოვებული".[31]

„ყელით-საქმარი მისი განყიდის და ეგოდენ ფასი გლახაკთა აკელსაქმრის და მისცის არა სამეფოდ შემოსავალთაგან"...[32] გვაუწყებს თამარის შესახებ *ისტორიანისა და აზმანის შარავანდედთანის* ავტორი.

ბასილი ეზოსმოძღვარი კი უფრო სიტყვამრავალია: „ეგრეთვე სიყუარულისათჳს ხუცესთა და მონაზონთასა ნამეტნავ არს თქმად, რამეთუ წესიერად ცხორებულნი კაცნი მარადღე იყვნიან წინაშე მისსა, და მახლობელად სასუენებელისა მისცის მათ საყოფელი, და თჳთ ზრდიდის საზრდელითა და ყოვლითა საკმრითა, რაცა უნებნ. და უკეთუ მათგანი ვინმე იყვის უძლურ, თჳთ მივალნ მოხილვად და ნუგეშინის ცემად, და თჳთ განუმზადებენ ცხედარსა და სარეცელსა.

ხოლო გლახაკთათჳს განეჩინნეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი, და ყოვლისა სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, რაც იყო შინათ და გარეთ, ყოვლისა ნაათალი გლახაკთა მიეცემოდა დაუკლებლად ერთისა ქრთილისა მარცულამდეცა. და ამას ყოვლადვე არა გონებდა და ქველის საქმედ მითუალვად წინაშე ღმრთისა, რამეთუ რაჟამს მოიცალის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღის სასთუელი, გინა საკერავი, და

ნაშრომსა მას თჳსთა კელთასა ხუცესთა და გლახაკთა განუყოფნ თჳსითა კელითა".[33]

თამარ მეფის მრავლისმომცველი მოღვაწეობა საქართველოს მოსახლეობის სამედიცინო კულტურის ამაღლებაზე ზრუნვასაც მოიცავდა, რაც სხვასთან ერთად, სამედიცინო ლიტერატურის დაუნჯებაშიც გამოიხატებოდა. სწორედ „თამარის ეპოქაში მისი მწიგნობართუხუცესის ბრძანებით და უეჭველია თამარის დასტურით შეიქმნა *წიგნი სააქიმოჲ*, არაბული მედიცინის ბრწყინვალე შეჯამება, სადაც ქართული სამედიცინო სკოლის მდიდარი გამოცდილებაც გამოსჭვივის".[34]

ამ შესანიშნავი სამედიცინო სახელმძღვანელოს პირველი აბზაცი გვაუწყებს: „ესე წიგნი სააქიმოჲ, ოდეს რუქანდან სულტანი კარნუ ქალაქისა კართა ზედა გააქციეს, მუნით ალაფად მოიღეს, ქრისტეს მიერ პატრონი ჭყონდიდელმან, მისმან მწიგნობართ უხუცესობამან, პროტოჲ უპერტიმოსმან და ვაზირთა ყოველთა უპირველესმან კაცმან, გონებაჲ მოზავმან და საღმრთოჲთა მსჯავრთა მართლ მსაჯულლმან, და ხელისა მპყობელმან უღონოთა და ქვრივთამან, ქართულად მათარგმნინა მე მიწასა მათსა ხ ო ჯ ა ყ ო ფ ი ლ ს ა".[35]

მედიცინის ისტორიის კვლევის ფუძემდებელი საქართველოში ლადო კოტეტიშვილი მიიჩნევს, რომ სიტყვა თარგმანი ამ შემთხვევაში არ უნდა გავიგოთ დღევანდელი გაგებით და მას უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს – სულ ცოტა თავისუფალ თარგმანს გულისხმობს. ლ. კოტეტიშვილის აზრით, წიგნი ქართული მასალით არის შევსებული.[36] ამას იზიარებენ მედიცინის ისტორიის სხვა სპეციალისტებიც: მ. სააკაშვილი, ა. გელაშვილი;[37] მ. შენგელია, რ. შენგელია.[38]

წიგნი სააქიმოჲს დეტალური განხილვის შედეგად, ლ. კოტეტიშვილი წიგნის წინასიტყვაობაში წერს: „XIII საუკუნის დამდეგს (ე.ი. თამარის ეპოქაში ნ.მ.) საერო მედიცინა ჩვენში საკმაოდ განვითარებული ყოფილა და საექიმო სახელმძღვანელო წიგნის მოთხოვნილება იმდენად დიდი იყო თურმე, რომ ეს წიგნი ხელში ჩაგდებისთანავე შეუფასებიათ და უზენაესი ხელისუფლების ბრძანებით დაუყოვნებლივ შესდგომიან მის ქართულად გადმოთარგმნას".[39] მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ *წიგნი სააქიმოჲ* XIII საუკუნის დასაწყისში 1206-

1210 წლებში ითარგმნა. ლ. კოტეტიშვილის დასკვნით: „ეს წიგნი საშუალებას გვაძლევს გავიგოთ თუ რა ხასიათისა და რა მოცულობის იყო მედიცინა საქართველოში XIII საუკუნის დამდეგს და შეფერებოდა თუ არა მეცნიერების ეს დარგი იმ ეპოქის მაღალ მეცნიერულ-კულტურულ დონეს, რომელიც *ოქროს ხანად* არის ცნობილი ჩვენი ერის ისტორიაში".[40]

თამარს ქართველთა მიერ წმინდანად შერაცხილ მეფეს, თაყვანს სცემდნენ საქართველოს ყველა კუთხეში. ზოგან მას მკურნალობის ნიჭსაც მიაწერდნენ, მათ შორის სვანეთში, სადაც თამარ დედოფალს სასწაულებრივ მკურნალად მიიჩნევენ.[41]

მეფეთათვის, როგორც ღმერთების რჩეულთათვის, მკურნალობის უნარის მინიჭების ტრადიცია გავრცელებული იყო ძველ ცივილიზაციებში და შუა საუკუნეების ევროპაშიც.[42]

ეს ტრადიცია საქრთველოშიც დასტურდება, ამ მხრივ განსაკუთრებულია ფშავი, სადაც თამარ მეფეს მხოლოდ მკურნალობის ნიჭი კი არ მიეწერება, არამედ, იგი წარმოდგენილია, როგორც *აქიმ-დედოფალი,* როგორც ღვთაება, რომლის მთავარი მახასიათებელი ექიმობა, მკურნალობაა და რომელსაც სნეულთა მფარველობასა და დახმარებას ეევედრებიან.

თამარ მეფე, როგორც მკურნალი – *აქიმ დედოფალი* ფშაურ ჯვარ-ხატთა სადიდებლებში არაერთგზის მოიხსენიება: „შენამც იდიდები, დიდებულო თამარ ნეფეო, ღელეს აქიმ-დედოფალო, ჩიქილა-ზინზილიანო, მკურნალთად წამალთა გამამწერელო".[43]

ან „დიდება შენთვინ კარატისწვრის ანგელოზო, დიდო ლაშარის ჯვარო, ღელეს აქიმ თამარ დედოფალო, ჩიქილა-ზინზილიანო, შუა ზღვაში სამნის ჩამგდებო"...[44]

6. ხიზანაშვილი (ურბნელი) წერს: „ფშავლის აზრით და წარმოდგენით, თამარი მარტო ძლიერი და სახელოვანი მეფე როდია, არა – ეს ბრწყინვალე და სხივოსანი ვარსკვლავი ჩვენის წარსულისა ხალხის ავადობისა და ჭირის მკურნალიც არის, ექიმია, ეხლაც ფშაველი თავის ავადმყოფობისა და საქონლის ჭირის ასაცილებლად თამარ მეფეს ეევედრება, ექიმის სახელით იხსენიებს; მკურნალობა

იმის განსაკუთრებულ ხელობად მიაჩნია და ჰგონია, რომ დიდებული მეფე ეხლაც უხილავად ჰპატრონობს თავის ერსა, არჩენს ავადმყოფებსა, სპობს ყველა გვარს ჭირსა. თვით ხევის-ბერიც როცა თამარს მადლით ამწყალობლებს სახატოდ მისულს ხალხს, სადიდებელ ლოცვაში ასე იხსენიებს თამარს: ***დიდო თამარ მეფეო, ღელის აქიმ დედოფალო***, რადგანაც ხალხს მკურნალად სწამს თამარ მეფე, ამიტომ სამკურნალო მსხვერპლსაც სწირავს მას; ამ მსხვერპლს თავისი საკუთარი სახელი აქვს ***წამლის სახსარი*** და თუ არა თამარს, სხვას ეს ***წამლის სახსარი*** არ შეეწირება; ჩვეულებრივს მსხვერპლს ფშაველი ***სამხვეწროს, სამწყალობლოს*** უწოდებს, თამარის მსხვერპლისათვის — კი ისეთი სახელი დაურქმევიათ, რომელიც ცხადად და პირდაპირ გვიჩვენებს ხალხის აზრს და შეხედულებას თამარის მკურნალობაზედ.[45]

ვფიქრობთ მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ თამარის სალოცავთან „ხატის ხეების ჩრდილში *თამარ აქიმ დედუფლის* წყაროა. ამ ანკარა და ცივ წყაროს ხალხი სამკურნალო თვისებებს მიაწერს“.[46] (შდრ. წმინდა ნინოს წყაროს ჯვრის მონასტერთან).

ფშავში თამარ მეფის რამდენიმე სალოცავია (სოფლებში: აფშოში, ჭიჩოში და სხვ.), თამარის ყველაზე დიდი სალოცავი კი, რომელსაც ***თამარ ღელის ხატს, თამარ აქიმ-დედოფალს*** უწოდებენ, ფშავის ცენტრალური სალოცავია და ლაშარის ჯვარის მოპირდაპირე მხარეზეა განთავსებული.

ვ. ბარდაველიძეს ამ სალოცავის შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები მოეპოვება. მას დეტალურად აქვს აღწერილი სალოცავის მთელი კომპლექსი როგორც შემორჩენილი ნაგებობები, ისე ნანგრევები. „თამარის ხატი გაშენებულია ე.წ. ღელის ქედზე საკმაოდ გაშლილ და დავაკებულ ადგილზე... თამარ-ღელის ხატი, ირგვლივ მოთავსებული მისი სახნავებით, 20 ჰა ფართობს მოიცავს. ამ ფართობზე ხატის ნაგებობათა კომპლექსი მდებარეობს ერთმანეთისაგან დაცილებულ სამ სხვადასხვა ადგილას: ღელის ქედის ცენტრალურ ნაწილში, უკიდურეს სამხრეთით და ცენტრიდან დასავლეთით.

ცენტრალური ადგილი მაღალი გალავნითაა გარშემოვლებული.

გალავნის შიგნით მოთავსებულია: საზარე, სასანთლე, სასაკლაო, საბერო, ძველი ეკლესია, ახალი ეკლესია, ილარიონ ბერის საცხოვრებელი, რიგი გაურკვეველი ნაგებობების ნანგრევები, შიდა გალავნის ნაშთები და მთავარი გალავნის გარეთ ღია საჯარე. ამ შენობებს, დაწყებული ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ვიდრე სამხრეთით საჯარემდე, შემოვლებული აქვს... ყორის გალავანი...

...ილარიონ ბერის სახლის ჩრდილოეთის კედლის კუთხესთან იწყება შიდა გალავანი...

ამ გალავნის შიგნით მოქცეულია ახალი, 1910 წელს აშენებული ეკლესია...

ახალი ეკლესიის ჩრდილოეთით, შიდა გალავნის მეორე მხარეს მდებარეობს საზარე... სამრეკლოში სამი ზარი ჰკიდია – ერთი დიდი და ორი პატარა... დიდი ზარის წარწერა ასე იკითხება: ქ. ჩყმე წელსა შემოგწირეთ ბატონო თამარ ნეფეო ჩვენ თურთმეტმა თემა ფშაველმა ამ ზარში შვიდი თუმანი ჩვენ მივეცით ხუთი თუმნი საკუთრივ აფშინა ქავთარამ მივეცი ჩემდა და ჩემის სადღეძლოთ. ხევისბერმა ელისობას – ჩოლაგაურვ ბეწინა ბერი". პატარა ზარის წარწერაა: „შემოგწირეთ თამარს ხუთმეტი მანეთის ზარი ზურაბ ქეშიკაშვილმა მისმა ძმამა საღირ-მა თავსა საბედნიეროდა და საწყალობლოდა ამაზე ხელს ვაწერ გელაძე ღვდელი მუქუს ლთისშობლის ეკლესიის აღმშენებელი 1871 წელსა თიბათვის კთ".[47]

ვ. ბარდაველიძეს, 1947 წელს ალექსი ოჩიაურის ჩანაწერის მიხედვით, მოჰყავს სამი ხალხური გადმოცემა თამარის სალოცავის დაარსების შესახებ. ამ ჩანაწერის თანახმად, „ღელეში წინათ ხატი არ იყო და მაშინ იქ გაბიდოურები ცხოვრობდნენ. ერთი ხნიდან ღამე რომ კალოს ლეწავდნენ, ხარებს რქებზე ცეცხლი უჩნდებოდა, შეშინდნენ გაბიდოურები და მიმართეს მკითხავს. მკითხავის თქმით კი თამარ მეფის ხატი გაჩნდა...

ზოგის თქმით თამარ მეფემ შესწირა ხატი და ამაზე ილოცავენ.

ზოგის თქმით აქ იყო ერთი საფლავი, რომელსაც თამარ მეფის კუბოს ეძახოდნენ და ამაზე გააჩინეს სალოცავი".[48]

თამარ ღელის სალოცავში ძველი ეკლესიის აშენების შესახებ

ისტორიულ წყაროებში ცნობებს ვერ მივაკვლიეთ, ლაშარის ჯვარი კი ვახუშტის მიხედვით, ლაშა-გიორგის აუშენებია: „აქ ფშავსა შინა არს ეკლესია მეფის ლაშასაგან აღშენებული, რომელსა შინა არიან მრავალნი ხატნი და ჯუარნი ოქრო-ვერცხლისანი, ჭურჭელნი და წიგნნი, და უწოდებენ ლ ა შ ა ს ჯ უ ა რ ს, და აქუთ სასოება მას ზედა ფრიად, რამეთუ ვერცა ფშავი, ვერცა ქევსური, უკეთუ იშოვნოს ოქრო ანუ ვეცხლი, ვერარაიდ იკმარებენ თავისად, არამედ მიუძღუნის ლაშას ჯუარსა“.[49]

თამარის სალოცავის აგების შესახებ მნიშვნელოვანი აზრი აქვს გამოთქმული ს. მაკალათიას: „ფშავში ლაშრისა და თამარის პიროვნების გაღვთაებრიება, მათი თაყვანისცემის ხატისა და კულტის შექმნა საყურადღებო ისტორიული ფაქტია, რომლის მსგავსი მოვლენა საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩვენ არ ვიცით. ამ გარემოებას რასაკვირველია თავისის პოლიტიკური სტიმული და ისტორიული გამართლება უნდა ჰქონოდა წარსულში“, რაშიც ს. მაკალათია შემდეგს გულისხმობდა ცობილია, რომ თამარ მეფის დროს, დაახლოებით 1212 წელს მთიელები, მათ შორის ფხოველებიც აჯანყებულან „მათ უკუვე ჟამთა იწყეს მთუულთა განდგომად, კაცთა ფხოველთა და დიდოთა...

...მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთუულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოქევეთა, ქადელთა, ცხავატელთა, ერწოთიანელთა, ჭართალთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინა მათ ზედა„.[51] როგორც მემატიანე გვაუწყებს, ივანე ათაბაგმა მთიელები დაიმორჩილა, მათ ზავი დაუდო და ამის შემდეგ – „იყო ყოველგან მშჳდობა, წარმატება, დღითი-დღე შემატება სამეფოთა ღმრთივდაცულისა მეფისა თამარისი“.[52]

„მეამბოხე ფხოელების დასამორჩილებლად არ კმაროდა მხოლოდ სამხედრო ძალაზე დამყარება მძევლებისა და ხარჯის აღება, საჭირო იყო ამასთანავე მათი სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიური შემომტკიცება. მით უმეტს, რომ ფხოელები მართალია ოფიციალურად ქრისტიანებად და ჯვარის მსახურად ითვლებოდნენ, მაგრამ სინამდვილეში ისევ წარმართები იყვნენ და მუხის ანგელოზს თაყვანსა სცემდნენ.

ეს მუხა ხალხური გადმოცემით ლაშარის *ხმელ გორზე* მდგარა და თემის მთავარ სალოცავად ითვლებოდა თურმე, თამარის ბრძანებით აქ ეკლესია აუშენებიათ, რომლისთვისაც თამარს თავის ძის ლაშა-გიორგის სახელზე ვერცხლის ჯვარი შეუწირავს და ამ გორასაც ლაშარის ჯვარი დარქმევია.

ამასთანავე ცრუმორწმუნე წარმართ ფხოელებში ჩაენერგათ თამარის პიროვნების ღვთაებრიობის რწმენა, ლაშარის გაღმა გორაზე, ეგრეთ წოდებულ *ღელეში*, აუგიათ თამარის სამლოცველო თამარ ნეფედ წოდებული".[53] – წერს ს. მაკალათია.

ეს მოსაზრება ფრიად საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რადგან მართლაც: „არა ოდენ ქუეყანა იავარსა განადიდებდა თამარ, არამედ სარწმუნოება განმტკიცნებოდა"[54]...

ამგვარად, ს. მაკალათია თამარ მეფის სალოცავის აგებას ფშავში კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტს უკავშირებს.

ამავე საკითხს ეხება ნ. ხიზანაშვილი, უფრო სწორედ, იგი ივრის ხეობაში სოფელ არტნის ზემოთ ე.წ. ხატ-ხევის მონასტერზე მოგვითხრობს და აღნიშნავს: „თუ მხედველობაში მივიღებთ ხალხის აზრს თამარ-მეფის მკურნალობაზედ, – ცოტაოდენი საბუთი მაინც გვექნება დავასკვნათ, რომ ეს მონასტერი, თუ გნებავთ, სალოცავი უნდა დაარსებულიყო საერთო ავადმყოფობისა და ჭირის ასაცდენად, მოსასპობლად, – სულ ერთია, მუსრავდა ეს ჭირი ხალხსა, თუ საქონელსა, ორივე შემთხვევაში ხალხს მკურნალად სწამს თამარ მეფე,"[55]...

ნ. ხიზანაშვილი ზემომოყვანილ ამონარიდში ივრის ხეობაში სოფ. არტანსა და სოფ. ყვარას შუა ერთ პატარა გორის კალთაზე მდებარე ფშავლების *სახალხო მონასტერზე* ლაპარაკობს, რომელსაც ხატ-ხევი ჰქვია. ამ „მონასტერში მყოფნი მამაკაცნი და დედაკაცნი, წმინდანებად ითვლებიან.... მონაზნები უფრო ქალურს ხელ-საქმიანობას მისდევენ მამაკაცთა უმზადებენ ტალავარს და სხვა საჭირო სამკაულთ...

...პირველი დიდი დღეობა ღელეში იცის და არა იმის ქვეშერმდომს მონასტერში. ეს დღეობა მკათათვის დამდეგს მოხდება ხოლმე

და დიდ-ძალ ხალხსაც იზიდავს; სადღესასწაულო სამზადისი – ლუდი, საკლავი უსვად არის: ხატის ხევის დღეობას (აღდგომის მესამე დღეს) ადგილობრივი ხასიათი აქვს და შედარებით ამ დღეობაში ცოტა ხალხი დაიარება".[56]

ამავე დროს იგი აღნიშნავს, რომ „ღელე თავის დღეში ბერ-მონაზნების სადგური არ ყოფილა„.[57] ვ. ბარდაველიძის მიხედვით, კი სწორედ თამარ-ღელის სალოცავში იყო ილარიონ ბერის ნახევრად ქალაქური ტიპის საცხოვრებელი.[58] ეს მნიშვნელოვან ფაქტად მიგვაჩ-ნია, მიუხედავად იმისა, რომ საცხოვრებელი გვიანდელია.

ნიკო ხიზანაშვილი წერს, რომ „ხატის-ხევის მონასტერი ყვე-ლაფერში ღელის სალოცავს ექვემდებარება: (იგულისხმება თამარ ღელის ხატი ფშავში. ნ.მ.). ადგილმამულიც, სარჩო-საბადებელიც ღელის *ხატის კაცების* გამგეობაშია, თუმცა საერთო საკუთრებას შეადგენს, ღელის ხევის-ბერი უფროსია ხატი-ხევისა".[59]

თუ ხატ-ხევის სალოცავი მონასტერი იყო და იგი თამარ ღე-ლის სალოცავს ექვემდებარებოდა, ვფიქრობ არ არის გამორიცხული, რომ თამარ ღელის სალოცავიც ძველად მონასტერი ყოფილიყო, ხოლო ხატ-ხევი მისი მეტოქი. ისიც დასაშვებია, რომ აქ უწინ დედათა მონასტერი ყოფილიყო განთავსებული, რომელიც შესაძლებე-ლია ფხოველთა და დიდოელთა ამბოხის ჩაწყნარების შემდეგ აეგო თამარ მეფეს, ან მას დაეწყო მონასტრის მშენებლობა, რომელიც შემდეგ ლაშა-გიორგიმ დაასრულა. არც ის არის გამორიცხული, რომ ლაშარის ჯვარსა და თამარ მეფის სალოცავებისთვის შეეფარებინათ თავი XVIII საუკუნის 20-30-იან წლებში კახეთიდან დევნილ კონ-სტანტინეს და მის ძმას თეიმურაზს.[60] ცნობილია, რომ კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზი ცოლ-შვილით კვლავ ფშავში წასულა – „წარვიდა თეიმურაზ ყოვლითა დედაწულითა თჳსითა ფშავს".[61] ნიშანდობლივია, რომ კონსტანტინე მეფეს ლაშარის ჯვრისა და ფშაველთათვის სოფელ მარილისის ნახევარი შეუწირავს.[62] მოსაზრე-ბას, რომ თამარ ღელის სალოცავის ადგილზე ძველად დედათა მონ-ასტერი იყო, რა თქმა უნდა, სერიოზული არგუმენტაცია და კვლევა სჭირდება. მაგრამ ფრთხილი ვარაუდის გამოთქმის უფლებას გვა-

ძლევს შემდეგი: თამარ ღელის სალოცავი ნაგებობათა კომპლექსია ეკლსიითა და სამრეკლოთი. იგი მასშტაბურია, ფშავის გეოგრაფიული თავისებურებების გათვალისწინებით. მას თამარ აქიმ-დედოფალს უწოდებენ, სნეულთა მფარველად, დამხმარედ მიიჩნევენ და აქ ძირითადად ქალები ლოცულობენ, რაც არაერთგზის აღნიშნულია ლიტერატურაში.

ვაჟა-ფშაველას ცნობით, „თამარ მეფე ერთადერთი ხატია (იგულისხმება სალოცავი ნ. მ.) ფშავ-ხევსურეთში, რომელსაც ჰყავს *მოლოზნები* ქალებად წოდებულნი".[63]

იგივეს ადასტურებს ს. მაკალათია: „თამარის ხატი ფშავში ძლიერ სალოცავად ითვლება. მას განსაკუთრებით ქალები ლოცულობენ და აქიმ დედოფალს უწოდებენ, რომელსაც სახსრად ერთ ცხვარს ზედმეტს წირავენ. ზოგჯერ ხატს ციკანსაც უკლავენ, თამარს თავის მწევრებისთვის მოუნდებაო. თამარის ხატი წინათ მდიდარ სალოცავად ითვლებოდა. მას თავისი მამულები და ზვრები ჰქონია, რომლის ცხვარსაქონელს, ხატის კაცები და ქალები უვლიდნენ.

ხატის ქალები მხოლოდ თამარსა ჰყავდა, რომლებიც მის საქონელს უვლიდნენ და ყველ-ერბოს ამზადებდენ. ხატის ქალები არ თხოვდებოდენ და ქალწულებად რჩებოდენ. ხატში მათ თავის ცალკე საჯარე ჰქონიათ და თამარის ხატობას ერთად დგებოდენ. ხატის ქალებს ეხურათ თეთრი ხილაბანდები და წინ იკეთებდენ თეთრ ფასტამალს, გულ-მკერდს იმკობდენ ღილ-შიბებით".[64]

ალ. ოჩიაურის ცნობითაც, *ხატის ქალები იყვნენ უქმარშვილო* და ისინი ხევისბერებთან ერთად უძღოდნენ ხატის მეურნეობას, შემოსავლითაც ისინი სარგებლობდნენ.[65] ალ. ოჩიაური აქ ხატ-ხევის სალოცავის ქალებს გულისხმობს.

ზემომოყვანილმა საფუძველი მისცა ლ. კოტეტიშვილს, გამოეთქვა შემდეგი მოსაზრება: „ამ ცნობებით *აქიმ დედოფალი* ანუ *თამარი* ჯანმრთელობის ღვთაებად გამოიყურება.... რასაკვირველია, ჯერ-ჯერობით მსჯელობა ამ საკითხის ირგვლივ პირობითია, ვიდრე ზედმიწევნით არ იქნება შესწავლილი ღვთაება თამარის, *აქიმ-დედოფალის* კულტი, მაგრამ არსებული ნიშნები უფლებას გვაძლევენ ვიფიქროთ,

რომ უძველესს, წარმართულ საქართველოს ჰყავდა ჯანმრთელობის ღვთაება და შეიძლება ითქვას რამდენიმეც"[66]...

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომ თამარი ძველი, წარმართული საქართველოს ჯანმრთელობის ღვთაება იყო. ამაში თავად პატივცემული მეცნიერი დარწმუნებული არ არის.

თამარი, რომელსაც ფშავლებმა თამარ აქიმ-დედოფალი უწოდეს და რომელსაც მკურნალად და სნეულთა მფარველად მიიჩნევენ, ფშაველთა ცნობიერებაში, რომ თამარ მეფედ არის აღქმული, ვფიქრობ ამაში საეჭვო არაფერი უნდა იყოს, და არა მხოლოდ მეფედ, *იგი სალოცავად ქცეული ღვთისშვილია.*[67] ფშავლებს, წერს ვაჟა-ფშაველა, „ძველისძველადვე შეურაცხიათ თამარი წმინდანად, *ხატად* და დაუდვიათ სადიდებლად დღეები ორი-სამი ივლისი ე.ი. ლაშარობის მეორე დღიდან".[68]

ეს არ ნიშნავს იმას, რომ წინაქრისტიანულ საქართველოში ჯანმრთელობის ღვთაება არ იყო. ან რომ ლაშარის გორზე და მის მოპირდაპირე ღელის ქედზე უძველესი წინაქრისტიანული ხანის სამლოცველოები არ იყო განთავსებული, როგორც ამას ს. მაკალათია და ვ. ბარდაველიძე ასაბუთებენ. მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ აქ ქრისტიანული ეკლესიები იყო აგებული. არ არის გამორიცხული, რომ გარკვეულ წარმოდგენებსა და ტრადიციებს სწორედ ამ ეკლესიების აგების შემდეგ ჩაეყარა საფუძველი, რომლებმაც ხალხური რწმენა-წარმოდგენებისა და რიტუალების სისტემაში სათანადო ადგილი დაიკავეს. თუ დავუშვებთ, რომ თამარ აქიმ-დედოფლის, თამარ ღელის ხატი დედათა მონასტერს წარმოადგენდა, ისიც დასაშვებია, რომ თითქმის ამ უკანასკნელ ხანებამდე შენარჩუნებულ, მაგრამ უკვე სახეცვლილ ქალთა რიტუალური მსახურების ტრადიციას, რომელსაც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არსად არ ეძებნება პარალელი, სწორედ აქ აგებულ დედათა მონასტერში დედა მონაზვნების მსახურების წესი დაედო საფუძვლად. თუ გავითვალისინებთ იმ ფაქტსაც, რომ ფშავში თამარს თაყვანს სცემენ, როგორც *აქიმ-დედოფალს, მკურნალს,* სნეულთა მფარველსა და დამხმარეს, რომელსაც ეწირება სპეციალური შესაწირი *წამლის სახსარი* და იმასაც, რომ მონასტრების ერთ-ერთ ფუნქ-

ციას სნეულთა მფარველობა და დახმარება წარმოადგენს, შესაძლებელია ჩვენი ვარაუდი სიმართლესთან ახლოს იყო.

ცნობილია, რომ მონასტრებთან არც თუ იშვიათად სასნეულოებიც იყო განთავსებული. „ამ საავადმყოფოებში უძლურმყოფნი *დასნეულებულნი* და *სნეულნი* იყვნენ მოთავსებულნი და მათ განსაკუთრებული მომვლელი ერთგვარი მოწყალების ძმა ჰყავდათ მიჩენილი, რომელიც ამ დაწესებულებასაც განაგებდა და ავადმყოფსაც უვლიდა. ამ თანამდებობის პირს *მესნეულეᲲ* ერქვა“.[69] – წერს ივანე ჯავახიშვილი ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებისა და ვაჰანის ქვაბთა განგების საფუძველზე და იქვე აღნიშნავს, რომ „სამონასტრო წესდების თანახმად, საქართველოში, ისე ყოფილა მიღებული, რომ კარგად მოწყობილ მონასტერში *მესნეულე* აუცილებლად უნდა ყოფილიყო“.[70]

ეს, რა თქმა უნდა, ქალთა მონასტრებსაც ეხებოდა და მათ შორის *ქვაბთახევის დედათა მონასტერს*, რომელიც თემურ ლენგმა თავისი უკანასკნელი შემოსევის დროს სასტიკად დაარბია და გადაწვა. „ამის შემდგომად (იგულისხმება სვეტიცხოვლის დარბევა ნ.მ.) აღიყარნეს და წარვიდეს და, სადაცა განვლეს, დაწვეს და მოაოკრეს დაბანი და შენობანი ზემო-კერძოთა სანახებთანი. და ესევითარითა სიბოროტითა მიიწივნეს ქუაბთაკევს, და იგიცა მოიცვეს და წარმოსტყუენეს. და ყვეს მრავალი ბოროტი გარეშე წმიდისა ეკლესიისა, და ინებეს წმიდისა მის ეკლესიისა ცეცხლითა დაწვა და დარღუევა, რამეთუ შინაგან ტაძრისა მის შელტოლვილ იყვნეს ყოველნივე მუნ მყოფნი, წმიდანი მღდელნი, დიაკონნი და ფირჩოსანნი, მღდელ-მონაზონნი, გლახაკნი და უღონონი დავრდომილნი, და დედანი მონაზონნი, რომელნი მდგომ იყვნეს აზნაურთა და თავადთა ასულნი და დედანი“.[71]

ცნობილია, რომ ეს წამებული ქალები შემდეგ წმინდანებად იყვნენ შერაცხილნი.

დედათა მონასტრებზე და დედა მონაზვნებზე მრავალი მასალის მოძიება შეიძლება, საკმარისია გავიხსენოთ თუნდაც მცხეთის სამთავროს დედათა მონასტრის წინამძღვარი წიოელი ჯვრის საზოგადოების საპატიო წევრი იღუმენია ნინო (ამილახვარი), რომლის მოწოდებით

არა ერთი მანდილოსანი დახმარებია დაჭრილებს, ავადმყოფებს, ქვრივებსა და უსახლკაროებს. სწორედ მისი რჩევით 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს „ქართული წითელი ჯვრის რაზმებში გაერთიანდა და ბრძოლის ველზე გავიდა არა ერთი მოწყალების და, მათ შორის ანა დავითის ასული ერისთავი-ჭავჭავაძისა და ნინო დავითის ასული გურიელი“.[72] მათ გვერდით აუცილებლად უნდა მოვიხსენიოთ მოწყალების დების პირველ მეთაურად მიჩნეული ვახტანგ გურიელის ქვრივი მარიამ ორბელიანი, რომელმაც თავი გამოიჩინა 1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ციხისძირთან.[73] მათ და კიდევ მრავალ თავდადებულ ქალს, ზემომოყვანილი ცნობების მომძიებელმა რამაზ სურმანიძემ, სავსებით მართებულად, *მფარველი ანგელოზები* უწოდა.

როდესაც დედა მონაზვნებზე ლაპარაკობ, არ შეიძლება გვერდი აუარო დედა ფამარს, თამარ მარჯანიშვილს, ცნობილი რეჟისორის კოტე მარჯანიშვილის უფროს დას, რომელიც ძირითადად რუსეთში მოღვაწეობდა და „დიდი ფიგურა იყო XX საუკუნის რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიათა შორის და რომელიც გასული საუკუნის 30-იან წლებში იყო რეპრესირებული“.[74] დედა ფამარის საქველმოქმედო მოღვაწეობა სნეულებზე ზრუნვასაც მოიცავდა, მას წმინდა სერაფიმე საროველის ხატის შემწეობითა და თავისი გულმხურვალე ლოცვებით არაერთი სნეული სასწაულებრივ განუკურნებია. მათ შორის ბოდბის მონასტერში მასთან სტუმრად მყოფი ექვსი წლის ბიჭუნა.[75] დედათა მონასტრების და დედა მონაზვნების ღვაწლი საქართველოში ვფიქრობ, რომ ჯერჯერობით ჯეროვნად დაფასებული არ არის. ამ საკითხის კვლევა მომავლის ამოცანად მიმაჩნია.

დაბოლოს სიამოვნებით მინდა აღვნიშნო, რომ დედათა მონასტრებში სნეულთა და დავრდომილთა მკურნალობისა და მოვლის, სასნეულოების დაარსების ტრადიციის აღდგენა საქართველოში უკვე დაიწყო. მხედველობაში მაქვს ფერისცვალების დედათა მონასტერთან 2003 წელს გახსნილი სასნეულო, რომელშიც მძიმე ავადმყოფებს საოცარი გულისხმიერებით უვლიან მონაზვნები, ფოკას წმინდა ნინოს დედათა მონასტერი, სადაც ფუნქციონირებს სამედიცინო კაბინეტი და

მონაზვნები სნეულებს უანგაროდ მკურნალობენ.[76] ამ კეთილშობილურ საქმეს, რა თქმა უნდა, სხვა დედათა მონასტრებიც აღასრულებს და მომავალში ეს მოღვაწეობა კიდევ უფრო გაფართოვდება.

ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვედგინა მხოლოდ ძალიან მცირედი ნაწილი იმ დიდი ღვაწლისა, რომელიც ქართველმა ქალებმა თავისი ხალხის კეთილდღეობისათვის, ჯანმრთელობის დაცვისა და სამედიცინო კულტურის ამაღლებისათვის გასწიეს, მაგრამ ეს მცირედიც ვფიქრობთ საკმარისია საჩვენებლად იმისა, რომ ჭეშმარიტად – *არცა მამაკაცებაჲ და, არცა დედაკაცებაჲ,* არამედ ყველანი ერთნია ღვთის წინაშე.

დამოწმებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. პატარიძე ლელა, ცხორებაჲ წმიდისა ნინოჲსი, თბ., 1993, გვ.17.

2. ლეონტი მროველი, ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 104.

3. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ I, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1961, გვ. 536.

4. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 536

5. ორფიკული არგონავტიკა, ძველ ბერძნულიდან თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო ნათელა გელაშვილმა, რედაქცია და საძიებლები აკაკი ურუშაძისა, თბ., 1977, გვ. 123.

6. ბატონიშვილი იოანე, კალმასობა, ქართული პროზა VI, თბ., 1964, გვ. 563.

7. ლამბერტი არქანჯელო, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1991, გვ. 91.

8. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ) ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 354.

9. Ган К. Известия древних греческих и римских писателей о Скифии и Кавказе, Сборник материалов описаний местностей и племен Кавказа, Тф. 1864, 112, Латышев В.В., Известия древних писателей греческих и латинских О Скифии и Кавказе, Греческие писатели, вып. 2 (записки императорского русского археологического общества. Приложение СПБ,

1996), გვ. 501-507

10. Ган К., დასახ. ნაშრ., გვ. 112.

11. წულაძე აპ. ეთნოგრაფიული გურია, თბ., 1971, გვ. 124-125.

12. ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართველთა მკურნალობა უძველესი დროიდან დღემდე ხელნაწერი, გ. ლეონიძის სახ. ლიტერატურის მუზეუმის ფონდი 4717ნ, 1916, გვ. 14-15.

13. სოსელია ლ. მკურნალობის ხალხური ტრადიციები ლეჩხუმში, მასალები ლეჩხუმის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1985, გვ. 171.

14. თურმანიძე ნ. შერგელია რ. ქართული ერიოვნული მედიცინა და თურმანიძეები, თბ., 1992, გვ. 31.

15. იქვე. გვ. 55-54.

16. იქვე. გვ. 52.

17. ჭიჭინაძე ზ. დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

18. ქორჩილავა ჯ. წინასიტყვაობა, გურული კარაბადინი, ქუთაისი, 1996. გვ. 4.

19. ხელნაწერი №379 საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (Q კოლექცია), ტ. I, თბ. 1957.

20. ქურჩიშვილი ი. წინასიტყვაობა, დავით ბაგრატიონი, იადიგარ დაუდი, თბ. 1992. გვ.25-27.

21. ჭიჭინაძე ზ. დასახ. ნაშრ., გვ. 21.

22. ქორჩილავა ჯ. დასახ. ნაშრ., გვ. 4.

23. სოსელია ლ. დასახ. ნაშრ., გვ. 23.

24. ავგაროზის ეპისტოლე, ძველი ქართული რედაქციები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნ. ჩხიკვაძემ, თბ., 2007.

25. ხელნაწერი №1136ბ, ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საეთნოგრაფიო და საისტორიო საზოგადოების ყოფ. მუზეუმის ხელნაწერები, (H კოლექცია), ტ. III, თბ. 1948.

26. ხელნაწერი №2061, ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საეთნოგრაფიო და საისტორიო საზოგადოების ყოფ. მუზეუმის ხელნაწერები, (H კოლექცია), ტ. V, თბ. 1949.

27. ცხოვრება პეტრე იბერისა, ასურული რედაქცია, გამოკვლევა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბ., 1986, გვ. 87.

28. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, თბ., 1979, გვ. 276.

29. ბასილი ეზოსმოძღუარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II, 1959, გვ. 129.

30. იქვე, გვ. 143.

31. ჯავახიშვილი ივ. ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში, მისივე, ქართული ენისა და მწერლობის საკითხები, თბ., 1953, გვ. 141.

32. „ისტორიანი და აზმანნი შარავანდედთანი„, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II, 1959, გვ. 81.

33. ბასილი ეზოსმოძღუარი დასახ. ნაშრ., გვ. 147.

34. შენგელია მ. შენგელია რ. მედიცინა და ქართული სამეფო კარის ტრადიციები, ბაგრატიონები, სამეცნიერო კულტურული მემკვიდრეობა, თბ., 2003, გვ. 219.

35. წიგნი სააქიმოჲ, თბ., 1936. გვ. 3.

36. კოტეტიშვილი ლ. მედიცინა ძველ საქართველოში XIII საუკუნე, წიგნი სააქიმოჲ, თბ., 1936 გვ. XXIX.

37. სააკაშვილი მ. გელაშვილი ა. საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, თბ., 1956, გვ. 6364.

38. შენგელია მ. შენგელია რ. დასახ. ნაშრ., გვ. 219.

39. კოტეტიშვილი ლ. დასახ. ნაშრ., გვ. XIX.

40. იქვე.

41. გუჯეჯიანი რ. ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან (თამარ მეფის ხატება სვანეთის ტრადიციულ ყოფაში, კავკასიურახლოაღმოსავლური კრებული XII, თბ., 2005, გვ. 251.

42. Жак Ле Гофф, Цивилизация средневекового запада, Екатеринбург, 2005, გვ. 329

43. ჯვარ-ხატთა სადიდებლები, ტექსტები შეკრიბეს, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთეს ზურაბ კიკნაძემ, ღვთისო მამისიმედაშვილმა და ტრისტან მახაურმა, თბ., 1996, გვ. 113.

44. იქვე. გვ. 118.

45. ხიზანაშვილი ნ. ეთნოგრაფიული ნაწერები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, თბ., 1940, გვ. 96.

46. ბარდაველიძე ვ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივსაკულტო ძეგლები, ტ. I, თბ., 1974, გვ. 58.

47. იქვე, გვ. 54-55.

48. იქვე, გვ. 58.

49. ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 533.

50. მაკალათია ს. ფშავი, თბ., 1934 გვ. 195.

51. „ისტორიანი და აზმანნი შარავანდედთანი„ ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 111.

52. იქვე, გვ. 112.

53. მაკალათია ს. დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

54. ბასილი ეზოსმოძღუარი, დასახ. ნაშრ., გვ. 129.

55. ხიზანაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

56. იქვე, გვ. 98-100.

57. იქვე, გვ. 100.

58. ბარდაველიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

59. ხიზანაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 100.

60. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ. 1979, გვ. 441-455

61. ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 627.

62. ბარდაველიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 42-43.

63. ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1937, გვ. 62.

64. მაკალათია, დასახ. ნაშრ., გვ. 206.

65. ოჩიაური ალ. ქართული ხალხური დღესასწაულები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1991, გვ. 13.

66. კოტეტიშვილი ლ. დასახ. ნაშრ., გვ. XVIII.

67. კიკნაძე ზ. თამარის ანდრეზული ხანა, მნათობი, 10, თბ., 1982, გვ. 155.

68. ვაჟა-ფშაველა, დასახ. ნაშრ., გვ. 166.

69. ჯავახიშვილი ივ. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 55-56.

70. იქვე. გვ. 56.

71. ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 452.

72. სურმანიძე რ. მფარველი ანგელოზი, ბათუმი, 2005, გვ. 71.

73. იქვე, გვ. 28-29.

74. კუდავა ბ. (რედაქტორისაგან), იხ. მონაზონი სერაფიმა, მოგონებები დედა ფამარზე, თბ., 1982, გვ. 2.

75. მონაზონი სერაფიმა, დასახ. ნაშრ. გვ. 19.

76. გუნია ირ. საქართველოს მონასტრები, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბ., 2005, გვ. 53-54.

წმინდა ბარბარე ქართულ ტრადიციაში

„...სენთა და ბუგრთა მკურნალო,
ქალწულო მოწამეო ბარბარე
მეოხ გვყავ ჩვენ ცოდვილთა"

ყოველ წელს, ძვ. სტ. 4 დეკემბერს, ბარბარობას, ქართველი ქალები, უმეტესად დედები მიდიან წმინდა ბარბარეს სალოცავში და მადლობას სწირავენ სასადმოხდილი ბავშვების გადარჩენისათვის, ან ევედრებიან მას ბატონების (სახადების) მშვიდობიანად მობრძანებას.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებიდან მოყოლებული ვიდრე დღემდე ქრისტესთვის წამებული რამდენიმე წმინდანი განსაკუთრებული თაყვანისცემის ობიექტი გახდა. მათ შორის წმინდა ბარბარე, რომელსაც ქართველი ხალხი ბავშვთა ინფექციური სნეულებებით ე.წ. ბატონებით დაავადებულთა მფარველად და დამხმარედ მიიჩნევს. მისი სალოცავები, უმეტესწილად პატარა ეკლესიები საქართველოში მრავალია, განსაკუთრებით სვანეთში.

ბარბარეს თაყვანისცემით სვანეთში, სადაც იგი მოიხსენიება *ბარბარ//ბაბარ//ბარბალ//ბარბოლ//ქალ-ბარბარის*... სახელწოდებით, გასული საუკუნის 30-იან წლებში დაინტერესდა ცნობილი ქართველი ეთნოლოგი ვერა ბარდაველიძე. მან დეტალურად შეისწავლა ბარბარეს შესახებ არსებული რწმენა-წარმოდგენები, მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები და იგი უძველეს ასტრალურ, კერძოდ კი მზის ქალღვთაებად, ხოლო 4 დეკემბერი – *ბარბარობა* ხალხურ დღეობათა საწყისად *თავად* მიიჩნია. ვ. ბარდაველიძემ დაადგინა, რომ ბარბარეს ძირითადი ფუნქცია სვანეთში ნაყოფიერება-გამრავლება, ქალების, საქონლის, შინაურ ფრინველთა, სნეულთა, უმეტესწილად თვალის და გადამდები სნეულებებით დაავადებულთა მფარველობა იყო და დაასკვნა, რომ „ბარბალე//ქალბარ-ბარი ქართველებში მოწმდება არა მხოლოდ ასტრალური რელიგიის განვითარების ხანიდან, არამედ ამ ხანის გაცილებით უფრო უწინარეს დროიდან"[1]. ამავე ნაშრომში ვერა ბარდაველიძემ მნიშვნელოვანი აზრი გამოთქვა ქართული ხალხური რე-

ლიგიური სისტემის სინკრეტულობის შესახებ.[2]

უფრო ადრე, 1939 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში, ისევ სვანური ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე, ვ. ბარდაველიძემ ხალხური სარწმუნოების, კერძოდ კი ხალხური დღეობების შესახებ წერდა: „ხალხურ დღეობებში მოცემული კულტი მეტად რთული შინაარსისაა. დღევანდელი სახით ის წარმოადგენს ჯამს ანუ ნაერთს, კონგლომერატს ისტორიული განვითარების სხვადასხვა საფეხურების რწმენისა და სარწმუნოებრივი წესებისას, რომლებმაც ისტორიის მანძილზე მრავალგვარი ცვლილება განიცადეს ხალხის განვითარების შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ზეგავლენის გამო“.[3]

XX საუკუნის 20-30-იან წლებში ეთნოგრაფიული მეცნიერების მიზანს ძირითადად ტრადიციული კულტურის არქაული შრეების წარმოჩენა წარმოადგენდა. ამასთან საბჭოთა სახელმწიფოში იმხანად ქრისტიანობასთან დაკავშირებული საკითხების ობიექტური კვლევა საკმაოდ რთული იყო და ალბათ შეუძლებელიც. ვფიქრობ, სწორედ ამიტომ, ქართული ხალხური რელიგიური სისტემის შესწავლის პიონერებმა ყურადღება ამ სისტემის არქაული ფენისკენ მიმართეს და მის შესახებ უნიკალური მასალა და შესანიშნავი გამოკვლევები დაგვიტოვეს. იმავდროულად ისინი ხალხურ სარწმუნოებაზე ქრისტიანული რელიგიის გავლენასაც აღიარებდნენ, რაც კარგად ჩანს ვ. ბარდაველიძის შემდეგი სიტყვებიდან: „ქართველების უძველესი მსოფლმხედველობის შემცველი სარწმუნოებრივი ხასიათის გადმონაშთები ეთნოგრაფიულ ყოფასა და ამ ყოფის ამსახველ წერილობით წყაროებში უმთავრესად რელიგიური სინკრეტიზმის სახით გვევლინება. უნდა ითქვას, რომ ეს გადმონაშთები ყველაზე მეტად ქრისტიანულ ელემენტებთან არის შერწყმული. ეს გარემოება უთუოდ იმით აიხსნება, რომ ქრისტიანობა ჩვენში ძლიერად ფეხმოკიდებული რელიგია იყო“.[4] თუმცა იგი ხალხურ სარწმუნოებაში ძირითადად და უფრო მკვეთრად გამოხატულად წინაქრისტიანულ შრეს მიიჩნევდა.

ამავე ნაშრომის შესავალში წმინდა ბარბარეს ცხოვრების X, XIII-XIV საუკუნეების ხელნაწერებიდან ამონარიდებისა და წმ. ბარბარეს შესახებ ჰენრიხ დეცელის ცნობების მოხმობით თუ სხვ. ვფიქრობ,

მეცნიერმა მიგვითითა, რომ კვლევა ამ მიმართულებითაც უნდა წარმართულიყო.

ზემოხსენებულის დასტურად მიგვაჩნია ივანე ჯავახიშვილის შემდეგი სიტყვებიც: „ჩანს, რომ ხალხური რწმენითაც *ყვავილ-ბატონებს* ბარბარეს სახელთან მჭიდრო კავშირი ჰქონიათ. წ~ა. ბარბარეს სახელი ხალხს შეეძლო მხოლოდ ქრისტიანობასთან ერთად შეეთვისებინა, თვით მოარულის *ბატონების* რწმენა კი, რა თქმა უნდა, წარმართულია, ამიტომ ცხადია, რომ ამ *ბატონების* დედის სახელი *ბარბარე* უნდა ძველი წარმართული სახელის დამახინჯებას წარმოადგენდეს“[5].

ამგვარად, ივანე ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ წმინდა ბარბარეს სახელი სახადებთან – ბავშვთა ინფექციურ სნეულებებთან დაკავშირებულ წარმოდგენებსა და რიტუალურ სისტემაში, მხოლოდ ქრისტიანობიდან შეიძლება შესულიყო, მაგრამ, ამავე დროს მიაჩნდა, რომ ბატონების დედა ბარბარე უძველეს წარმართულ ღვთაებას წარმოადგენდა.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, ვეთანხმებით მეცნიერებს, რომ სახადების კულტი უძველესია და მასში უხვადაა ასტრალური რელიგიის, დედამიწის თაყვანისცემის ამსახველი თუ სხვა ელემენტები. მაგრამ, იმავდროულად, როგორც ითქვა, ხალხურ სარწმუნოებრივ სისტემაზე საკმაოდ ძლიერი გავლენა მოახდინა ქრისტიანობამ, რის დასტურადაც სახადების კულტთან წმინდა ბარბარეს კავშირი მიგვაჩნია.

უპირველეს ყოვლისა, აღვნიშნავ, რომ საქართველოში ბავშვთა ინფექციურ დაავადებებს, რომელთაც სახადებს, ბატონებს, ანგელოზებს, ბატონ ანგელოზებს... უწოდებენ და რომელიც აერთიანებს შვიდ სნეულებას: ყვავილს, წითელას, ქუნთრუშას, ყივანახველას, ყბაყურას, ჩუტყვავილსა და წითურას, *ღვთიურ სნეულებებად, ღვთის მიერ გამოგზავნილ ანგელოზებად, ღვთის ვალად თვლიდნენ.**

---

* ზოგიერთი ავტორი ბატონებს ავსულებს უკავშირებს. ამ ბოლო დროს კი გამოითქვა აზრი, რომლის მიხედვით აღნიშნული სნეულებანი წინაქრისტიანულ ეპოქაში ავ სულებთან იყო დაკავშირებული, ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ კი კეთილ ძალებს დაუკავშირდა.

ბატონების საგალობლის *იავნანას* ზოგიერთ ტექსტში ბატონები მოხსენიებულია, როგორც ღვთიური დაავადება — *ბატონებო ღვთიანებო, კარგო სამართლიანებო*[7]. ზოგან კი, როგორც *უფლის გამოგზავნილი სნეულებანი* —

„...გვერდით ზის ბატონის დედა, იავ ნანინაო,
წვრილი ხმით ეტყვის ნანასა, იავ ნანინაო,
უფლის გამოგზავნილები, იავ ნანინაო,
ნანი ნანა, იავ ნანა, ვარდო ნანინაო".[8]

საქართველოს გარდა ასეთი წარმოდგენა დასტურდება სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებშიც. მაგ. რუსეთში ყვავილი ღვთისგან გამოგზავნილად, ხოლო ყვავილით გამოწვეული სიკვდილი განსაკუთრებულ ბედნიერებად მიაჩნდათ.[9]

გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ავადმყოფობა, ქართული ხალხური რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, მეტწილად ავ სულებთან იყო დაკავშირებული ან ღმერთის, წმინდანთა თუ ღვთაებათა მსჯავრად განიხილებოდა. სწორედ ამიტომ, საქართველოში ბატონები, როგორც *ღვთისგან გამოგზავნილი ანგელოზები* ავადმყოფობად არ ითვლებოდა. რასაც ადასტურებს გაზეთ *ცნობის ფურცელში* 1897 წელს გამოქვეყნებული ერთი ინფორმაცია „გურიაში, უმეტესწილად ქალთან ყვავილი სენად რომ ახსენო და ყვავილი ბატონები, დიდება მის სახელს, არ დაარქვა სწორედ, რომ ჯვარს გაცმევენ".[10]

ნიშანდობლივია, რომ ვისაც *ბატონები არ შეხვდებოდა, დაწუნებულად* მიაჩნდათ, ამბობდნენ: *თუ კარგი იყო ანგელოზებსაც მოუნდებოდათო, ბატონებმა დაიწუნეს, ამის ანგელოზი არ იყოო, ან ანგელოზები არ დაუბრძანდა — არ მოეწონათო.*

საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში დასტურდება საინტერესო შეხედულება. თუ ბატონები — ყვავილი ან ჩუტყვავილა ბავშვს ნაყვავილარს დაუტოვებდა — იმაზე უშნო არისო არ იტყოდნენ, იმიტომ, რომ ანგელოზებისგან იყო, ნაყვავილარის გამო ქალის დაწუნებაც ცოდვად ითვლებოდა. ასეთი ქალი თურმე გასათხოვარი არ დარჩებოდა.

საქართველოში ბატონების უშუალო გამომწვევად ღმერთისგან

გამოგზავნილი ანგელოზები, *კეთილი ანგელოზები* მიაჩნდათ. სწორედ ამიტომ, სახადებს *ანგელოზებს, ბატონ ანგელოზებს, ბატონებს* უწოდებდნენ. ამ მხრივ საინტერესოა ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას მოთხრობის *ბატონებმა არ დაიწუნეს* ერთ-ერთი ნაწყვეტი: „ვენაცვალე იმათ ანგელოზობას, კარგი არიან, რა ღირსი ხართ იმათი, შვილო: ამ ორი დღის წინად გადადებული იყო ნუშო, კინაღამ მიირთვეს (ე.ი. კინაღამ მოკვდა ნ.მ.), მაგრამ მოიხედა - ოღონდ ნუშოს არა დაუშაონ რა და ბატონად კი არა, ღმერთი არ გამიწყრება, ხელმწიფედ დავისვამ"[11].

საქართველოს ბარის უმეტეს რეგიონებში და სვანეთში ბატონების წინამძღოლად წმ. ბარბარე მიაჩნდათ „ბატონები ღმერთის გამოშობილები არიან, წმ. ბარბარეა მათი მფარველი, წმ. ბარბარეს ღვთის იმედი აქვს" — ხშირად გაიგონებთ იმერეთში და საქართველოს სხვა კუთხეებში.

ბატონების ნანას ზოგიერთ ტექსტში ბარბარეა მოხსენიებულ:

„დილით მზე ამოსულიყო, ბარბარე გამოსულიყო,
ეხურა დიბის საბანი, შიგ ეწვა ბატონიშვილი,
ბატონიშვილი ლევანი, მარგალიტისა მტევანი" და ა.შ.[12]

გვხვდება ეთნოგრაფიული მასალა, რომლის მიხედვით, ბატონები მხოლოდ მონათლულ ბავშვებს ეწვეოდნენ ხოლმე.

ხალხური წარმოდგენით, ღვთისგან გამოგზავნილი ბატონები, ანგელოზები მისი რჩეულის სხეულში ჩასახლდებოდნენ, და ამ ანგელოზების წინამძღოლად, როგორც ვთქვით, დედად თუ მამიდად ხშირად წმინდა ბარბარეს ასახელებენ. ზოგიერთი მთხრობლის გადმოცემით, დიდი დედა ბარბარეს ეკლესია თბილისში ნავთლუღის ბოლოსაა და სწორედ ის *აგზავნის ბატონების ანგელოზებს, ამიტომ ქრისტეშობის თვეს, ძველზე 4-ში, ახალზე კი 17-ში ბარბარობას* აქ მოდიოდნენ და სახადებს მოიხსენიებდნენ...

მართლაც ნავთლუღში, და არა მარტო ნავთლუღში, არამედ მთელ საქართველოში ყველგან, სადაც წმინდა ბარბარეს ეკლესიაა, ძველადაც და არც თუ იშვიათად, ახლაც ძველი სტილით 4 დეკემბერს, ახლით კი 17-ში მიჰყავდათ და მიჰყავთ სახადმოხდილი

ბავშვები, უმეტესწილად თეთრ ან წითელ სამოსში გამოწყობილები, თეთრი ან წითელი თავსაფრებით, რომელთაც ხშირად გულზე ე. წ. *თვალის კაკლები* სანთლისგან გაკეთებული თვალის პატარა გამოსახულებები აქვთ ჩამოკიდებული. მიაქვთ შესაწირავი: ნიგვზისგულიანი ქადა, წითელბაფთებშებმული დედალი მტრედი, ვარია ან ბატკანი, ეკლესიას სამჯერ შემოუვლიან ხშირად ფეხშიშველნი ან ჩოქვით, სანთლებით ხელში წმინდა ბარბარეს მადლს შესწირავენ, შესაწირს ეკლესიის ეზოში ცოცხლად გაუშვებენ, სახადნახადის წითელ ან თეთრ თავსაფარს კი ეკლესიაში დატოვებენ. უწინ ქადის გზაჯვარედინზე გატანა და გამვლელ-გამომვლელისთვის დარიგებაც სცოდნიათ. სახლში კი ბაზმებს – დასაყილი ნიგვზის სანთლებს დაანთებდნენ, საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ე. წ. ცხრაფურცელა ქადას, რომელსაც ასევე წმინდა ბარბარეს სახელზე გამოაცხობდნენ, გაჭრიდნენ და მხოლოდ ოჯახის წევრები შეჭამდნენ. ოჯახში დაცული იყო მთელი რიგი წესები, უმეტესწილად, გარკვეული აკრძალვების სახით. ზოგჯერ წმინდა ბარბარეს ღამის თევასაც შეუთქვამდნენ და ბარბარობას შეთქმულს აუცილებლად შეუსრულებდნენ.

ბატონების სახელზე ქართლში დიდებაზე ჩამოვლაც და ე. წ. *ბაზმა-კალმასის* შეგროვებაც სცოდნიათ. კალმასობა, როგორც ცნობილია, პურის (სურსათ-სანოვაგის) მოგროვებას ეწოდებოდა, კალოებზე ჩამოთხოვით, ეკლესია-მონასტრების სასარგებლოდ.

ს. მაკალათიას ცნობით, თუ ბატონები მშვიდობიანად ჩაივლიდა „მისი (ე. ი. ავადმყოფის – ნ. მ.) პატრონი ერთი წლის განმავლობაში დაივლიდა ახლომახლო სოფლებს და ბარბარესათვის ბაზმა-კალმასს აგროვებდა. ოჯახის დიასახლისი თან წაიყვანდა ყვავილნახადს, მივიდოდნენ ოჯახში და *ბატონებისათვის* ბაზმა-კალმასს მოითხოვდნენ... *ბაზმა-კალმასი გვიბოძე ბატონების ბედზეო. ბატონების კალმასს* სახლის პატრონი აძლევდა – ცოტა სიმინდს ან ხორბალს და ნიგოზს; ბაზმა-კალმასით მოგროვილი ფქვილისა და ნიგვზისაგან ქადებს აცხობდნენ, რაც გადარჩებოდა, გაჰყიდდნენ, ამით ყვავილნახადს თეთრსა და წითელ ხალათს შეუკერავდნენ და ერთ რომელიმე ორშაბათს კვლავ *ბარბარეში* მიდიოდნენ სალოცავად“.[13]

წმინდა ბარბარე საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში არა მხოლოდ სახადების და თვალის ტკივილის, არამედ საერთოდ ყოველგვარ დაავადებათა მშველელად ითვლებოდა. „გურულების რწმენით, ბარბალე ყვავილით დასნეულებულებს ეხმარება და ჰკურნავს მათ ამ სენისაგან. გურიაში დღეობა ბარბალობას განსაკუთრებით სოფლის ექიმი ქალები და მკითხავები იხდიდნენ. ამ დღეს ისინი ეკედრებოდნენ ბარბალეს ჩვენი წამლები არგე და ავადმყოფი მოგვირჩინეო. გურული ექიმი ქალი ათივე თითზე მიიკრავდა ანთებულ სანთლებს და ილოცავდა: წმინდაო ბარბალეო, ჩემი აქიმობა ამ წელიწადში გამიმართლე, დუუცვეთელი ქენი და წაღმა დამიგვირგვინეო. სვანების მსგავსად, გურულები ბარბალეს წმინდა მკურნალის ეპითეტად იხსენიებდნენ".[14]

ამგვარად, სახადებთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებსა თუ წეს-ჩვეულებებში წმინდა ბარბარეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია, მასთან ბევრი ისეთი წესი, რიტუალი თუ წარმოდგენაა დაკავშირებული, რომელთაც ქრისტიანულად ნამდვილად ვერ ჩავთვლით.

თანამედროვე მკვლევრები, როგორც ცნობილია, კულტურას, განიხილავენ როგორც რთულ სტრუქტურას, რომლის ყოველ ელემენტს თავისი დატვირთვა და მნიშვნელობა, ამ სისტემაში მოხვედრის მიზეზები გააჩნია, ამ მიმართებით საყურადღებოა ქართველი ეთნოლოგის ირაკლი სურგულაძის ერთი დასკვნა, რომელიც მან ამინდთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებში ქრისტიანული წმინდანების ადგილისა და ფუნქციის შესწავლის შედეგად გააკეთა: „იდეათა სამყაროწინაპრების გონის პროდუქტი, რომელიც მათ თავში იყო აღბეჭდილი აღარ არსებობს, მაგრამ დარჩა წესი და რიტუალი, ანუ მოქმედებათა მწკრივი, რომელიც მიუხედავად მისი პირობითი მნიშვნელობისა, რეალურ წარმოდგენას გვიქმნის აწ გამქრალი სამყაროს შესახებ. ამ საკითხებზე მსჯელობისას გასათვალისწინებელია მონაწილე კომპონენტთა ცვლადობის კოეფიციენტი მიმდინარე პროცესის ისტორიული დინამიკის პირობებში. რიტუალური მოქმედებებით, რეალური საგნები თუ სიმბოლო-ნიშნებით ასახულ მითოსურ-რელიგიურ სისტემას წაკ-

ითხვის თავისი წესი გააჩნია, რადგან მასში კოდირებულია სპეციფიკური სოციოკულტურული გარემო, რომლის შეფასება და მისთვის სათანადო ისტორიული ადგილის გამოძებნა მკვლევრის ძირითად ამოცანას წარმოადგენს. წესები, მათი გამომხატველი მოქმედებები, მათში ჩართული მატერიალური საგნები წარმოადგენს პირობით აღმნიშვნელებს, ნიშნებს, რომელთაც სხვადასხვა დროს შეიძლება განსხვავებული ინტერპრეტაცია გააჩნდეს".[15]

ჩვენც ზემოხსენებულის გათვალისწინებით, შევეცდებით გავარკვიოთ თუ რატომ დაიკავა ასეთი მნიშვნელოვანი ადგილი წმინდა ბარბარემ სახადების//ბატონების კულტში.

უპირველეს ყოვლისა აღვნიშნავ, რომ ბარბარეს ტროპარის მიხედვით იგი *სენთა* და *ბუგრთა* მკურნალია.

„ქალწულობითა განშვენებულო, წამებითა განბრწყინებულო, სასწაულთა მოქმედო, სენთა და ბუგრთა მკურნალო, დიდო ქალწულო მოწამეო ბარბარე, მეოხ გვყავ ჩვენ ცოდვილთა" — ასე მიმართავენ დიდმოწამე ბარბარეს.

ბუგრს სულხან-საბა ორბელიანი შემდეგნაირად განმარტავს: საღ~თო წერილში ბილწების მოქმედად სწერია, კარაბადინში — მსხმო რამე მუწუკად; ვიეთნი ყვავილისა და წითელას სენთა უკ~მობენ[16] ბუგრი-მუწუკი ახსნილია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში. საგულისხმოა, რომ სვანეთში დაავადება ყვავილს ბოგირს უწოდებენ.[17]

ზემომოყვანილიდან ჩანს, რომ წმინდა ბარბარე უნდა მივიჩნიოთ ისეთი სენით დაავადებულთა მფარველად, რომლის ყველაზე თვალსაჩინო სიმპტომი კანზეა ასახული. ასეთ სნეულებებად შეიძლება ჩაითვალოს როგორც სახადები ე. წ. ბატონები უმეტესწილად ყვავილი და წითელა, ისე ინფექციური სნეულებანი მკვეთრად გამოსახული კანის პათოლოგიით - შავი ჭირი, კეთრი და სხვ.

ზემოხსენებულს ადასტურებს ბარბარეს ცხოვრების ტექსტები, რომლებიც საქართველოში X-XI სს-ში ითარგმნა. წმ. ბარბარე, როგორც *მკურნალი უძლურთა სენთა* X საუკუნეში მიქაელ მოდრეკილის ჰიმნებშია მოხსენიებული.[18]

წმინდა ბარბარეს ცხოვრების ერთ-ერთი უძველესი ტექსტი,

შესულია პარხალის მრავალთავში (X-XI სს.), ასევე იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის X-XII საუკუნეების ხელნაწერებში და სხვ. მ. კვაჭაძის მიერ გამოცემულია ათონის მთის ქართველთა მონასტრის ხელნაწერებში დაცული ტექსტი, რომელიც 1003 წელს არის გადაწერილი. ამ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „და ვითარცა აღაშენეს აბანოჲ იგი და განსრულდა საქმჱ მისი, გარდამოვიდა წმიდაჲ იგი ბარბარე, მკევალი ღმრთისაჲ, გოდოლსა თჳსისაგან და იხილა შენებულებაჲ იგი აბანოჲსაჲ მის. და ვითარცა მიიწია შუვა აბანოსა მას და მივიდა თავსა გამოსადინელისასა, რომელ იყო აბანოსა მას, სახე ჯუარისაჲ გამოწერა თითითა თჳსითა მარმარილოსა მას. მაშინ გამოვიდა ჯუარისა მისგან წყალი ცხოველი და საკჳრველებანი მრავალნი აჩუენნა ღმერთმან მის წყლისაგან მადლითა მის წმიდისაჲთა. და არავინ მოვიდის მუნ, რომელმანცა არა პოვა კურნებაჲ მისგან, და კეთროვანნი, რომელნი მოვიდოდეს, განწმდებოდეს. და ყოველნი, რომელნი იტანჯებოდეს სულთაგან არაწმიდათა, ვითარცა ვინ მიიწიის წყალსა მას და განიბანის მით, მსწრაფლ განიკურნის ბრძანებითა ღმრთისაჲთა და მაცხოვრისა ჩუენისა იესუ ქრისტჱსითა და ვედრებითა მის წმიდისაჲთა მოდღეგნდლად დღემდე“.[19]

ეს აბანო კი ყოველგვარი ვნებისა და უძლურებისა განმკურნავ *ცხოვრების* წყაროსთან არის შედარებული. „ესე აბანოჲ მსგავს არს წყაროსა მას სილოამისასა, რომელსა შინა დაიბანნა თუალნი თჳსნი ბრმამან მან, რომელი იყო შობითგან ბრმაჲ.

ესე აბანოჲ მსგავს არს საბანელსა მას პროპატიკისასა, სადა-იგი იშვა წმიდაჲ ღმრთისმშობელი მარიამ, სადა-იგი განიკურნა განრღუეული იგი.

ესე აბანოჲ მსგავს არს წყაროსა მას ცხოვრებისასა, რომელი ჰკურნებს ყოველსა ვნებასა და უძლურებასა კაცთასა“.[20]

ბარბარეს ცხოვრების ტექსტის XI საუკუნის ხელნაწერის ერთ-ერთ ვარიანტში უკვე სნეულება *ბუგრის* შესახებ არის ლაპარაკი. აღსასრულის წინ წმინდა ბარბარე ვედრებით მიმართავს უფალს: „...შენ შეგივრდები და გევედრები, მომმადლენ მეცა, მდაბალსა მკევალსა შენსა, თხოანი ჩემნი. და ჰყავ ჩემთანა წყალობაჲ და იკსნენ მაკსენე-

ბელნიცა სახელისა სიმდაბლისა ჩემისასა ყოვლისაგან ჭირისა მყოფისა და მოლოდებადისა და უენებელყვენ თჳთ და შვილნი მათნი სენსაგან *ბუგრისა* და კურთხევისა აბრაჰამეთისა ღირს ყავ საცხოვრებელი მათი.[21] XIII-XIV საუკუნეების ხელნაწერში წმ. ბარბარე როგორც ბუგრის მკურნალი რამდენჯერმე მოიხსენიება მაგ. „მადლი კურნებათაჲ მიიღე და მისეცმ კურნებასა ჭირვეულთა და იკსნი ყოველთა კაცთა ყოვლადვე განმხრწნელისა მისგან სენისა ბუგრისა. ვინაჲცა ტაძარსა შენსა მოვიწენით, ვაქებთ კსენებასა შენსა და ვღაღადებთ: იკსენნ მონანი შენი სენისა მისგან ბუგრისა. ქალწულ-მოწამეო ბარბარა, უფლისა მიმართ მეოხებითა შენითა.

რომელთა გაქუს ტაძარი მოღუაწისაჲ, ამას შინა შემოვკრიბეთ მოღუაწედ, მოწამეთა მოყუარნო, რაჲთა მივიღოთ მადლი კურნებათაჲ და განთავისუფლდეთ ყოვლისაგანვე განმხრწნელისა სენისა ბუგრისა და ჭირისა და განკურნებულნი დავადგრეთ და ვიხილოთ ქალწულისა შობაჲ მადლი და აღორძინებაჲ“...[22]

მეტად საინტერესოა XIX საუკუნეში გამოცემული წმინდა ბარბარეს ცხოვრების ტექსტები, სადაც იგი მოიხსენიება, როგორც ჟამის (შავი ჭირის – ნ. მ.) და ყვავილის მკურნალი. აღნიშნული ტექსტის მიხედვით ბარბარე მიმართავს უფალს: რათა „მისცეს მადლი ნაწილთაცა გვამისა თვისისათა. და ვინცა სარწმუნოებით აღასრულოს დღესასწაულობაჲ მისი, აღუსრულოს მას ღმერთმან სათხოვარი თვისი, დაიფაროს ყოველი შეწუხებისაგან, მეტადრე ყვავილისა და ჟმის სნეულებისაგან. და მიუტეოს ცოდვანი მათნი.„[23]

ამავე ტექსტში კიდევ უფრო საყურადღებო ცნობაა დაცული, რომელიც იოანე დამასკელს მიეწერება: „საფლავი იგი, და სახლი ბარბარესნი შეიმქნენ ადგილნი აღთქმისანი. სად ეტყობოდა და კვალად შეხება კელისა მისისა იმა აბანოს ჰავუზსა ზედა და იქმნებოდენ მრავალნი სასწაულნი: ამისთვის იტყვის წმიდა იოვანე დამასკელი, რომ წმიდისა მის ბარბარეს ნაწილთაგან გარდმოდიან, ვითარცა უხვი წყაროჲსაგან მკურნალობანიო. და რომელსაცა წყლული ანუ მუწუკი რამ აქუნდეს განიკურნების იქ წარსვლითა. და შორს მყოფთაცა. უკეთუ სარწმუნოებით ილოცონ ამა წმიდისადმი, და აღასრულონ

დღესასწაული იგი მისი, განიკურნებიან ჟმის სნეულებისაგან“...[24]

შემდეგ კი ვკითხულობთ: „...ოდესაც ნაწილნი მისნი მოფენილ იქმნენ აქეთ იქით. და მის სახელზედ აღშენდნენ ეკკლესიანი, და იყოლიეს იგი საკუთარ მეოხედ ყვავილის სნეულობისათვის: რომელი კვალადცა მეოხე არს ცეცხლისა, ჟამისა, და მეხისაგან გარდარჩენისთვის, და მეტადრე ანაზდეული სიკვდილისაგან დაცვისათვის“.[25]

საგულისხმოა, რომ იოანე დამასკელის წმინდა ბარბარეს ცხოვრების ტექსტს თან ახლავს წმინდანის დაუჯდომელი საგალობელი, სადაც წმინდა ბარბარეს ნაწილები, მოხსენიებულია როგორც მკურნალი შავი ჭირის წყლულებისა.[26]

ზემოთ მოყვანილი ამონარიდები წმინდა ბარბარეს ცხოვრების ტექსტებიდან შემდეგ ინფორმაციას გვაწვდის: წმინდა ბარბარეს აღსასრულის წინ უფლისთვის უთხოვია მისთვის ყვავილისა და შავი ჭირით დაავადებულთა მფარველობის და დახმარების მადლი მიენიჭებინა. ეს მადლი უფალს მისთვის მიუნიჭებია; განკურნების სასწაულებრივი უნარი ჰქონია წყალს, რომელიც წმინდა ბარბარესთვის აშენებული აბანოს სადინებლიდან, მის მიერ ამ სადინებელზე ჯვრის გამოსახვის შემდეგ, გადმოედინებოდა. აღნიშნული სნეულებების განკურნების უნარი ჰქონია აგრეთვე წმინდანის ნაწილებს და მის სახელზე აშენებულ ეკლესიებს.

ყურადსაღებია ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი, როგორც ცნობილია, თბილისში წმინდა ბარბარეს რამდენიმე ეკლესიაა. 1884 წელს გაზეთ Кавказ–ში გამოქვეყნებული სტატიის მიხედვით, ერთ-ერთი მათგანი აუგიათ ნავთლუღში შავი ჭირის ეპიდემიის დროს. ლეკიანობისაგან შეწუხებულ მეფე ერეკლეს ნავთლუღში ციხესიმაგრე და 300 სახლი აუშენებია, იქ დამკვიდრებულ მოსახლეობას წინააღმდეგობა უნდა გაეწია თბილისთან მომდგარი ლეკებისათვის. დასახლებულთათვის სასულიერო წინამძღვრად კი დაუნიშნავს იოსებ ჩიჩავაძე (ალბათ ჩიჯავაძე – ნ. მ.), რომელიც ეხმარებოდა ნავთლულის მკვიდრთ და მათ შორის დიდი პატივისცემით სარგებლობდა. ლეკების შემოსევები თითქმის შეწყვეტილა, მაგრამ ქალაქში შავი ჭირის ეპიდემია გავრცელებულა. იოსებ ჩიჯავაძე, წმინდა ბარბარეს აკაფისტით

ხელში მისულა ერეკლესთან და დაურწმუნებია იგი, რომ წმინდანისადმი აღვლენილი ლოცვა იხსნიდა თბილისელებს ეპიდემიისაგან, თან მეფისთვის უთხოვია ნება დაერთო, ნავთლუღში თავისივე ხარჯით წმინდა ბარბარეს ეკლესია აეშენებინა. ერეკლე მეფეს ნება დაურთავს და მართლაც ცოტა ხანში მტკვრის სანაპიროზე წმინდა ბარბარეს ტაძარი აღმართულა.

სტატიის ავტორის ცნობით, ტაძარში პირველი უსისხლო შესაწირის შეწირვის შემდეგ, თბილისში შავი ჭირის ეპიდემია მართლაც შეწყვეტილა. 1875 წელს აღა მაჰმად ხანის შემოსევის დროს ეს ტაძარი დაუნგრევიათ. იგი კვლავ აუგია იოსებ ჩიჯავაძის შვილს თეოფილეს, შემდეგ ეკლესიას ხანძარი გასჩენია, გადარჩენილა მხოლოდ წმინდა ბარბარეს ერთი ხატი. ამჯერად ეკლესია იოსებ ჩიჯავაძის შვილიშვილს, თეოფილეს შვილს აღუდგენია[27]

მნიშვნელოვანია, რომ ყვავილის და, როგორც ჩანს, სხვადასხვა ეპიდემიების დროს ნიშების აგების ტრადიცია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დასტურდება. თ. ოჩიაურის მიერ ქართლში მოპოვებული მასალის მიხედვით, ჭირის ნიში სოფელ ბერშუეთში დაუარსებია *წმინდა კაცს* ახალბედაშვილს ალექსის.[28] იგივეს ადასტურებს ეთნოგრაფი ა. სოხაძე, რომელიც წერს: „ყვავილ-ბატონებისათვის ძველ დროში ქართლში ცალკე სამლოცველო ნიშებიც ჰქონიათ აღმართული“.[29]

ჩვენ არ გამოვრიცხავთ, რომ შავი ჭირის ეპიდემიის დროს, მისი შეწყვეტის მიზნით საქართველოში მართლაც აგებულიყო წმინდა ბარბარეს ეკლესიების გარკვეული ნაწილი. შავი ჭირის ეპიდემია საქართველოში, როგორც ჩანს, XIII-XIV სს-ში მძვინვარებდა, ეპიდემიას შეუწირავს ბაგრატ V-ს ცოლი ელენე. [30]

ამ ეპიდემიის ძლიერ ტალღას, სვანეთშიც აულწევია, რასაც ადასტურებს XIII–XIV სს-ის რამდენიმე სვანური ისტორიული საბუთი: ერთ-ერთი „დაწერილი მიქელაის-ძის მოხერის მთავარნგელოზისადმი

ქ. ესე ნიშანი დაგიწერე და მოგაკსენე მე, მიქელაის-ძემან და ჩემთა შვილთა, თქუენ, წმიდასა მთავარნგელოზსა მოხერისასა. ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და

შვილნი, ვითაცა გმსახურებდეთ ჰაგრეც გუწყალობდით. ამისთუის არღა მიქელაისძისა სამსახურსა მოუცთებით.

ესე ნიშანი მე, ნიკოლოზსა დამიწერია და მოწამეცა ვარ„.[31]

ან საბუთი „დაწერილი გიორგი როჩაგიანისა მოხერის მთავარანგელოზისადმი.

ქ. ესე ნიშანი დაგიწერე და მოგაკსენე მე, გიორგი როჩაგიანმა და ჩემთა შვილთა, თქუენ წმიდასა მთავარანგელოზსა მოხერისა, მას ჟამსა, ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გმსახუბდეთ, ჰაგრეც გუწყალობდით.

ესე ნიშანი მე, ნიკოლოზს დამიწერია და მოწამეცა ვარ".[32]

ეს საბუთები XIII-XIV სს-ია. საგულისხმოა, რომ უფრო გვიანდელ XV-XVI სს. საბუთი „დაწერილი ხურჯელ ფილოფანისა წმ. ბარბალესა და ლაშთხორის მთავარანგელოზისადმი„, წმინდა ბარბალესადმი მიმართვით იწყება:

„წმიდაო ბარბალო, მთავარანგელოზო ლაშთხორისაო, ესე ყანა ხურჯელმან შემოგწირეს მისსად დღესაგრძელოდ, საცხონებლად. იმისთვის შემოგწირეს, რომ ავჭირისაგან გეშველი. სულსა ხურჯელის ფილოფანისა შეუნდოს ღმერთმან"...[33]

ეს მიმართვები აშკარად მიუთითებს შავი ჭირის ძლიერი ეპიდემიის გავრცელებაზე სვანეთში, რომლის დროსაც შესაძლებელია აეგოთ სახადებისა და ეპიდემიებისაგან დამცველი, სნეულთა მფარველად და დამხმარედ მიჩნეული წმინდა ბარბარეს არაერთი ეკლესია.

ზემომოყვანილის გარდა, ამ ვარაუდის გამოთქმის უფლებას გვაძლევს შემდეგი: ეპიდემიების დროს ტაძრების მშენებლობა მხოლოდ ქართულ ტრადიციას არ წარმოადგენდა. შავი ჭირის ეპიდემიების დროს, მემატიანეების ცნობით, რუსეთში წმინდა ათანასეს სახელზე პატარა ეკლესიებს აგებდნენ.[34]

ეს ტრადიცია ძველთაგან მომდინარეობს. ეყრდნობიან რა *სუდას* (ბერძნული ლექსიკონი, რომელიც 1000 წ-ს შეიქმნა) ვარაუდობენ რომ ძვ. წ. 432 წელს პელოპონესის ომის დროს ათენში კიბელას პირველი ტაძარი შავი ჭირის ეპიდემიის შეწყვეტის მიზნით აუგიათ.[35]

ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ საქართველოს გარდა მრავალ

ქრისტიანულ ქვეყანაში წმინდა ბარბარე სნეულთა და მათ შორის სახადიანთა მფარველად ითვლებოდა. რობერტ ბლაინშტაინერის ცნობით ევროპის ქვეყნებში: უნგრეთში, ავსტრიაში, ლუქსემბურგში, წმინდა ბარბარე ყვავილით დაავადებულთა მკურნალად მიაჩნდათ.[36] წმინდა ბარბარეს თვალის დაავადების მკურნალის ფუნქციას ანიჭებდნენ სირიაში, საფრანგეთის ზოგიერთ პროვინციაში თვალის სნეულებებს წმინდა ბარბარეს შადრევნის წყლით მკურნალობდნენ. ბერძნები წმინდა ბარბარეს შესთხოვდნენ გადამდები სნეულებისგან დაცვას. XVI საუკუნეში საფრანგეთში ქალაქ ლუცის შავი ჭირის მძლავრი ეპიდემიისაგან გადარჩენას წმინდა ბარბარეს მიაწერდნენ. ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში წმინდა ბარბარე კანის დაავადებათა მკურნალად მიაჩნდათ და ეგზემას ხშირად წმინდა ბარბარეს დაავადებასაც უწოდებდნენ.

რუმინელი გლეხები კი ბავშვებს 4 დეკემბერს – ბარბარობას ყვავილისა და საერთოდ გამონაყარის დასაცავად სახეს თაფლითა და ძახველის წვენით უზელდნენ. წმინდა ბარბარეს სახელს უკავშირდება XVI საუკუნის ფარმაკოპიაში ცნობილი მცენარის Barbaroea Vulgars წყლულების სამკურნალოდ გამოყენება...[37] წმინდა ბარბარესადმი აღვლენილი დაუჯდომელი ლოცვების ბიზანტიური ეპოქის ტექსტებში წმინდა ბარბარე მოიხსენიება, როგორც წყლულებისა და შავი ჭირის მკურნალი.[38]

წმინდა ბარბარე შავი ჭირისაგან დაავადებულთა მფარველად ითვლებოდა კიევის რუსეთში. გადმოცემით ბარბარეს წმინდა ნაწილებს დაუცავს ზლატოვერხის წმინდა მიხეილის მონასტრის ბერები 1710 და 1770 წლებში შავი ჭირის ეპიდემიისაგან.[39]

ზემომოყვანილი, როგორც ქართული, ისე უცხოური მონაცემები, ვფიქრობთ საკმარისი საფუძველია იმისათვის, რომ სახადის კულტთან დაკავშირებული ბარბალე ქრისტიან წმინდა ბარბარედ მივიჩნიოთ, ამ მოსაზრებას ამაგრებს ის ფაქტიც, რომ ჩვენ მიერ გამოკითხულ მთხრობლებს იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ბარბარე ქრისტიან წმინდანად მიაჩნია, ზოგი მას ქრისტესთვის თავდადებულ წამებულად თვლის. ხშირად მას დიდ დედადაც მოიხსენიებენ. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მათთვის, ყოველ შემთხვევაში ვისთანაც

ჩვენ გვიმუშავია, წმინდა ბარბარეს ცხოვრების დეტალები ნაკლებად არის ცნობილი.

ამგვარად, ჩვენ მიერ ზემოგანხილული მასალა, ვფიქრობთ, კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს, რომ ხალხური სარწმუნოებრივი სისტემა სინკრეტული ხასიათისაა, იგი მობილურია, განიცდის ტრანსფორმაციას, რის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს სახადების არქაული კულტი, რომელშიც ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ქრისტიანმა წმინდანმა ბარბარემ. წმინდა ბარბარეს ცხოვრების ტექსტების (XI-XIX სს.) მიხედვით – იგი გამოკვეთილად სახადიანთა მფარველად და სხვადასხვა ეპიდემიებისაგან დამცველად გვევლინება. როგორც ზემოთ დავინახეთ, წმინდა ბარბარეს სახადების კულტის სხვადასხვა წინაქრისტიანული წესი თუ ჩვეულება დაუკავშირდა, რაც კიდევ ერთხელ ამტკიცებს, რომ უფრო კონსერვატიულია წეს-ჩვეულებათა სისტემა – ფორმა, ხოლო მათი შინაარსი, იდეური საფუძველი რწმენა-წარმოდგენების სახით, აგრეთვე თაყვანისცემის ობიექტი ხშირად იცვლება სხვადასხვა გარემოების გამო. ასეთი ცვლილებები განიცადა სახადების ე. წ. ბატონების კულტმა ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ.

დამოწმებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. ღვთაება ბარბარ-ბაბარ, თბ., 2006 (II გამოცემა), გვ. 131.

2. იქვე, გვ. 67.

3.ბარდაველიძე ვ. სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი I ახალი წლის ციკლი, ტფ., 1939, გვ. VIII.

4. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. ღვთაება ბარბარ-ბაბარ, თბ., 2006 (II გამოცემა), გვ. 6.

5. ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950, გვ. 199.

6. ქურდოვანიძე თ., მითური „შვიდი ავი სული„ და საბატონო, „იავნანას" შვიდი და-ძმა. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის XXV, თბ., 2005. გვ. 276-280.

7. ქართული ხალხური პოეზია, 1979, VIII, გვ. 129.

8. უმიკაშვილი პ. ხალხური პოეზია, თბ., 1957, გვ. 201-202.

9. Высоцкий Н. Р., Народная медицина, М., 1911., გვ. 143.

10. ცნობის ფურცელი, 1897, №236.

11. ერისთავ-ხოშტარია ან., მოთხრობები, თბ., 1931, გვ. 3.

12. ძველი საქართველო საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1913-1917, ტ. III, გვ. 214.

13. მაკალათია ს., ლიახვის ხეობა, 1933, გვ. 71.

14. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. ღვთაება ბარბარ-ბაბარ, თბ., 2006 (II გამოცემა), გვ. 58-59.

15. სურგულაძე ირ., მითოსი, კულტი, რიტუალი, თბ., 2003, გვ. 284.

16. ორბელიანი სულხან-საბა, ქართული ლექსიკონი, 1991, I

17. დავითიანი ალ. ყვავილისა და წითელას შესახებ იხ. ბუნების კულტი ლახამულას თემში... 1939, ხელნაწერი, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი, გვ. 1.

18. მიქაელ მოდრეკილი, ჰიმნები, თბ., 1978, ტ. II, გვ. 335.

19. წამებაჲ და დაუჯდომელი გალობაჲ წმიდისა დიდისა მოწამისა ბარბარასი., ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს მ. კვაჭაძემ და ე. კოჭლამაზაშვილმა, გვ. 2.

20. იქვე, გვ. 3.

21. ჩიკვაიძე ე. წმინდა ბარბარეს წამების ძველი ბერძნული მეტაფრასული რედაქციები, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 2005, დანართი, გვ. 25.

22. ხელნაწერი №85, Ф-А ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

23. წმინდანების ცხოვრება, თბ. 1959, გვ. 305.

24. იქვე, გვ. 306-307

25. იქვე.

26. Damasceni Ioannis Des sacris Parallelis PG, Brepols-Turwhout 1976. გვ. 813-814.

27. Историческая заметка о Навтлугской Варваринской Церкви. Кавказ 1884 №273.

28. ოჩიაური თ., ქართლის ექსპედიციის დღიურები, პირადი არქივი, 1947.

29. სოხაძე, სამლოცველო ნიშები ქსნის ხეობაში, ძეგლის მეგობარი, №24, 1971, გვ. 6162

30. ჯავახიშვილი ივ., ქართველო ერის ისტორია, თხზ. 12 ტომად, ტ. III. თბ. 1982, გვ. 18.

31. სილოგავა ვ. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, თბ., 1986. გვ. 138.

32. იქვე, გვ. 138-139,

33. იქვე, გვ. 151.

34. Дербек Д. А., История чумной эпидемии в России с основания государства до настоящего времени, СПБ, 1904, Змеев А. Р., Бытие врачебной науки России, СПБ, 1890.

35. Naumann Friederike. Die Ikonographie Der Kibele in Der Phrygischen und Der Griechischen Kunst, Tübingen 1983, ვ. 161.

36. Bleicshteiner von Robert, Die Blatterngottheiten und Die HL. Barbara im Volksglauben Der Georgier. Kulture and Folk, Beitrage zur Volksunde aus Osterreich, Bayern und der Schweiz, Wien, 1954. ვ. 69.

37. Bulletin De la Societe Medicale De. S. Luc, S. Come. S. Damien, Le Culte Des Saints Patrons Des Malades II. Sainte Barbe 1931, ვ. 217-238.

38. THN AGIAN BAPBAPAN, En Benetia, 1866, ვ. 56

39. Ростовский Дм., Жития Святых, М., 1906, кн. IV ვ. 95-96

საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული მორწმუნე ქალთა საზოგადოების მოღვაწეობის ამსახველი ფოტოები

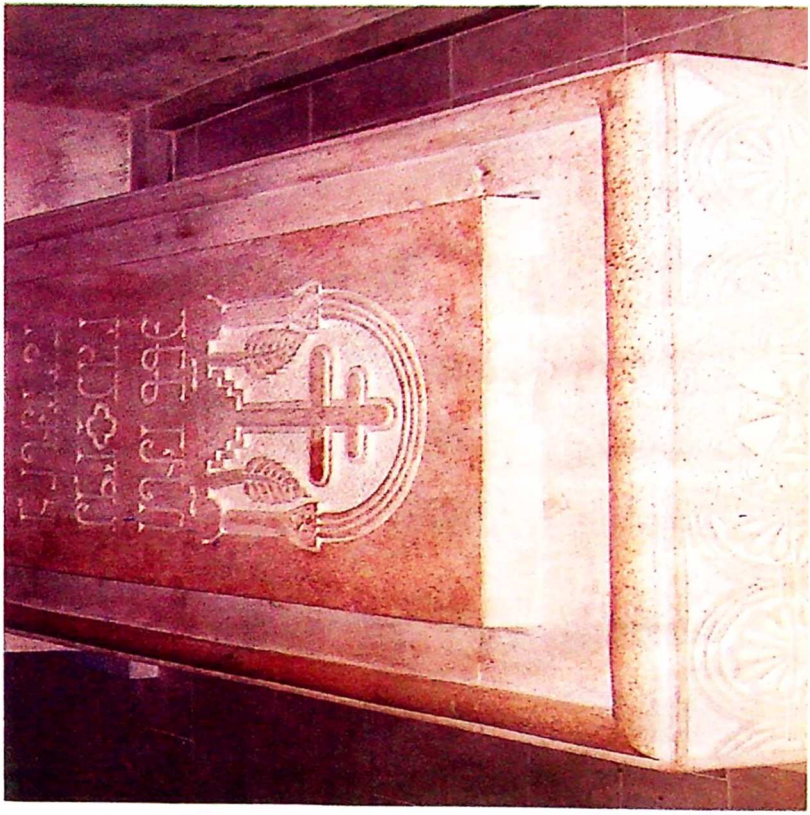

სტეფანე ხირსელის საფლავი

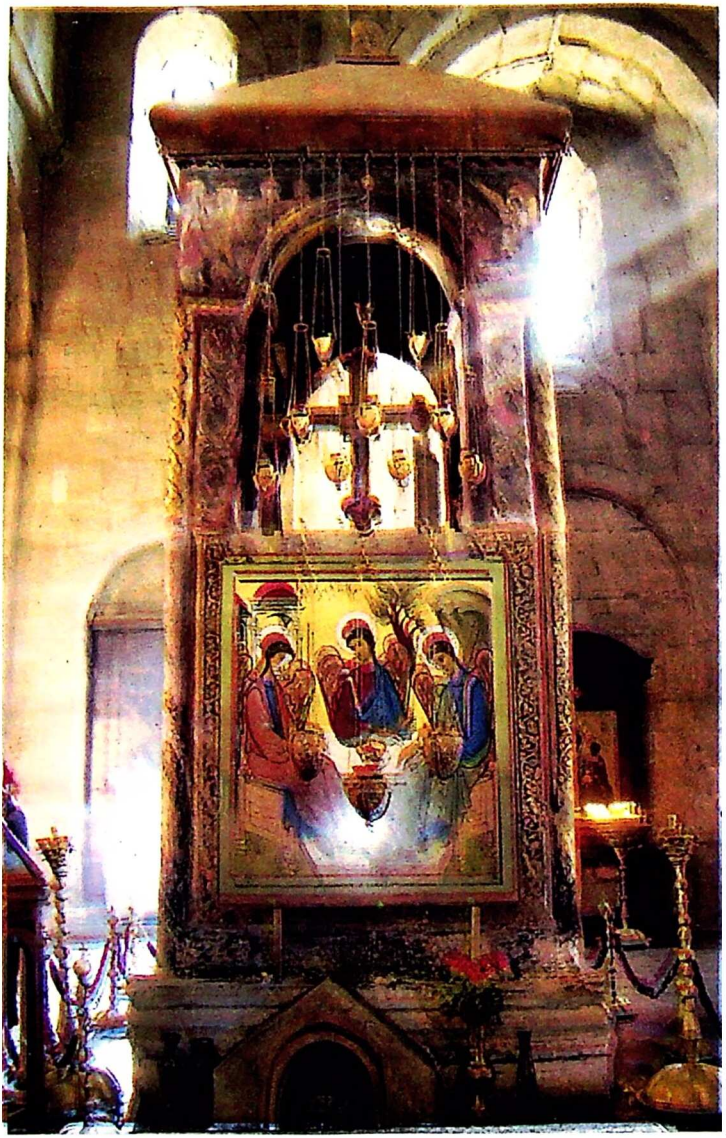

სვეტიცხოვლის უფლის კვართის
კანდელები

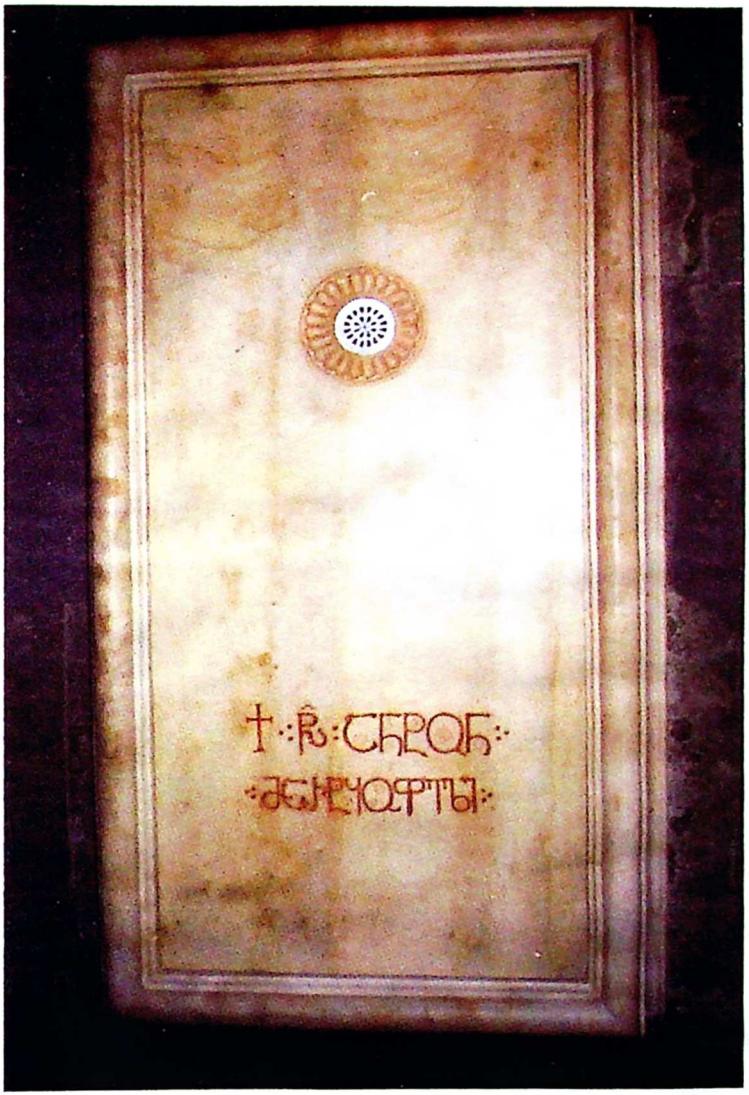

ანტონ მარტყოფელის საფლავი

გერგეთის სამების ღვთისმშობელი

მარიამ ღვთისმშობლის კვართის
ჩასაბრძანებელი ლუსკუმა

სარჩევი

1. ნანა ხაზარაძე – მარიამ ღვთისმშობლის სარტყელი და საქართველო.....7

2. ნანა ხაზარაძე – მართლმადიდებელი სამყარო და ქართველი ქალი.....26

3. ნინო მინდაძე – ქალი და ძველი ქართული სამედიცინო კულტურა.....64

4. ნინო მინდაძე – წმინდა ბარბარე ქართულ ტრადიციაში.....93

5. ილუსტრაციები 111

საგამომცემლო ბეჭდვითი ცენტრი
„საძება“

ხელმძღვანელი – ზ. ი. მუჯირი